

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Sirli Parm

Partiklite *veel, juba, alles, jälle* tähendused eesti kirjakeeles

Magistritöö

Juhendaja dotsent Renate Pajusalu

TARTU 2007

Sisukord

1. Sissejuhatus	3
2. Partiklite <i>veel, juba, alles</i> ja <i>jälle</i> uurimisest	6
2.1 <i>veel, juba, alles</i> ja <i>jälle</i> teoreetilises keeleteaduses	7
2.2 <i>veel, juba, alles</i> ja <i>jälle</i> : uurimused eesti keele kohta.....	12
3. Uurimuse teoreetiline taust	15
3.1 Kahetasandilise ajatelje mudeli rakendamine ajalise tähenduse selgitamisel	15
3.2 Konventsionaalne implikatuur uuritavate partiklite tähenduses	22
4. Materjal ja meetod.....	31
4.1 Eesti keele põhisoonavara operaatorid	31
4.2 Uuritavate sõnade esinemissagedus.....	33
4.3 Materjali analüüsimine	35
5. Partiklite <i>veel, juba, alles, jälle</i> semantiline analüüs	37
5.1 <i>veel</i> semantiline analüüs	37
5.1.1 <i>veel</i> esinemine ajalises tähenduses	38
5.1.2 <i>veel</i> esinemine tähenduses 'lisaks'	52
5.1.3 <i>veel</i> esinemine rõhupartiklina.....	57
5.1.4 <i>veel</i> tähendusliigituse kokkuvõte.....	61
5.2 <i>juba</i> semantiline analüüs.....	63
5.2.1 <i>juba</i> esinemine ajalises tähenduses	65
5.2.2 <i>juba</i> esinemine rõhupartiklina	76
5.2.3 <i>juba</i> tähendusliigituse kokkuvõte	79
5.3 <i>alles</i> semantiline analüüs	81
5.3.1 <i>alles</i> esinemine ajalises tähenduses	82
5.3.2 <i>alles</i> esinemine tähenduses 'säilima'	96
5.3.3 <i>alles</i> esinemine rõhupartiklina.....	98
5.3.4 <i>alles</i> tähendusliigituse kokkuvõte	100
5.4 <i>jälle</i> semantiline analüüs.....	103
5.4.1 <i>jälle</i> esinemine ajalises tähenduses	104
5.4.2 <i>jälle</i> esinemine vastandavas tähenduses.....	115
5.4.3 <i>jälle</i> tähendusliigituse kokkuvõte	119
5.5 Tulemused ja järeldused	120
6. Kokkuvõte	125
Kirjandus	127
<i>Zusammenfassung</i>	131

1. Sissejuhatus

Esitav magistritöö on välja kasvanud minu huvist eesti keele polüseemsete partiklite tähenduste selgitamise vastu. Töö eesmärgiks on kirjeldada eesti keele partiklite *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* tähendusi kognitiivse lingvistika printsiipidest lähtuvalt. Magistritöö on kirjutatud Eesti Teadusfondi grandi nr 5813 „Eesti keele põhisõnavara konstruktsioonid tüpoloogilises perspektiivis“ (2004—2007) toel.

Kvantorsõna *veel* ja suhtesõna *juba* on arvatud ka eesti keele tuumsõnade hulka¹. Oma bakalaureusetöös (Parm 2005) esitasin nende ülevaatliku tähendusliigituse (sh partikli *alles* tähendused). Selle järgi on põhilised väited uuritud polüseemsete partiklite kohta järgmised: esiteks, nad on suure esinemissagedusega, sest nad täidavad keelelises suhtluses kindlaid olulisi funktsioone; teiseks, sama sõna erinevaid tähendusi kasutatakse erinevates funktsioonides (nt lause: *alles see oli siin alles*); kolmandaks, nende tähendus kutsub esile konventsionaalse implikatuuri. Bakalaureusetöö empiiriline osa on lähtematerjal siinse magistritöö jaoks.

Partikliteks nimetatakse kokku kõiki muutumatuid sõnu (määrsõnu, asemäärsõnu, abimäärsõnu, kaassõnu, rõhumäärsõnu, sidesõnu ja hüüdsõnu), sama terminit kasutatakse vahel ka kitsamas tähenduses, märkimaks ainult muutumatuid abisõnu (abimäärsõnu, kaassõnu, rõhumäärsõnu, sidesõnu ja hüüdsõnu) (EKK 2000: 123).

Eesti keele partiklid *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* on muutumatud sõnad, mis vastavas lausekontekstis võivad esineda sama sõnavormina, kuid eri sõnaliiki kuuluvana. Ajalisi suhteid märkivana esinevad uuritud partiklid temporaaladverbina, hüüdlausetes hüüutuumana esinedes on need rõhupartiklid. Partikkel *veel*, märkides hulga või omaduse määra, esineb kvantorsõnana (nt *veel marju*; *veel selgem*); *alles*, konkretiseerides tegusõna tähendust, esineb afiksaaladverbina (nt *jääb alles*).

Polüseemia puhul on põhimõtteliselt võimalik näidata, kuidas ühe üksuse erinevad tähendused üksteisest välja kasvavad. Seega üritatakse leida inimese tunnetusest lähtuvaid printsiipe, mille toel seletada ja ühtsesse tähendusstruktuuri

¹ Projekt „Eesti keele põhisõnavara operaatorite analüüs“, mille raames on uuritud eesti keele kõige sagedasemaid asesõnu, tegusõnu, kaassõnu, määrsõnu ja kvantoreid (vt Pajusalu jt 2004).

paigutada polüseemse sõna kõik tähendused. Tähendust nähakse laienevat üldiste kognitiivsete printsiipide alusel (näiteks metafoor, metonüümia, üldistus, täpsustus, kujund-skeemiline transformatsioon). Sellest kujunevad polüseemse üksuse tuuma ümber tähenduste radiaalsed võrgustikud, milles võivad esineda koos sama sõnavormi eri sõnaliikidesse kuuluvate juhtumite tähendused. (Pajusalu jt 2004: 14)

Teoreetilises keeleteaduses on peamiselt uuritud inglise ja saksa keele partiklite ('*still*'/'*already*'; '*schon*'/'*noch*') ajalist tähendust, milles on esile toodud muutuse ja järgnevuse komponent (vt Löbner 1989; van der Auwera 1993). Käesolev magistritöö suhestub teiste keelte uurimustega, mis nende partiklite tähendusi käsitlevad funktsionalistliku lähenemise seisukohalt, samas mööndes, et täielikku ja ammendavat käsitlust eesti keele jaoks hetkel ei ole.

Siinses magistritöös on püütud näidata partiklite *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* tegelikku kasutust eesti kirjakeeles ning anda võimalik raam selle teema edasiarendamiseks põhjalikuma semantilise analüüsi jaoks. Et selgitada eesti keele partiklite tähendusi, olen analüüsimiseks valinud reaalse keeleainese, milleks on kirjaliku keelekasutuse materjal (TÜKKi 90ndate aja- ja ilukirjanduskorpuse tekstid). Analüüsitud keelematerjal koosneb 800 lausest, milles uuritavad partiklid esinevad. Materjali analüüsimisel partiklite tähendusi interpreteerides ja tähendusi selgitades olen toetunud kognitiivse lingvistika põhilistele lähtekohtadele.

Töö eesmärgist tulenevalt on peamisteks uurimisülesanneteks:

- esitada eesti keele partiklite *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* tähendusväljad;
- kirjeldada põhjalikult iga partikli tähendusvälja;
- selgitada partikli iga tähendusvälja-siseselt selle tähendusest mõjule pääseva konventsionaalse implikatuuri erinevust sõltuvalt süntaktilisest ümbrusest;
- kõrvutada uurimistulemusi teiste keelte tulemustega.

Magistritöö teoreetilise osa esimeses osas (vt ptk 2) antakse ülevaade inglise, saksa ja soome keele partiklite käsitlest teoreetilises keeleteaduses ja esitatakse Eesti teoreetilise keeleteaduse eri suundade uurimisvaldkondades tehtud uurimusi, milles sisaldub siinses töös uuritavate sõnade käsitlusi. Teoreetilise osa teises jaotuses (vt ptk

3) on esitatud analüüsi aluseks olevad teoreetilised lähtekohad. Esimeses alapeatükis (vt ptk 3.1) selgitatakse J. van de Auwera kahetasandilise ajatelje mudeli teooriat (van der Auwera 1993), mis on siinses töös võetud aluseks eesti keele partiklite ajalise tähenduse selgitamisel. Teises alapeatükis (vt ptk 3.2) esitatakse lühidalt P. Grice'i (1975) implikatuuriteooria ja L. Horni (1988, 2004) implikatuuriteooria lisakäsitlus, mis on aluseks partiklite tähendusest mõjule pääseva konventsionaalse implikatuuri selgitamisel.

Töö empiirilise osa sissejuhatavas peatükis (vt ptk 4) on põhjendatud uuritavate partiklite valikut nende tuumsõnavarasse kuulumise seisukohalt (vt ptk. 4.1) ja esinemissageduse seisukohalt (vt ptk. 4.2). Selle peatüki viimases alapunktis on selgitatud materjali valikut ja hulka ning selgitatud analüüsimise põhimõtteid (vt ptk 4.3).

Siinse töö empiiriline osa (ptk 5) koosneb viiest alapunktist, millest esimesed neli sisaldavad partiklite *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* semantilist analüüsi. Iga alapunkti viimases jaotuses (5.1.4, 5.2.3, 5.3.4, 5.4.3) on esitatud vastava partikli tähendusliigituse kokkuvõte, mis sisaldab olulisemaid tulemusi eelnevast analüüsist. Empiirilise osa viimases alapeatükis (ptk. 5.5) on kokkuvõtlikult esitatud kogu analüüsi tulemused, neist tehtavad järeldused ja lühidalt on mainitud ka võimalikke edasisi uurimissuundi.

Kuna partiklite *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* tähenduste kirjeldamine on ühelt poolt kompleksne, kuid teiselt poolt hajus ja kõikehõlmav uurimisvaldkond, siis on see töö kirjutamisel olnud tõsiseks väljakutseks.

2. Partiklite *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* uurimisest

Partiklite *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* vastete tähendusi ja nende esinemist erinevates lausekontekstides on keeliti uuritud.

Esimeses alapealtükis on lühidalt kirjeldatud inglise, saksa ja soome keele kohta tehtud uurimusi teoreetilises keeleteaduses. Üks esimesi käsitlusi saksa keele sõnade '*schon*' (eesti k. 'juba') ja '*noch*' (eesti k. 'veel') tähenduste ja nende omavaheliste seoste kohta on esitatud Ekkehard Königi (1977) poolt. Sellele tugineb hilisem Sebastian Löbneri (1989) formaalsemantiline duaalsuse hüpotees sõnade '*schon*' ja '*noch*' tähenduste ühises tähendusväljas esinemise kohta. Karin Pittner (2003) on saksa keele adverbide käsitlemisel pööranud rõhku sõna '*wieder*' (eesti k. 'jälle') ajalise tähenduse kirjeldamisele, arvestades sõna süntaktilist ümbrust. Funktsionalistlikku lähenemist sõnade *veel* ja *juba* ingliskeelsete ja saksakeelsete vastete semantilisel analüüsil pooldavad Johan van der Auwera (1993) ja Laura Michaelis (1992, 1996). Siinse töö analüüs tugineb J. van der Auwera käsitlusele (vt 5. ptk).

Eesti keele lähisugulaskeele soome keele kohta tehtud uurimustest: Helena Sulkala (1981) on selgitanud soome keele ajaadverbide tähendusi; Tuomas Huumo (1997) on analüüsinud soome keele skalaarpartikleid '*jo*' (eesti k. 'juba'), '*vasta*' (eesti k. 'alles') ja '*vielä*' (eesti k. 'veel') ruumikonstruktsioonides esinemisel.

Eesti keeles sõnade *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* tähenduste põhjalikum käsitlus siiani puudub. Eesti kirjakeele seletussõnaraamat (1988—...) on hetkel mahukaim eesti kirjakeele sõnavara kirjeldav käsitlus, millest võib leida käesolevas töös uuritavate polüseemsete sõnade ülevaatliku tähendusliigituse. Teises alapeatükis on nimetatud Eesti teoreetilise keeleteaduse eri suundade uurimisvaldkondades tehtud uurimusi, milles sisaldub mõne minu poolt uuritava sõna käsitlus. Siinse töö analüüs põhineb osaliselt minu varasema uurimuse materjalil ja tulemustel (vt bakalaureusetöö Parm 2005).

2.1 veel, juba, alles ja jälle teoreetilises keeleteaduses

Sõnade *veel* ja *juba* vastete tähendusi kirjeldavad uurimused teistes keeltes on peamiselt seotud nn **duaalsuse hüpoteesiga** (vt Löbner 1989), mille peamine väide on, et sõnade vasted tähenduses 'veel' ja 'juba' esinevad ühises tähendusväljas, ja see on keeltes universaalne nähtus (Löbner 1989: 170). S. Löbneri uurimus põhineb saksakeelsete sõnade '*schon*' (eesti k. 'juba') ja '*noch*' (eesti k. 'veel') tähenduste (peamiselt ajalise tähenduse) formaalse semantika printsiipidest lähtuval analüüsil (vt Löbner 1989). Selles on analüüsitud sõnade '*schon*' ja '*noch*' negatsioonid: vastavalt '*noch nicht*' (eesti k. 'veel mitte') ja '*nicht mehr*' (eesti k. 'enam mitte'), et tõestada '*schon*' ja '*noch*' tähenduste esinemist ühises tähendusväljas. (Löbner 1989: 170—171)

Partikkel '*schon*' (eesti k. 'juba') esineb saksa keeles kahes tähendusväljas: mitte-skalaarses ja t-skalaarses tähendusväljas. Esimesel juhul esineb '*schon*' temporaaladverbina, väljendades ajalist suhet (nt *Peter ist schon in Madrid* ²). Teisel juhul tõstab '*schon*' fookusesse tema vahetus naabruses esineva hulgasõna või ajaväljendi, väljendades hulga määra või viidatud aja skalaarsust (nt *Peter hat schon fünf Bücher* ³; *Peter war schon gestern da* ⁴). (Löbner 1989: 168—170)

Mitte-skalaarses tähendusväljas esineb '*schon*' tähendus koos partikli '*noch*' (eesti k. 'veel') tähendusega, t-skalaarses tähendusväljas esineb '*schon*' tähendus koos partiklite '*erst*' (eesti k. 'alles') ja '*noch*' tähendustega. '*schon*' ja '*erst*' negatsioonid on selle järgi: vastavalt '*noch nicht*' (eesti k. 'veel mitte') ja '*nicht erst*' (eesti k. 'alles mitte'). Seega, mõlemas '*schon*' tähendusväljas esineb partikli '*noch*' tähendus, esimesel juhul vastandavas positsioonis (st vastandus jaatavas lauses: *schon hier vs noch da*, s.o *juba siin vs veel seal*), teisel juhul partikli '*noch*' esinemine negatsioonina '*noch nicht*' (st 'juba' tähenduse eituslik vaste tähenduses 'veel mitte'). (Löbner 1989: 192—194)

Duaalsuse hüpoteesi kohta avaldatud artiklid (peamiselt Löbner 1989, 1999; van der Auwera 1993; Mittwoch 1993; Michaelis 1996) on tekitanud saksa keele sõnade '*schon*' (eesti k. 'juba') ja '*noch*' (eesti k. 'veel') ning inglise keele vastavate sõnade

² Löbner 1989: 168 kaudu viidatud näitelause eestikeelne tõlge: *Peeter on juba Madriidis*.

³ Löbner 1989: 168 kaudu viidatud näitelause eestikeelne tõlge: *Peetril on juba viis raamatut*.

⁴ Löbner 1989: 168 kaudu viidatud näitelause eestikeelne tõlge: *Peeter oli juba eile seal*.

'already' (eesti k. 'juba') ja 'still' (eesti k. 'veel') semantilise analüüsi ümber käiva poleemika. See sisaldab Königi (1977) vastavaid käsitusi, kuid peamiselt S. Löbneri (1989) nn duaalsuse hüpoteesi, mis põhineb formaalse semantika printsiipidel (Löbner 1999: 66). Löbner väidab, et duaalsuse hüpotees on kehtiv ka taani keele sõnavastete 'al' ja 'nog' tähenduste, inglise keele 'already' ja 'still' tähenduste ning prantsuse keele 'deja' ja 'encore' tähenduste kirjeldamiseks (Löbner 1989: 170), seega vaid mõningad näited teistest keeltest. S. Löbneri duaalsuse hüpoteesi põhjal on püütud tõestada 'juba' ja 'veel' tähenduse esinemist ühises tähendusväljas kõigi keelte puhul, st universaalsena (vt Vandeweghe (1986: 222), Van Baar (1990: 23) ja König (1991)). Sellest on ajendatud J. van der Auwera vastuväide, et 'juba' ja 'veel' tähenduste paiknemine ühises tähendusväljas pole universaalne nähtus (van der Auwera 1993: 614).

Funktsionalistliku lähenemise pooldaja Johan van der Auwera väidab, et duaalsuse hüpotees nimetatud saksa keele sõnade ('schon' ja 'noch') ja inglise keele sõnade ('already' ja 'still') suhtes pole korrektne (van der Auwera 1993: 613). Ta püüab tõestada, et duaalsuse hüpotees on sobimatu isegi selle „esiema“ – saksa keele sõnade 'schon' ja 'noch' semantilise analüüsi tulemusena, ammugi siis universaalse nähtusena (van der Auwera 1993: 614). *EUROTYPi* projekti raames⁵ on uuritud sõnade 'juba' ja 'veel' ekvivalente või lähi-ekvivalente 50 euroopa keeles. Osaliselt nõustub J. van der Auwera keelte võrdluses S. Löbneri poolt esitatud 'juba' tähendustega, öeldes *EUROTYPi* uurimuse tulemustele tuginedes, et inglise keele adverb 'already', saksa keele adverb 'schon' ja prantsuse keele vaste 'deja' sisaldavad kõik vähemal või rohkemal määral 'juba' tähendusfunktsioone, mida sisaldab ka inglise keele sõna 'already'. Aga ta ei nõustu nähtuse universaalseks pidamise väitega, sest näiteks jidiši keele sõna 'shoy'n' ja hispaania keele 'ya' eristuvad tähenduste poolest selgelt inglise, saksa ja prantsuse keele sõnadest tähenduses 'juba'. (van der Auwera 1993: 614)

J. van der Auwera oletab, et inglise keele sõnade 'already' (eesti k. 'juba'), 'no longer' (eesti k. 'enam mitte'), 'still' (eesti k. 'veel') ja 'not yet' (eesti k. 'veel mitte')

⁵ EUROTYP Working Papers V.2= van der Auwera 1991. *Adverbs and Particles of Change and Continuation*. European Science Foundation. Strasbourg.

leksikaalsel väljal on struktuur ja koherents, eeldamaks täiuslikult hüpoteesilt võrreldavust või ühe sõna tähenduse seletamist teise kaudu (van der Auwera 1993: 615).

Ta väidab, et tähendus peegeldub vormis, et semantika peegeldub leksikas (leksikalisatsiooni mudelis). Sõna '*already*' (eesti k. 'juba') tähendus pakub markeeritud positsiooni koos '*already*'-'*no-longer*'-'*still*'-'*not-yet*' fraaside süsteemiga ja seda süsteemi arvesse võttes võib väita, et kui uuritavas keeles puudub ükskõik, milline neist neljast lekseemist, siis puudub selles keeles ka mõiste 'juba' või selle ekvivalendid (van der Auwera 1993: 615).

Esitatud väide, et sõna '*already*' tähenduse esinemine on komplitseeritum, on tõestatav keeletüpoloogia seisukohti ja uurimusi arvesse võttes. On keeli, milles puudub termin ingliskeelsele vastele '*already*' (eesti k. 'juba'). Enamusel juhtudest on see termin asendatud leksikaalse üksusega, mille tähendusest järeldeb mõiste 'juba'. On keeli (nt kalmõki ja lazi, n. o kaukaasia keeled, millest esimene kuulub altai ja teine kartveli keelkonda), milles ei esine ühtki leksikaalset üksust nende nelja adverbi tähenduses. Albaania keeles⁶, osseedi keeles (indoiraanii keelkonna keel) ja türki keeles⁷ esinevad küll lekseemid mõistete 'veel', 'veel mitte' ja 'enam mitte' tähenduses, kuid puudub igasugune leksikaalne väljend mõistetele 'juba'. Uurimuste põhjal on avastatud, et sellist keele sõnavara leksikaalset tühimikku on püütud täita vastavate laensõnadega näiteks tšuvaši ja osseedi keeles. Kui maailma keelte hulgas leidub keeli, milles puudub mõiste 'juba', kuid esineb mõiste 'veel', siis saab väita, et need ei kuulu ühisesse kasutussüsteemi, mis vähendab ka universaalset duaalsuse hüpoteesi vastavate sõnade puhul. (van der Auwera 1993: 628)

J. van der Auwera on esitanud kahetasandilise ajatelje mudeli teooria, mille põhjal on võimalik kirjeldada selliste sõnade tähendusi, mis sisaldavad nn oodatavust ja järgnevust sisaldavat komponenti (van der Auwera 1993: 617). Van der Auwera ei rõhuta oma alternatiivse teooria täiuslikkust: kriitika selle kohta Garridolt (1992) ja Mittwochilt (1993), mis viitavad presupositsioonidele (Löbner 1999), ootuse komponendile (Garrido 1992) ja konventsionaalsele implikatuurile (Mittwoch 1993). Van der Auwera poolt pakutud funktsionalistlikul lähenemisel põhinev alternatiiv on

⁶ Buchholz 1991; viidatud van der Auwera 1993: 628 järgi

⁷ Johanson 1971: 240—243; viidatud van der Auwera 1993: 628 järgi

tema sõnul mitmekülgsem ja ühtsem kui formaalse semantika analüüsil põhinev duaalsuse hüpotees, tema väidete aluseks on semantiline hinnang ja intuitsioon, tsiteerides Kripket (1972: 265—266): „*I really don't know what more conclusive evidence one can have about anything, ultimately speaking*“. (van der Auwera 1993: 615)

Pärast S. Löbneri esitatud duaalsuse hüpoteesi esitamist (Löbner 1989) sisaldab enamus uurimusi 'veel', 'juba' ja 'alles' mõistete kohta poolt- või vastuargumente 'juba' ja 'veel' tähenduste ühises tähendusväljas esinemise kohta.

Laura Michaelis (1992, 1996) ei esita otseseid väiteid duaalsuse olemasolu või selle puudumise kohta ingliskeelsete sõnade '*already*' ja '*still*' tähenduste vahel, tema uurimuses on püütud kirjeldada nimetatud sõnade tähendusi inglise keeles ja on püütud näidata '*already*' ja '*still*' erinevaid tähendussüsteeme, mis ei pruugi sobitada duaalsuse süsteemi (vt Michaelis 1996). Inglisekeelse sõna '*already*' (eesti k. 'juba') ajaline tähendus kodeerib lisaks viidatud ajahetkel toimuvale situatsioonile (ja selle toimumise kohale) ka eeldatava(d) teise(d) situatsiooni(d) või koha(d), mis võivad viidatud ajahetkele eelne da või järgne da (Michaelis 1992: 326). Inglise keele partikkel '*still*' (eesti k. 'veel') tähendus väljendab situatsioonide või kohtade ajalist järgnemist, tähendusest järeldub, et mingi situatsioon viidatud ajahetkel kestis või kestab, samas eeldatakse sama situatsiooni viidatud ajahetkest varasemat toimumisaega (Michaelis 1996: 183).

L. Michaelis on selgitanud inglise keele partiklite '*already*' (eesti k. 'juba') tähendusest mõjule pääsevat implikatuuri kirjeldatud ruumile eelneva(te) ruumi(de) olemasolust. Soome keele kohta on selles osas tehtud põhjalikum käsitus. **Tuomas Huumo** (1997) on kognitiivse lingvistika vahenditega analüüsinud soome keele skalaarpartikleid: '*jo*' (eesti k. 'juba'), '*vasta*' (eesti k. 'alles') ja '*vielä*' (eesti k. 'veel'). Skalaarpartiklite käsitluses keskendutakse ühele soome keele spetsiifilisele konstruktsioonitüübile – järjestikuse ruumi konstruktsioonile (ingl k. *Sequential Space Construction*) (Huumo 1997: 38). See konstruktsioon koosneb: skalaarpartikkel + lokatiivne väljend (nt sm k. '*jo junassa*'; eesti k. 'juba rongis'); kombinatsioon lisandub lausesse kui perifeerne muutuja (Huumo 1997: 38), ja kutsub esile implikatuuri ruumide (ajalisest) järgnemisest (Huumo 1997: 53). Järjestikuse ruumi konstruktsioonis

esinevate soome keele skalaarpartiklite 'jo', 'vielä' ja 'vasta' tähendused implitseerivad alati ajalise suhte (Huomo 1997: 54). Ruumikonstruktsiooni üks semantiline funktsioon on implitseerida järeldus subjekti liikumisest ühest ruumist/kohast teise teatud aja jooksul (Huomo 1997: 53).

Soome keele ajaadverbide kohta on tehtud ka üldisem käsitlus, milles on teiste hulgas esitatud ajaadverbide 'vielä' (eesti k. 'veel'), 'jo' (eesti k. 'juba'), 'vasta' (eesti k. 'alles') ja 'jälleen' (eesti k. 'jälle') tähendused. Soome keele ajaadverbide semantikat on komponentanalüüsile tuginedes käsitlenud **Helena Sulkala** (1981). Doktoriväitekirja „Soome keele ajaadverbide semantika“ eesmärgiks on lausesemantikast lähtudes kaardistada soome keele ajaadverbide semantilised piirid. Uurimuses on ajaadverbid jagatud kolme rühma: ajahetke adverbid (väljendavad sündmuse või situatsiooni ajalist paigutust, paigutavad lauses väljendatud sündmuse sõltuvalt tempusest ajas jätkuvaks või jätkunuks), kestusadverbid (väljendavad sündmuse või situatsiooni toimumise kestust) ja tajuadverbid (väljendavad sündmuse toimumise sagedust) (Sulkala 1981: 70; 55; 56; 61). Ajahetke adverbide liigitusse selle järgi määratletud 'jo' (eesti k. 'juba'), 'vielä' (eesti k. 'veel') ja 'vasta' (eesti k. 'alles'), tajuadverbide liigituses on 'jälleen' ja 'taas' (eesti k. 'jälle'), seejuures sõna 'vielä' tähendus võib sõltuvalt tõlgendusele omada ka tajuadverbide komponenti (vt Sulkala 1981: 89—90; 113—114; 110—112; 129, 131). Soome keele ajaadverbide tähendusi (H. Sulkala liigituses) on siinse töö analüüsis esitatud keeltevahelisi erinevusi ja sarnasusi näidates.

Karin Pittner (2003) on käsitlenud saksa keele sõna 'wieder' (eesti k. 'jälle'), mille tähendusel on kaks tõlgendusviisi: sõna tähendus tagasiviitavas funktsioonis ja kordumist väljendavas funktsioonis (Pittner 2003: 365). Sõna 'wieder' semantiline analüüs hõlmab ka süntaktilise analüüsi, mille tulemusena saab väita, et saksa keele sõna 'wieder' kordumist väljendavas funktsioonis esineb vahetus naabruses sündmusverbiga (ingl k. *event-related*) (Pittner 2003: 375). Sõna 'wieder' tähendus sündmusele, kohale või situatsioonile tagasiviitavas funktsioonis sisaldab ka kaudset kordumise tähenduse komponenti (Pittner 2003: 375). Näiteks lauses: *Sie siedeln sich wieder in Berlin an.*⁸ kodeerib sõna 'wieder' sündmuse ruumi viidatud ajahetkel ning

⁸ Näitelause (Pittner 2003: 372) eestikeelne tõlge: *Nad kolisid jälle Berliini.*

eeldab ka ruumi(de) ajalist eelnevust. Adverbi 'wieder' ajalise tähenduse tagasiviitav tõlgendus eeldab lauses esitatud ajahetkele eelneval perioodil lauses esitatud sama ruumi (*Berliin*) mitmekordset hõivamist, lause ei tähista ilmtingimata teatud sündmuse kordumist (*Berliini kolimine*), vaid viitab ajaliselt eelnenud samale ruumile (st *nad on kunagi Berliinis elanud, kolisid mingil ajahetkel näiteks Münchenisse ja nüüd elavad jälle Berliinis*). (Pittner 2003: 372—373) Seega, ruumikonstruktsioonis esineva 'wieder' (eesti k. 'jälle') tähendusest järeldub eelneva(te) ruumi(de) olemasolu, nagu ka soomekeelse sõna 'jo' ja ingliskeelse sõna 'already' tähendusest (vrd Huumo, Michaelis); eestikeelsete sõnade *juba* ja *jälle* tähendusest ruumikonstruktsioonis esinevana, vt 5. peatükk.

2.2 veel, juba, alles ja jälle: uurimused eesti keele kohta

Eesti keeles sõnade *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* tähenduste põhjalikum käsitus siiani puudub. Semantilisest perspektiivist kirjeldatakse sõnade tähendusi Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus, milles on üldistavalt esitatud sõnade tähendused.

Põhilised sõnade *juba*, *alles* ja *veel* tähendusest implitseeritud järeldused on esitatud EKG II-s: „Partiklite *juba*, *alles* ja *veel* üks tähendusvariante võimaldab neid kasutada kõrvutusteks ajaskaalal, kui nad laiendavad ajamäärust, öeldist või lauset tervikuna. **juba** väljendab, et sündmusaeg on nimelt see ja mitte hilisem, kuigi hilisem oleks mingis suhtes ootuspärane (nt *Uus esimees on juba kohal*); **alles** väljendab, et sündmusaeg on nimelt see ja mitte varasem, kuigi võiks varasemat eeldada (nt *Lennuk jõudis alles siidaööks kohale*); **veel** väljendab, et sündmus kestab edasi, kuigi võiks olla lõppenud (nt *Sa veel mõtled sellele?*).“ (EKG II: 101)

Siinse töö analüüsi osas (vt ptk. 5) on kirjeldatud uuritavate partiklite esinemist koos ajaväljenditega. Et selgitada ajaväljendiga koosesineva partikli tähendust, osutus vajalikuks kirjeldada ka ajaväljendi tähendust. Selleks on eesti keele kohta tehtud põhjalik uurimus eesti keele ajaväljenditest. Eesti keele leksikaalset ajadeiksist on oma bakalaureusetöös „Eesti keele leksikaalne ajadeiksist“ käsitlenud **Ann Veismann** (1997). Sellesse kuuluvad näiteks ühikulised ajadeiktikud nagu *eile*, *täna*, *homme*,

mullu, tänavu ja mitte-ühikulisel ehk vektoriaalsel *alles, ammu, just, enne, edaspidi*. Süntaktiliselt on deiktilised ajaväljendid toimumisaega väljendavad ajamääruised (Veismann 1997: 30). Eesti keele deiktilised ajaväljendid on jagatud kahte põhitüüpi: esiteks piiritletavat aega märkivad sõnad ja väljendid: need hõlmavad mingite konventsioonidega kehtestatud kindla ajavahemiku (nt *eile, eelmisel nädalal*); ja teiseks ähmaste piiridega ajale viitavad sõnad (nt *äsja, varsti, kohe, alles*): need on adverbid (ja neist tuletatavad adjektiivid) ja nad jagunevad ajas kaugemale ja lähemale osutavateks. Samuti saab ähmaste piiridega deiktilisi ajasõnu jaotada selle järgi, kui laialt mõistetavale ajavahemikule nad osutavad. Näiteks sõnad *edaspidi, hiljem, varem* ja *enne* osutavad võrdlemisi laiale ajavahemikule tulevikus või minevikus. Samas näiteks sõnade *alles, hiljuti, kohe, varsti* osutus märgib pigem hetkelist aega. (Veismann 2004: 93—95, kogumikus Pajusalu jt 2004)

Esimese keele omandamise seisukohalt on temporaaladverbe uurinud **Kadri Vider** (1995), ta annab oma bakalaureusetöös ülevaate 2—3-aastastelt lastelt kogutud keelelise materjali leksikaalsest küljest. Selle iseloomustamise aluseks on sõnaliigiliselt jagatud lekseemidest koostatud sagedussõnastik. (vt Vider 1995: 80) Materjal hõlmab 14 339 sõnet. Vider nimetab oma uurimuse põhjal sagedasimateks määra- ja hulgaadverbideks: *nii, veel, natuke*; kõigist esindatud sõnavormidest on *veel* esimese 20 hulgas, mis annab alust järeldada, et *veel* on laste sõnavaraski üsna tihti kasutatav sõna. Adverbid on lapsele alates kahesõnaperioodist (aeg, mil laps moodustab nn kahesõnalauseid) olulise tähtsusega, kuna aitavad suhestada objekte (substantiive) ja tegevusi (verbe) (Vider 1995:47). Sagedasimaiks temporaaladverbideks on lapsekeeles selle uurimuse järgi: *nüüd, praegu, juba, ikka, jälle, täna*. Sõnade *veel, juba* ja *jälle* sageda esinemise põhjuseks lapsekeeles on niisiis ühelt poolt vajadus neid sõnu kasutada tegevuste ja objektide suhestamiseks ning teiselt poolt nende sage kuulmine argikeeles. (Vider 1995)

Siinses töös analüüsitavas materjalis sisaldub hulk lauseid, milles partikkel *veel* esineb eitavas lauses, st negatsioonina (*veel ei, veel mitte*). Eesti keele eitustundlikke üksusi on uurinud **Leho Paldre** oma magistrisöös ”Eitustundlikud üksused eesti keeles” (1998). Selles selgitatakse välja, millised eesti keelendid on eitusaltid, nende tuvastamiseks on koostatud eesti keele korpuse põhjal sagedustabel. Tabelis on eesti

kirjakeele baaskorpuse põhjal välja toodud sõnavormid, mis kalduvad esinema antimorfset konteksti sisaldavates lausetes ja sõnavormid, mida esineb antimorfset elementi sisaldavates lausetes keskmisest oluliselt vähem. (Paldre 1998: 34) Tabeli arvutamisel on arvesse võetud kõik laused, mille sõnadest vähemalt ühel on morfoloogilises märgendis sees "neg" või mis sisaldavad sõna *mitte*; korpuse lausetest moodustavad sellised laused 15,26 % (Paldre 1998: 70). Eitustundlike sõnadena on ka *veel* selles tabelis esitatud, selles esineb *gi-/ki*-liiteliste sõnade hulgas ka sõna *veelgi* (vt Paldre 1998). Partikli *veel* analüüsis leiab käsitlemist ka *gi*-liiteline vorm *veelgi* (vt ptk 5.1).

Siinse töö analüüs põhineb osaliselt varasema uurimuse materjalil ja tulemustel, mis pärinevad minu bakalaureusetööst „Sõnade *veel*, *juba* ja *alles* semantiline analüüs eesti kirjakeele põhjal“ (vt Parm 2005). Bakalaureusetöös on tehtud partiklite *veel*, *juba* ja *alles* tähenduste esialgne liigitus, mis moodustas teatava aluskomplekti edasiseks uurimiseks. Uurimuse peamise tulemusena saab joonistel näidata, et sõnade tähendusväljad on omavahel seotud üleminekualadega, näidates, et polüseemsete sõnade *veel*, *juba* ja *alles* kasutusala on lai ning ulatub konkreetsemast tähendusest abstraktsema poole. Põhilised väited polüseemsete partiklite *veel*, *juba* ja *alles* kohta selles on järgmised: esiteks, uuritud sõnad on suure esinemissagedusega, sest nad täidavad keelelises suhtluses kindlaid olulisi funktsioone; teiseks, sama sõna erinevaid tähendusi kasutatakse erinevates funktsioonides (nt lause: *alles see oli siin alles*); kolmandaks, nende tähendusest pääseb mõjule konventsionaalne implikatuur.

3. Uurimuse teoreetiline taust

Sünonüümsed partiklid *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* saavad täpse tähendussisu alles lause kontekstis. Aega väljendavate partiklite tähenduste selgitamisel olen siinse töö analüüsis toetunud J. van der Auwera (1993) kahetasandilise ajatelje mudeli teooriale, mis aitab kirjeldada nn eelduse-ootuse komponenti sisaldavate partiklite tähendusi. Uuritud eesti keele partiklite tähendused kutsuvad esile konventsionaalse implikatuuri, mille selgitamine laieneb lisaks partiklite ajalisele tähendusele ka teistesse tähendustesse. Partiklite tähenduses mõjule pääseva konventsionaalse implikatuuri selgitamisel olen toetunud P. Grice'i (1975, 1989) implikatuuriteooriale ja L. Horni (1988, 2004) implikatuuriteooria lisakäsitlusele.

3.1 Kahetasandilise ajatelje mudeli rakendamine ajalise tähenduse selgitamisel

J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje mudeli teoreetiline lähenemine sõna erinevate tähenduste selgitamiseks „on välja kasvanud duaalsuse hüpoteesi kehtivuse kontrollimise raames“ (van der Auwera 1993: 617).

J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje teooria on rakendatud ingliskeelsete sõnade '*already*' (eesti k. 'juba') ja '*still*' (eesti k. 'veel') ning saksa keelsete vastete '*schon*' ja '*noch*' põhitähenduste kirjeldamiseks. (vt van der Auwera 1993) S. Löbneri poolt esitatud duaalsuse hüpoteesi (vt Löbner 1989)⁹ kehtivuse kontrollimiseks esitab J. van der Auwera ingliskeelsete sõnade '*already*' ja '*still*' ning saksa keelsete vastete '*schon*' ja '*noch*' semantilise analüüsi, esitades samas ka vastuväiteid duaalsuse hüpoteesile. J. van der Auwera semantiline analüüs tugineb kahetasandilise ajajoone mudelile, mille abil ta kirjeldab sõnade tähendusi, mis sisaldavad nn oodatavust ja eeldatavat järgnevust implitseerivat komponenti (van der Auwera 1993: 617).

⁹ S. Löbneri esitatud väidetest saksa keelsete sõnade '*schon*' ja '*noch*' duaalsuse kohta loe ptk 2.1.

Eelduse-ootuse komponenti sisaldava sõna ajalise tähenduse semantiline kirjeldus nõuab:

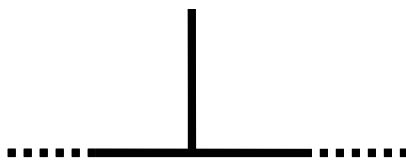
- ajatelge;
- viitamist situatsiooni muutumisele (s. o muutus negatiivsest alast (ruumist) positiivsesse);
- alternatiivset ajatelge, et illustreerida sellel mingi situatsiooni või sündmuse (kellegi poolt) eeldatud/oodatud toimumisaega.

(van der Auwera 1993: 619)

Selle põhjal saab joonistada diagrammid eelduse-ootuse komponenti sisaldavate ajaadverbide tähenduste seletamiseks (van der Auwera 1993: 619). Järgnevas esitatavad diagrammid sarnanevad Löbneri (1989) ja Vandeweghe (1986) uurimustes esinevate ajajoontega, kuid J. van der Auwera poolt esitatud kahetasandiline ajatelg seletamiseks ajaadverbide tähendusi, on komplitseeritum.

Ajateljel (vt joonis 1) on esitatud numbrid, millel iga number vastab teatud ajaühikule (nt minut, päev, aasta) ning nende järgnevus vastab aja möödumisele. Ala on esitatud horisontaalse joone kaudu, sellega ristuv vertikaalne joon tähistab ala muutumise piiri. Sümbolid '+' ja '—' määratlevad positiivse ja negatiivse ala. Võimalik punktiir horisontaalsel joonel tähistab määratlematut ajalist järgnevust (ajalise järgnevuse puudumisest kuni lõpmatu järgnemiseni), sest ajapartiklite tähendus ei implitseeri kirjeldatud sündmuse ajalist kestust. (van der Auwera 1993: 619) Näiteks eesti keele ajasõna *alles* on eesti keele deiktiliste ajaväljendite süsteemis liigitatud ähmast ajavahemikku märkivaks sõnaks, mille ajalises „osutuses kindlaid piire siiski paika panna pole võimalik“ (Veismann 2004: 95; kogumikus Pajusalu jt 2004).

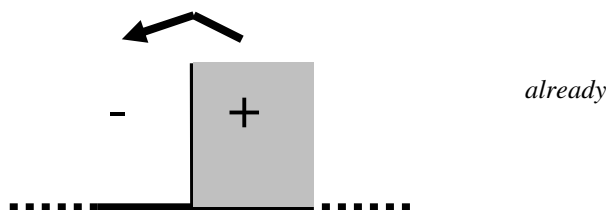
...123456789...

Joonis 1. Ala muutumist illustreeriv ajatelg (van der Auwera 1993: 619)

Joonisel 2 on kirjeldatud ajahetkel 't = 5' toimunud muutus negatiivsest alast positiivsesse, esitledes sel diagrammil inglise keele sõna '*already*' (eesti k. 'juba') tähendust, on ajateljel varjutatud positiivne ala. Varjutatud ala järgneb vahetult muutusteljele (s.o vertikaalne joon), mis tähistab '*already*' (eesti k. 'juba') tähendusest tulenevat järeltulevat situatsiooni muutumise kohta ('—'-alast '+'-alasse). Varjutatud '+'-alast väljaulatuv nool on suunatud '—'-alasse, mis tähistab '*already*' tähendusest järeltulevat muutuseelset ala, st eelnenud teistsugust situatsiooni (s.o kontekstis: *Peeter on juba Madridis* ('+'-ala), muutuseelsel ajal ta ei olnud *Madridis* ('—'-ala)). (van der Auwera 1993: 620)

...123456789...

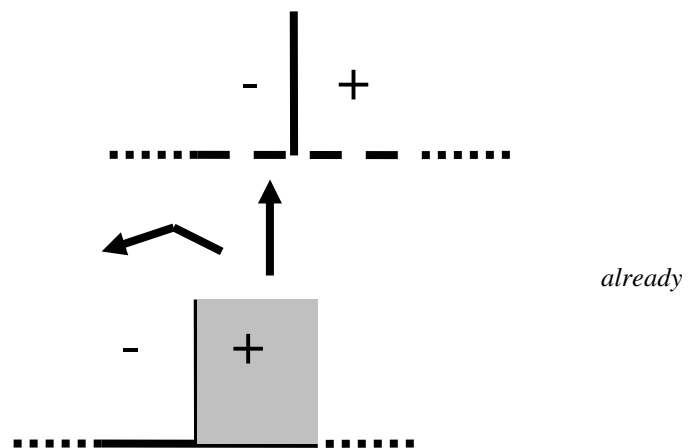

Joonis 2. '*already*' ühetasandiline ajatelg (van der Auwera 1993: 620)

Et kirjeldada sõna '*already*' spetsiifilist tähendust, mis kutsub esile implikatuuri ootuspärasest varasema aja kohta (s.o oodatust varasem muutus), tuleb ajateljel esitada lisainformatsiooni. (van der Auwera 1993: 620)

Joonise 3 diagrammil on kujutatud kahetasandiline ajatelg, millel on kirjeldatud ka '*already*' tähenduses esinev eelduse-ootuse komponent. Alumine ajatelg tähistab reaalselt situatsiooni (s.o *Peeter on juba Madridis*), milles positiivne ala on varjutatud, illustreerides reaalselt situatsiooni (situatsiooni muutus positiivsesse alasse on toimunud). Reaalselt situatsiooni kujutava ajatelje kohale on asetatud mitte-tegelikku, kuid kellegi poolt eeldatud situatsiooni (aega ja/või ruumi) illustreeriv katkendliku horisontaaljoonega ajatelg. Tegelikku situatsiooni kujutava ajatelje varjutatud '+'-alast osutab vertikaalne nool mitte-tegelikku situatsiooni kujutava ajatelje '—'-ala suunas, mis sümboliseerib '*already*' tähenduses sisalduvat eelduse-ootuse komponenti (s.o *Peetri Madridis olek* on ootuspärasest varasem, eeldatud on situatsiooni kehtimine '—'-alas). (van der Auwera 1993: 621)

...123456789...

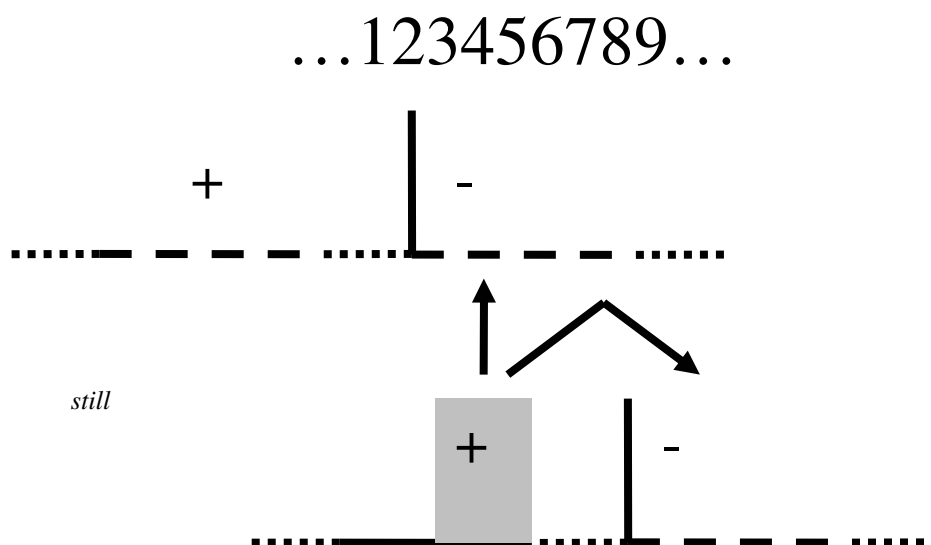

Joonis 3. Partikli '*already*' ajalise tähenduse ajatelg (van der Auwera 1993: 621)

Inglisekeelse partikli '*still*' (eesti k. 'veel') ajalise tähenduse analüüsimisel on J. van der Auwera kirjeldanud ka selle negatsiooni '*not yet*' (eesti k. 'veel mitte') tähendust kahetasandilisel ajateljel (vt joonis 5). Võrreldes partikliga '*already*' (eesti k. 'juba'), esineb 'veel' tähendus võrdselt nii jaatavas kui ka eitavas lauses, kui 'juba'

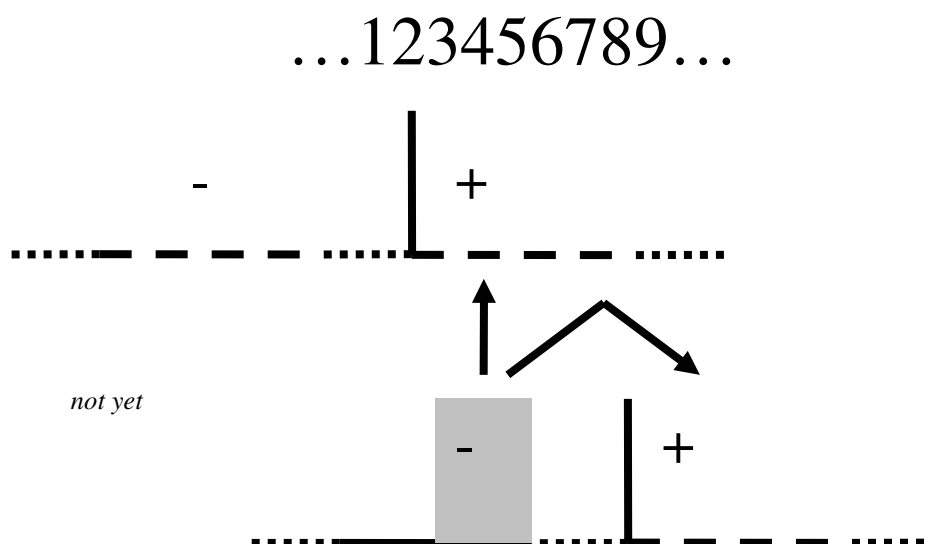
tähendus esineb üldjuhul jaatavas lauses (* *already not*; eesti k. 'juba mitte/ei'). (van der Auwera 1993: 626)

Kahetasandilisel ajateljel kirjeldatud '*still*' (eesti k. 'veel' ajalises tähenduses) tähendus (vt joonis 4) implitseerib jaatavas lauses kirjeldatud situatsiooni ajaliselt hilisema muutumise (suunal: '+'-alast '—'-alasse) (s.o kontekstis: *Peeter on veel Barcelonas*, hiljem toimub situatsiooni muutus). Kuna '*still*' tähendus ei määratle ajavahemikku, eelneb varjutatud ala põhjaks olevale pidevale horisontaaljoonele sama pikkusega joon, sümboliseerimaks situatsiooni võimalikku toimumist ajaliselt varem (kuid samas '+' alas). '*still*' tähendusest ei järeldu muutumiseelne ajaline kestus, seda tähistab joonisel muutumisteljele eelnev punktiirjoon. Tegelikult situatsiooni ajatelje '*still*' tähenduse alast ('+'-alas) muutusteljele järgneva ala ('—'-ala) suunas viitav nool tähistab partikli tähendusest järelduvat situatsiooni muutust (s.o *Peeter on veel Barcelonas, hiljem on mujal*). Partikli '*still*' (eesti k. 'veel' ajalises tähenduses) tähenduse tegeliku ja mitte-tegeliku situatsiooni ajatelgede kohakuti asetamine võimaldab kirjeldada '*still*' tähenduses sisalduvat eelduse-ootuse komponenti – situatsioon pole muutunud, kuigi muutuse toimumine viidatud ajahetkeks on oodatud või seda eeldatakse (s.o kontekstis: *Peetri Barcelonas viibimine* on ootuspärasest hilisem, eeldatud on situatsiooni kehtimine '—'-alas). Seda sümboliseerib tegeliku situatsiooni ajatelje '+'-alast mitte-tegeliku situatsiooni ajatelje '—'-alasse suunav nool. (van der Auwera 1993: 625)

Joonis 4. Partikli '*still*' tähenduse ajatelg (van der Auwera 1993: 625)

Kahetasandilisel ajateljel kirjeldatud '*still*' (eesti k. 'veel') esineb eitavas lauses negatsioonina '*not yet*' (eesti k. 'veel mitte'). Negatsiooni '*not yet*' tähendus on kirjeldatud kahetasandilisel ajateljel (joonis 5).

Joonis 5. Väljendi '*not yet*' tähenduse ajatelg (van der Auwera 1993: 624)

Negatsiooni '*not yet*' tähenduse ajatelg (joonisel 5) sarnaneb '*already*' (eesti k. 'juba') ajalise tähenduse ajateljega (vrd joonis 3), kuid neil on siiski neli erinevust. Esiteks, negatsiooni '*not yet*' tähenduse ajateljel eelneb varjutatud ala

muutumispunktile, kui *'already'* ajalise tähenduse ajateljel varjutatud ala järgneb muutumispunktile. Teiseks, muutumispunktile järgnev ala (*'not yet'* tähenduse *'—'*-alale järgnev *'+'*-ala) on tõenäoline ja kellegi poolt oodatud, kuid mitte ilmtingimata järgnev – seepärast toetub see ala tervenisti katkendlikule ajajoonele. Kolmandaks – *'not yet'* tähendusest ei järeldu, kui palju aega võib mööduda viidatud ajahetkest (varjutatud alast) võimaliku muutumispunktini, siis toetub see ala punktiiriga ajajoonele. Neljandaks, pidevale joonele toetuva *'not yet'* viidatud ajahetke (varjutatud ala) alale eelneb sama pikkusega pidev joon viidatud ajahetke pikendusena, sümboliseerimaks situatsiooni võimalikku toimumist ka ajaliselt varem. (van der Auwera 1993: 624)

Partikli *'still'* (eesti k. 'veel') ja selle negatsiooni *'not yet'* (eesti k. 'veel mitte') tähenduste ajateljed (vt joonised 4 ja 5) erinevad eitava ja jaatava kõneliigi omaduste seisukohast, seega seisneb ajatelgede erinevus vaid *'—'*- ja *'+'*-alade vahetuses. Nii *'still'* tähendusest kui ka selle negatsiooni tähendusest järelduks situatsiooni ootuspärane muutus, pole kindel, millal muutus aset leiab ja kas muutus üleüldse toimub. (van der Auwera 1993: 626)

Partikli *'already'* (eesti k. 'juba') tähendusest (vt joonis 3) järelduks seevastu kindel järgnevuse komponent (ingl k. *contiguity component*) – viidatud ajahetk (varjutatud ala) järgneb koheselt muutuse teljele (vertikaalne joon), kuid selle kestus (ajajoon pikkus) pole teada. Lauses ilma teiste ajasõnadeta esineva *'already'* (eesti k. 'juba') tähendusest ei järeldu teavet kirjeldatud situatsiooni ajalise kestuse kohta (nt *Peeter* on juba kaks sekundit *vs* kaks nädalat *Madridis* olnud), olenemata lisatava ajasõnaga väljendatava ajalise kestuse pikkusest, järgneb kirjeldatud situatsiooni muutus (jaatavas lauses) alati koheselt negatiivsele alale. (van der Auwera 1993: 626) Partikli *'already'* (eesti k. 'juba') tähendusest järelduks kirjeldatud situatsiooni (muutuse) alguspunkt, millest tulenevalt *'already'* tähenduse kasutus eristub partikli *'still'* ja negatsiooni *'not yet'* tähenduste kasutusest selle poolest, et tema tähendusest ei järeldu situatsiooni jätkumist – seega seisab ühisest tähendussüsteemist kindlalt lahus. (van der Auwera 1993: 627)

J. van der Auwera käsitluse järgi on kahetasandilise ajatelje teooria rakendatav mitmete keelte puhul (van der Auwera 1993: 650). Kahe ajatelje asetamine kohakuti annab võimaluse kirjeldada sõna tähendusest järelduvat nn eelduse-ootuse komponenti.

Esitatud inglise keele partiklite '*already*' ja '*still*' analüüs on küll esitatud keeletesiifiliselt, kuid see kehtib ka saksa keele sõnade '*schon*' ja '*noch*' tähenduste kirjeldamisel. Samuti sobib see paljude projekti raames uuritud 50 Euroopa keele vastavate ajaadverbide vastete uurimiseks. (van der Auwera 1993: 623)

Selles alapeatükis ülevaatliku refereeringuna esitatud J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje mudeli rakendatavuse võimalikkust eesti keele partiklite *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* semantilises analüüsis hõlmab siinse töö 5. peatükk.

3.2 Konventsionaalne implikatuur uuritavate partiklite tähenduses

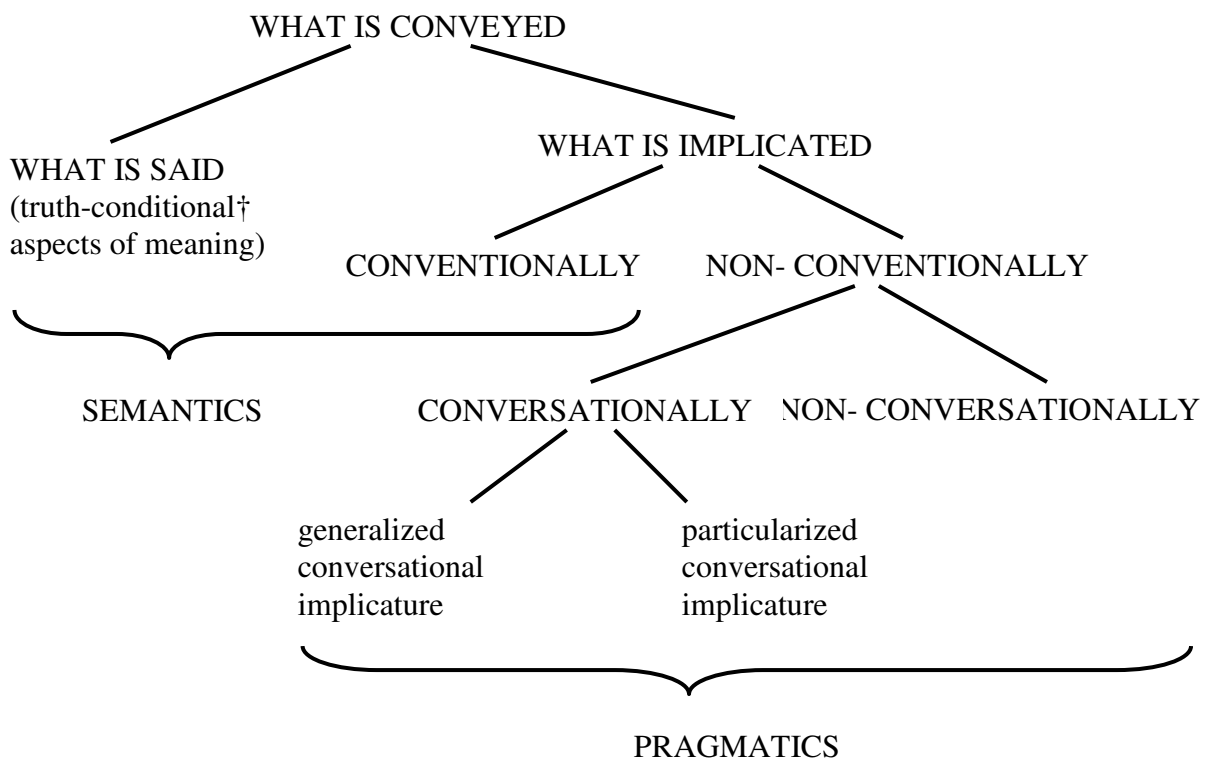
Siinses peatükis sisaldub ülevaatlik refereering P. Grice'i implikatuuriteooriast (Grice 1975, 1989) ja L. Horni implikatuuriteooria lisakäsitlustest (Horn 1988, 2004). Magistritöös esitatud semantilise analüüsi seisukohalt on oluline vaadelda konventsionaalse implikatuuri kui ühe implikatuuri liigi olemust, seega on selles refereerivas peatükis rõhuasetus seatud konventsionaalse implikatuuri kirjeldamisele. Peatüki lõpuosas olen püüdnud näidata implikatuuriteooria rakendamist analüüsitavate eesti keele sõnade *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* tähenduste selgitamisel.

Partiklite *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* tähendus täpsustub lausekontekstis esinemisel. Tegelikus keelekasutuses esitatakse need partiklid eeldusega, et esitatud lauseist järeldub vastuvõtjale sama tähendus, mida edastati. Eeldatakse partikli tähendusest mõjule pääseva ühise järelduse olemasolu. Väidan, et eesti keele partiklite *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* tähendustest pääseb mõjule implikatuur, mida üheselt mõistetakse. Implikatuur on osa keelekasutaja mõtlemisest, see on järeldus, mis öeldust tehakse (Horn 2004: 319).

Implikatuuriteooria rajaja P. Grice eristab kaht tüüpi implikatuure. Neist esimene on konventsionaalne implikatuur, mis omandab tähenduse eelneva ja üldise kokkuleppe alusel, ning mis ei ole ranges sõltuvuses konkreetsest kontekstist. (Grice 1975: 307)

Teine liik implikatuure on P. Grice'i käsitluse järgi nimetatud konversatsiooniliseks implikatuuriks, s. o mitte-konventsionaalsete implikatuuride alamklass, mis on olemuslikult seotud diskursuse teatud kindlate omadustega. (Grice 1975: 307)

Eristus selle vahel, mida öeldi ja mida öelduga implitseeriti (s. o millelegi vihjamine, osutamine vms; kaasa arvama, sõna-sõnalt väljendamata), jaguneb konventsionaalseks implikatuuriks (implitseeritud mõne varem kasutatud sõna või fraasi tähenduse eriomasuse kaudu) ja mitte-konventsionaalseks implikatuuriks (sel juhul jääb implikatuuri kirjeldamine esitatud sõna konventsionaalsest tähenduse kirjeldamisest kõrvale). (Grice 1989: 118)

Joonis 6. Implikatuurimudel H. P. Grice'i järgi (Horn 1988: 121)

Kui Grice'i implikatuurimudelit esitada skemaatiliselt (vt joonis 6), saab selle abil illustreerida konventsionaalse implikatuuri paiknemist kahe kattuva distsipliini – semantika ja pragmaatika – kohal. Kui semantilises alas kirjeldatakse põhiliselt tähenduse neid aspekte, mis sisaldavad tõesustingimusi, siis konventsionaalne implikatuur tõukub enamasti sõna tähendusest ja eristub selle kaudu, et ei kuulu tõesustingimustesse, ning ulatub Grice'i implikatuurimudelis lisaks semantika valdkonnale ka pragmaatika valdkonda. (Horn 1988: 120) Sõnade konventsionaalne tähendus määrab selle, mida implitseeriti, et mõista lausungi tähendust (Grice 1975: 307).

Näitelauses (a, b) määrab ingliskeelsete sõnade '*therefore*' ja '*but*' tähendus selle, mida implitseeriti, et mõista lausungi tähendust:

- a. *He is an Englishman, he is, **therefore**, brave.*¹⁰
- b. *She is poor **but** honest.*

Adverbi '*therefore*' tähendus lauses (a) implitseerib selle, et kõnealuse inglase julge iseloom on tingitud tema rahvusest. Sidesõna '*but*' esinemine lauses b implitseerib selle, et keelekasutajate ühisteadmuses on teatav vastandus vaesuse ja aususe vahel. (Grice 1975: 307)

Väidetakse, et sõna tähendusest tulenev implikatuur eristub öeldust selle kaudu, et ei kuulu tõesustingimustesse (Horn 1988: 123). Näiteks '*therefore*' tähendusest järeldub tingimus, et lause on tõene vaid siis, kui kirjeldatud situatsioon (*kõik inglased on julged*) kehtib ka tegelikkuses. Lause on väär, kui leidub kas või üks *inglane*, kes ei ole *julge*. Kui leidub, siis '*therefore*' tähendusest tulenev implikatuur ei kuulu tõesustingimustesse.

Grice (1975) ja Karttunen & Peters (1979) kirjeldavad oma käsitlustes kontseptuaalset eristust konventsionaalse ja konversatsioonilise implikatuuri vahel. Põhilisi erinevusi on võimalik näidata tabelis. (Horn 1988: 122—123, vt tabel 1)

¹⁰ P. Grice 1975: 307; näitelause a eestikeelne tõlge on: *Ta on inglane, seega julge*; näitelause b eestikeelne tõlge on: *Ta on vaene, aga aus*.

Tabel 1. Implikatuuride võrdlus (Horn 1988: 123)

Konventsionaalne implikatuur	Konversatsiooniline implikatuur
Ei sisalda tõeväärtustingimusi, kuid sisaldab vastavat väljendust, millega tõeväärtustingimused on seotud.	Ei sisalda tõeväärtustingimusi, kuid sisaldab vastavat väljendust, millega tõeväärtustingimused on seotud.
<i>Mitte-ennustatav</i> , tähenduse osa, mis on keelekasutaja poolt õpitud <i>ad hoc</i> .	Kokkusobivus sellega, mida öeldi ja kuidas öeldi (kavatsused kõneaktides); suhe öeldu ja kavatsuse vahel pole arbitraarne; definitsiooni järgi <i>mitte-konventsionaalne</i> .
<i>Tühistamatu (järeldus)</i> ; esitatav igas lausekontekstis.	<i>Tühistatav (järeldus)</i> , nii eksplitsiitselt (lingvistiliselt esitatud konteksti kaudu) kui ka implitsiitselt (eri lingvistilise konteksti kaudu).
<i>Eemaldatav</i> : kahel sünonüümsel sõnal võib olla erinev konventsionaalne implikatuur.	<i>Mitte-eemaldatav</i> , kui tekib sisaldusmaksiimide kaudu (kvaliteet, kvantiteet, suhte). <i>Eemaldatav</i> , kui tekib viisi kategooria kaudu.
<i>Mitte-ennustatav</i> mingi tegevuse/toimingu kaudu; peab olema tingimuseks seatud.	<i>Ennustatav</i> koostööprintsipi ja konversatsiooni maksiimi kaudu.
Määratud hulk projitseerimise omadusi võimaldab neid pikemate väljendite tähenduse implitseerimisel arvesse võtta.	Projitseerimise omadused ebaselged (projektsiooni probleem: kuidas on presupositsioonide laiem väljendus määratletav?).

Konventsionaalsed implikaadurid on sarnased pragmaatiliste eeldustega (osa ühisteadmusest) ning ei väljenda otseselt tõesustingimusi, kuid sisaldavad oma tähenduses mingit seost nendega. Konventsionaalset implikaaduri esile kutsuvate sõnade tähendus on keelekasutajate poolt ära õpitud *ad hoc*; need on ka keele väljendid, mis peavad olema esitatavad igas lausekontekstis, n-ö tühistamatud. Konventsionaalseid implikaadure iseloomustab veel eemaldatavuse printsiip, st kahel sünonüümsel sõnal võivad olla erinevad konventsionaalsed implikaadurid; ka pole neid võimalik ette ennustada läbi mingi toiming, need peavad olema tingimuseks seatud (Horn 1988: 123).

Sarnaselt pragmaatiliste presupositsioonidega sisaldavad implikatuurid kõneleja-poolset mitte-tõetingimuslikkuse aspekti – see, mida öelduga mõeldi vastavas kontekstis, ei väljendu otseselt (sõna-sõnalt) öeldus (Horn 1996: 301).

Konventsionaalse implikatuuri olemasolu sõnades '*therefore*' ja '*but*' on tõestanud P. Grice (1975), Karttunen ja Peters laiendavad konventsionaalse implikatuuri analüüsi veelgi (näitelaused c ja d) (Horn 1988: 122—123).

c. *Even John passed the test*

d. *John **managed to** pass the test*¹¹

Karttuneni ja Petersi analüüsi järgi on näitelaused (c) ja (d) tõesustingimuselt identsed järgmise lausega: *John passed the test* (eesti k. *John sooritas eksami*)

Näitelause (c) tähendusest pääseb mõjule konventsionaalne implikatuur (see esitatakse sõnaga '*even*', eestikeelne vaste '*isegi*'), et eksami sooritajaid oli peale Johni veel teisigi, st John oli üks eksami sooritajaist (Horn 1988: 123). Näitelause (d) tähendusest mõjule pääsev konventsionaalne implikatuur (see esitatakse verbiga '*manage to*', eestikeelne vaste '*millegagi hakkama saama*') sisaldab teadmist, et Johnil oli mingil põhjusel raske eksamit sooritada (Horn 1988: 124).

Konventsionaalse implikatuuri kategooria hõlmab enamasti ka ajavormi, kuid lause tähenduses sisaldub sellele lisaks mitte-tõesustingimus ja mitte-ennustatav tähendusaspekt. Kui analüüsida grammatiliselt korrektset ingliskeelset lauset: *John will leave yesterday* (eestikeelne võimalik tõlge: *John tahab lahkuda eile*), siis tõesustingimusi arvestades võib see olla isegi tõsi (kui John ka tegelikult eile lahkus), kuid seda lauset ei saa kunagi selliselt esitada, sest konventsionaalne implikatuur sisaldub adverbis '*yesterday*' (minevikku viitamine) ja langeb seega kokku ka ajavormiga. (Horn 1988: 124)

¹¹ Karttunen & Peters 1979; viidatud Horn 1988: 122—123 kaudu. Näitelause (c) eestikeelne tõlge on: *Isegi John sooritas eksami*; näitelause (d) eestikeelne tõlge on: *John sai eksami sooritamisega hakkama*.

Loomuliku keele sõnad (enamasti polüseemsed) sisaldavad konventsionaalset implikatuuri, kui nende tähendusi esitatakse konventsionaalselt, st neid lausesse lisades antakse edasi teave, mida otseselt pole väljendatud (Horn 1988: 140).

Keelelise väljendi tähendus võib olla konventsionaalne ja samas võidakse sellega edasi anda ka väljendi otsest tähendust. Näitelauses (e) esinev '*again*' tähendus implitseerib järelduse: *saad seda veel öelda*, st sisaldab tegevuse kordumise implikatuuri. Näitelauses (f) esinev väljend '*how many time*' tähendusest järeldub otseselt ütlemise tegevuse kordade arvu paljususe, st otsene tähendus tegevuse kordumise kohta. (Morgan 1978: 276)

e. *You can say that **again**.*

(järeldus: teatud ütluse kordamine)

f. ***How many times** have I told you....*

(järeldus: punktiiriosas järgnev võimalik ütlus on juba varem esitatud)¹²

Konventsionaalne implikaatuur on keelelise väljendi otseste tähenduste lisainformatsioon. Lisaks sõnade tähenduste konventsioonide ja semantiliste kombinatsioonireeglite teadmisele näib keelekasutajatel olevat teadmine, kuidas ja millises kontekstis vastavat väljendit kasutada, et saavutada eesmärgipärane implikaatuur. (Morgan 1978: 279)

Siinses töös analüüsitavate eesti keele partiklite (*veel, juba, alles ja jälle*) tähenduste tõlgendusvariantide esitamine lausekonteksti arvesse võttes tugineb H. P. Grice'i ja L. R. Horni poolt sõnastatud nähtusele keeles, mida nimetatakse implikaatuurideks. Väidan, et uuritud eesti keele partiklite tähendustest pääseb mõjule konventsionaalne implikaatuur.

Näited minu töös analüüsitud materjalist¹³:

¹² J. L. Morgan (1978: 276). Näitelause (e) eestikeelne tõlge on: *Sa saad seda **jälle** öelda*; näitelause (f) eestikeelne tõlge on: ***Mitu korda** ma olen sulle öelnud...*

¹³ Magistritöös analüüsitud laused pärinevad TÜKKi 90ndate aja- ja ilukirjandustekstidest.

- g. Miks ta siis kurb pidi olema, kui oli *alles* Juustuhiirega maasikal ja mägedes käinud. (ilu90)
- h. Olin üsna löödud, aga paar päeva hiljem usaldas in pärast väikest mõtlemist täditüttele ühe saladuse, mille *alles* äsja iseendagi jaoks olin teadvustanud. (ilu90)
- i. "Külastage meid *jälle*," ütles šveitsler, kui ma sõnagi lausumata lahkusin. (ilu90)

Näitelauses (g) esineb *alles* ajaadverbina, väljendades kirjeldatud sündmuse toimumise aega (kestust täpselt piiritlemata) ning ei anna oma otsesele tähendusele lisaks mingisugust varjatud tähendust. Kuid partikli *alles* tähendust erinevates lausekontekstides analüüsides saab väita, et kui näites (g) edastab *alles* tähendus kirjeldatud sündmuse toimumist viidatud ajahetkel (*äsja*), siis näites (h) sisaldab ta juba mingit tähendust lisaks, mida pole välja öeldud (st *saladuse enesele teadvustamine* on hilisem tegevus, kui eeldati). Partikli *alles* tähendusest mõjule pääsev konventsionaalne implikatuur (sündmuse ootuspärasest hilisem toimumine) tõukub lausest selle kaudu, et ei kuulu tõesustingimustesse, st konventsionaalne implikatuur ootuspärasest hilisema teadvustamise kohta võib olla tõene, ja võib olla väär. Lauses kirjeldatav olukord (*saladuse teadvustamine on ootuspärasest hilisem tegevus*) on tõene juhul, kui see vastab tegelikkusele; ja väär juhul, kui ei vasta tegelikkusele (s.o *saladuse teadvustamine toimub täpselt õigel ajal*). Partikli *alles* tähendusest mõjule pääsev konventsionaalne implikatuur ei vasta tõesustingimustele.

Konventsionaalne implikatuur omandab tähenduse eelneva ja üldise kokkuleppe alusel ning ei ole ranges sõltuvuses konkreetsest dialoogist (Grice 1975: 307).

Näitelauses (f) implitseerib *jälle* tähendus külastamise eeldatava kordumise (st teatava isiku külastus lõppes ja šveitsleri ütlus sisaldab teavet selle kohta, et vähemalt üks külastus selle isiku poolt on toimunud ning ta eeldab selle kordumist). Kui šveitsleri ütlusest jätta *jälle* välja, siis tõukub lause tähendusest implikatuur ajaliselt eelnenud külastuse kohta (s.o *teatav isik ei pruukinud üldse uksest sisse astuda ja vastavat kohta külastada; ta näiteks kohtus šveitsleriga uksest sisse minemata ja lahkus ukse eest sõnagi lausumata*). Ütluse: „Külastage meid!“ tähendusest ei järeldu varasema(te)

külastus(t)e sündmust ning sama sündmuse eeldatavat kordumist. Seega, partikli *jälle* tähendus kutsub esile konventsionaalse implikatuuri ajaliselt varem toimunud tegevuse hilisema kordumise kohta. *jälle* tähendus implitseerib sündmuse kordumist, st olemasolevale hulgale lisandub midagi juurde. *jälle* tähendus kordumisele viitavas funktsioonis on seotud ajalise tähendusega, kuid implitseerib ka lisamise aspekti.

Kvantorit sisaldavad laused tõlgendatakse implikatuuriteooria järgi P. Grice'i kvantiteedi submaksiiimile toetudes. Juba W. Hamilton eristab ingliskeelsel sõnal '*some*' (eestikeelne vaste 'mõni') kaht tähendust: indefiniitne (ingl k. *at least some*, eesti k. 'vähemalt mõni') ja semi-definiitne (ingl k. *some but not all*, eesti k. 'mõni, aga mitte kõik').¹⁴ Kvantori-põhine skalaarne implikaator tuleneb keelekasutajate oletatavast ühisest teadmisesest, et kvantor lisab sõltuvalt lausekontekstist nõrga (nt indefiniitne '*some*') ja/või tugeva (semi-definiitne '*some*') propositsiooni aspekti. Kvantifitseeriva sõna esinemine ja sellest tulenev konventsionaalne implikaator on aluseks lause tähenduse tõlgenduserinevusteks. Näiteks ingliskeelsele lausele: *You ate **some** of the cake* – on esitatud kaks tõlgendust: '*some if not all*'; '*some but not all*'¹⁵ Eestikeelse võimaliku vastelause: *Sa sõid mõned koogitükid* – tõlgendus selle järgi oleks: *mõned, kui mitte kõik; ja mõned, aga mitte kõik*. (Horn 2004: 328)

Magistritöös analüüsitav eesti keele partikli *veel* tähendus implitseerib lisamise aspekti. Konventsionaalne implikaator sisaldab järeldust mingi hulga (asjad, tegevused, sündmused) suurenemise kohta (vrd sõna *jälle* lisamise aspekt).

Sõna *veel* ei ole küll kvantor, kuid on tihedalt seotud koguse määratlemisega, sest üks tema prototüüpsetest tähendustest on *lisaks*; *veel* näitab, et varasemale hulgale tuleb lisada veel midagi, seega hulk kasvab. Mõnikord luuakse hulk just sõna *veel* kasutamisega, sest kui midagi on „veel“, siis pidi midagi juba enne ka olema (Pajusalu 2004: 88—89).

Partikli *veel* tähendus lisab lausele mingi hulga suurenemise informatsiooni, sh väljendab tegevuse kordumist, mida võib mõista ka hulga suurenemisena (st sündmuste kordumine – nt olemasolevale tegevusele tuleb teisi lisaks).

¹⁴ Hamilton, W. (1860: 254). *Lectures on Logic*. Vol I. Edinburgh: Blackwood; viidatud Horn 2004 kaudu.

¹⁵ Näitelause allikas Horn 2004: 328.

- j. Naised mõistsid ta kellavaatamist omamoodi ja kurtsid, Erilase ülevoolavast tähelepanust õhevil, et pudruga läheb *veel* aega. (ilu90)
- k. Kordan *veel*, et Kirsipuu käitumine on enam kui kummaline. (aja90)

Näitelauses (j) edastab *veel* tähendus tõlgendusvõimaluse, et *pudru keetmiseks* on kulunud kellegi poolt oodatust kauem aega, kusjuures *pudru tegemine* pole viidatud ajahetkeks lõppenud, *aega* läheb lisaks, st on kulunud mingi hulk minuteid ja see minutite hulk suureneb.

Mõnel juhul implitseerib *veel* tähenduses 'lisaks' järelduse, et mingi tegevus on varem palju kordi aset leidnud ja see jätkub. Näitelause (k) tähendusest järeldub, et lauses esitatud informatsiooni on varem esitatud ja sama teabe esitamine kordub: *veel* tähendusest pääseb mõjule konventsionaalne implikatuur varasemate tegevuste kohta (*on öeldud vähemalt üks kord, et käitumine on kummaline*), millele *veel* otsesest tähendusest väljendub lisanduv tegevus (*öeldut korratakse*). Partikli *veel* tähendusest mõjule pääsev konventsionaalne implikatuur lisamise kohta on tõene vaid siis, kui kirjeldatud olukord vastab tegelikkusele (st *kui tegelikult on varem öeldut korratud*); ja väär siis, kui see ei vasta tegelikkusele (st *kui varem pole öeldut korratud*). Kuna partikkel *veel* esineb tüüpiliselt mõlemal juhul, ei vasta selle tähendusest mõjule pääsev konventsionaalne implikatuur toesustingimustele.

Uuritavate partiklite tähendusest (ajalisest ja mitte-ajalisest) pääsevad mõjule konventsionaalsed implikaatuurid, st *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* on polüseemsed sõnad, mille eri tähendustel võib olla ka erinev konventsionaalne implikatuur ning see saavutab oma konventsionaalse tähenduse alles lausekontekstis. Implikaatuuriteooria seisukohti on arvestatud sõnade analüüsimisel (vt 5. ptk).

4. Materjal ja meetod

Siinses töös uuritavad partiklid *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* on sagedasti esinevad nii kirjakeeles kui ka suulises kõnes, on tõestatud ka *veel*, *juba* ja *jälle* esinemissagedust esimese keele omandamisel. Eesti keele põhisõnavara operaatorite hulka on arvatud kogusesõna *veel* ja suhtesõna *juba*. Et selgitada eesti keele partiklite tähendusi, olen analüüsimiseks valinud reaalse keeleainese, milleks on kirjaliku keelekasutuse materjal (TÜKKi 90ndate aja- ja ilukirjanduskorpuse tekstid). Analüüsitud keelematerjal koosneb 800 lausest, milles uuritavad partiklid esinevad. Materjali analüüsimisel partiklite tähendusi interpreteerides ja tähendusi selgitades olen toetunud kognitiivse lingvistika põhilistele lähtekohtadele.

4.1 Eesti keele põhisõnavara operaatorid

Keele funktsionaalne kese, mida võib nimetada ka tuumaks, on keeleteadlaste tähelepanu köitnud juba kaua ning mitmest eri perspektiivist (Pajusalu jt 2004: 11). Põhisõna on psühholoogiliselt esiletulev, enamikul juhtudel morfoloogiliselt lihtne omasõna, mille sõnaliik ja grammatiline potentsiaal on sama, mis selle sõna semantilise välja prototüüpsel esindajatel. Põhisõna tähistab üldiselt põhitaseme objekti, kvaliteeti või nähtust ning on kasutatav kõikides olulistes valdkondades. (Sutrop 2000: 143—144)

Põhisõnavaraks või tuumsõnavaraks nimetatakse erinevates allikates erineva suurusega sõnade hulka, mida ühel või teisel põhjusel peetakse sõnavara tuumaks. Eesti keele kohta on käsitletud tuumsõna keskset, suhteid väljendavat osa, mida nimetatakse põhisõnavara operaatoriteks, projekt kandis nimetust „Eesti keele põhisõnavara operaatorite analüüs“ (2000—2003). Uurijate rühm on uurinud sõnu, mis nende arvates on keeles kõige olulisemad – kõige sagedasemad asesõnad, tegusõnad, kaassõnad, määrsõnad ja kvantorid. Neist moodustub eesti keele tuum, neis peegelduvad mõtlemise kõige kesksemad kategooriad. Seisukohta ei võeta selle suhtes, milline on eesti keele põhisõnavara käändsõnade osas. (Pajusalu jt 2004: 9—11) Lõplikku selgelt piiritletud operaatorite hulka pole muidugi võimalik määratleda, tegemist on sujuva üleminekuga

sõnavara tuumast äärte suunas (Pajusalu jt 2004: 10—11). Eesti keele põhisõnavara operaatorid ehk tuumsõnad on rühmitatud mõnevõrra tinglikult verbideks, pronoomeniteks, kogusesõnadeks ja suhtesõnadeks (Pajusalu jt 2004: 11).

Siinses töös analüüsitud partiklitest kuuluvad senisesse eesti keele põhisõnavara operaatorite loetellu *veel* ja *juba*. Kogusesõnad on jaotatud selles kvantoriteks: *kõik, veel, enam, ainult, pool, palju, mõni, väga, kogu, iga*; ja arvsõnadeks: *üks, teine, kaks, esimene*. Suhtesõnad on demonstratiivid: *siin, seal*; ajasõnad: *siis, nüüd, praegu, **juba**, pärast*; ning muud ruumilisi suhteid väljendavad adverbid ja kaassõnad: *alla, peale, üle, vastu, läbi, eest*. Kogusesõnadest on varem põhjalikumalt käsitletud *mõni, mitu, palju, kogu* ja *iga*, ajasõnadest *nüüd, praegu, siis* ja *pärast*. (vt Pajusalu jt 2004, Veismann jt 2002)

Partiklid *alles* ja *jälle* eesti keele põhisõnavara operaatorite hulka ei kuulu, need on käesoleva magistr töö analüüsi lisatud partiklite *veel* ja *juba* tähendusvälja selgitamise täiendusena. *alles* tähenduste selgitamine on oluline *veel* tähendusvälja kirjeldamisel (vt ptk 5.3.1), kuna *alles* esineb ajalist tähendust kandvana partikli *veel* sünonüümina, implitseerides oma tähendusest kirjeldatud situatsiooni eeldatava muutuse (s.o *alles/veel siin* → eeldatav olukorra muutus, s.o *hiljem seal*). Partiklite *veel, juba, alles* tähendustes sisaldub implitseeritav järgnevuse komponent (s.o *veel* → eelneb või järgneb olukorra muutus; *juba* → eelneb või toimub olukorra muutus; *alles* → järgneb olukorra muutus) (vt ptk 5.1, 5.2, 5.3). See ajendas uurima eesti keele partikleid, mille tähenduses sisalduks samuti implitseeritav järgnevuse komponent, nüüdseks olen uuritavate partiklite hulka suurendanud *jälle* tähendusvälja analüüsimisega (vt ptk 5.4).

4.2 Uuritavate sõnade esinemissagedus

Töös uuritavad sõnad on sagedasti esinevad nii kirjakeeles kui ka suulises kõnes. Eesti kirjakeele korpuse 1990ndate ajakirjanduskorpuses esineb *veel* 856, *juba* 721, *alles* 410 ning *jälle* 267 korral. 1990ndate ilukirjanduskorpuses esineb *veel* 2096, *juba* 1605, *alles* 401 ja *jälle* 364 korral. Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuse 1990ndate ajakirjanduse korpus sisaldab 384 800 sõna ja 1990ndate ilukirjanduse korpus sisaldab 611 000 sõna (Hennoste, Muischnek 2000: 190), seega ei saa teha järeldusi uuritavate sõnade esinemissageduse kohta erinevates tekstikorpustes. Analüüsides partiklite tähendusi, pole ma teinud olulist eristamist nende pärinemise kohta vastavast tekstikorpusest.

Eesti kirjakeele korpuse 1990ndate ajakirjanduslike ja ilukirjanduslike tekstide põhjal on tehtud sagedustabelid, milles *juba* ja *veel* asetsevad 100 sagedasima lemma hulgas mõlemal juhul esimese poole hulgas, *alles* ja *jälle* 100 esimese lemma hulgas ei esine. (vt Hennoste, Muischnek 2000: 213—217)

Sagedustabelis on esitatud lemmad sageduse järjekorras, iga lemma juures on info selle kohta, mitmel juhul ta korpuses esineb ja välja on arvutatud ka esinemissagedus, s. t millise osa moodustab iga lemma antud tekstiklassi lemmade üldarvust, mis on väljendatud promillides. (Hennoste, Muischnek 2000: 203) Kuna korpused on erineva suurusega, siis on nende võrdlemise lihtsustamiseks võimalik arvutada iga sõnavormi esinemissagedus kogu korpusest. Seda on kõige lihtsam teha arvutusega: antud sõna esinemissagedus jagatud kogu korpuse sõnade arvuga. Tulemuseks on väike arv (võib olla esitatud promillides), mida on edasistes võrdlustes ja käsitlustes kergem kasutada. See meetod annab võimalikult täpse usaldusväärse pildi sõnade tegelikust kasutusest näiteks teatud allkeeles. (McEnery, Wilson 1996: 68—69)

On tehtud ka uurimus, milles võrreldakse nelja korpust: suulise argikõne (52 000 tekstisõna), suulise avaliku kõne (38 000 tekstisõna), 1990ndate ilukirjanduse ja ajakirjanduse korpuseid (vastavalt 366 500 ja 232 000 tekstisõna). Et leida olulisi erinevusi allkeelte vahel, on materjalina kasutatud korpustest tehtud tekstisõnade sagedusridasid, seega rangeid matemaatilisi meetodeid pole kasutatud. Allkorpuste põhjal on tehtud sõnavormide sagedusloendid. Sagedustabelis on toodud välja kõigi

nelja allkeelee puhul sõnad sageduse järjekorras ja nende hulk ning võrdlemise lihtsustamiseks on arvutatud iga sõnavormi esinemissagedus (promillides) kogu korpusest. (Hennoste jt 2000: 264—265; 275—283) Selles paralleelkorpuste võrdluses on *veel* kõigis allkorpustes esimese 50 sõnavormi hulgas, kusjuures esinemissagedust väljendavate promillide põhjal võib väita, et *veel* on kõige rohkem kasutusel ilukirjanduses, seejärel suulises ametlikus suhtluses, suulises argisuhtluses ja alles seejärel ajakirjanduses. Paralleelkorpuste võrdluses on *juba* kõigis allkorpustes esimese 55 sõnavormi hulgas, esinemissagedust väljendavad promillid näitavad, et sõna kasutatakse enim ilukirjandustekstides, seejärel suulises ametlikus suhtluses, suulises argisuhtluses ning kõige vähem ajakirjandustekstides. *alles* esineb selle tabeli lõpuosas ajakirjanduse ja ilukirjanduse (vastavalt 141. ja 128. kohal) allkorpuses, *jälle* esineb paralleelkorpuste võrdluse tabelis ilukirjanduse ja suulise ametliku suhtluse tekstides (vastavalt 99. ja 175. kohal) (vt sõnasageduste tabelid Hennoste jt 2000: 275—283)

Kogusesõna *veel* ja suhtesõna *juba* on eesti keele tuumsõnade hulka arvatud teatud sisulisi ja formaalseid kriteeriume arvesse võttes. Üks formaalsetest kriteeriumist on vastava sõna varajane omandamine (nii laste kui võõrkeelee õppijate poolt) oma sõnaliigi raames. (vt Pajusalu jt 2004: 10) Kadri Vider (1995) annab oma bakalaureusetöös ülevaate 2—3-aastastelt lastelt kogutud keelelise materjali leksikaalsest küljest. Selle iseloomustamise aluseks on sõnaliigiliselt jagatud lekseemidest koostatud sagedussõnastik. (vt Vider 1995: 80) Materjal hõlmab 14 339 sõnet. Vider nimetab oma uurimuse põhjal sagedasimateks määra- ja hulgaadverbideks: *nii*, *veel*, *natuke*; kõigist esindatud sõnavormidest on *veel* esimese 20 hulgas, mis annab alust järeldada, et *veel* on laste sõnavaraski üsna tihti kasutatav sõna. Sagedasimaiks temporaaladverbideks on lapsekeeles selle uurimuse järgi: *nüüd*, *praegu*, *juba*, *ikka*, *jälle*, *täna*. Sõnade *veel*, *juba* ja *jälle* sageda esinemise põhjuseks lapsekeeles on niisiis ühelt poolt vajadus neid sõnu kasutada tegevuste ja objektide suhestamiseks ning teiselt poolt nende sage kuulmine argikeeles. Viimast võib väita suulise argisuhtluse kohta tehtud sõnasagedustabeli põhjal, mille järgi *veel* ja *juba* on argisuhtluses sagedasti kasutatavate sõnade hulgas. (vt Hennoste jt 2000: 275—283)

4.3 Materjali analüüsimine

Et selgitada eesti keele partiklite *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* tähendusi, olen analüüsimiseks valinud reaalse keeleainese, milleks on kirjaliku keelekasutuse materjal (TÜKKi 90ndate aja- ja ilukirjanduskorpuse tekstid). Kokku olen analüüsimiseks valinud 800 lauset, milles esinevad uuritavad sõnad (s.o 200 *veel* lauset, 200 *juba* lauset, 200 *alles* lauset ja 200 *jälle* lauset). Kuna ühe sõna semantiline analüüs eeldab uuritava sõna välja filtreerimist tekstimassist, on selleks antud töös kasutatud eesti kirjakeele korpuse kasutajaliidest. Et selle abil vajalik materjal kätte saada, on abiks TÜKKi kasutajaliidese *grep*-otsing, näiteks käsureaga: *grep 'veel'*, mis otsib korpusest välja kõik read, milles sisaldub sõna *veel*; või *grep 'veel' | head -100*, mis suunab esimesed 100 lauset sõnaga *veel* standardväljundisse (ekraanile). Kuna eesti keele jaoks semantilist abivahendit adverbide uurimiseks veel loodud pole, siis on analüüsi jätkatud käsitsi.

Uuritavate sõnade tähenduste interpreteerimisel ühe lause piires olen lähtunud sõnade semantilisest ümbrusest, mille põhjal on võimalik teha järeldusi sõnade tähenduste kasutuse kohta ja saada kinnitust määratud tähendusfunktsioonidele. Analüüsimisel olen partiklite tähendused liigitanud rühmadesse, mis näitavad selle võimalikke tähendusi erinevas lausekontekstis esinemisel. Nimetatud tähendusrühmad olen uurimise käigus moodustanud oma keelelisele intuitsioonile tuginedes. Tähendusrühmade moodustamisel on toetava materjalina arvestatud mõnel juhul ka EKSSis esitatud informatsiooni uuritavate sõnade kohta (vt EKSS I, IV).

Iga partikli semantilise analüüsi osa alguses on esitatud andmeanalüüsi programmiga *Pajek*¹⁶ koostatud kokkuvõtlik illustratsioon, milles on püütud näidata tähendusrühmade suurust ja tähenduste omavahelisi võimalikke seoseid. Joonistel on tähendusrühmade suurus (nii joonistatud kuju kui ka selle kõrval esitatud arv) sõltuv sellest, kui palju sõnu vastavasse rühma on liigitatud. Andmeanalüüsi programm *Pajek* võimaldab joonisel illustreerida ka üleminekualasse liigitatud sõnade arvu – see on esitatud joonena, mille jämedus sõltub sõnade hulgast. Andmeanalüüsi *Pajek* diagrammid võimaldavad selgelt näidata tähendusrühmade-vahelisi seoseid.

¹⁶ <http://vlado.fmf.uni-lj.si/pub/networks/pajek/>

Partiklite ajalist tähendust selgitan van der Auwera (1993) kahetasandilise ajatelje mudeli teooriale tuginedes, teisi tähendusi tõlgendades toetun ka semantilis-pragmaatilise implikatuuriteooria käsitlusele konventsionaalsest implikatuurist (Grice 1975, 1989; Horn 1988; 2004) (vt ptk 3). Tähenduste liigitamisel ja selgitamisel olen kõrvutava materjalina esitanud soome, saksa ja inglise keele vastavate partiklite semantiliste käsitluste tulemusi (vt ptk 2.1).

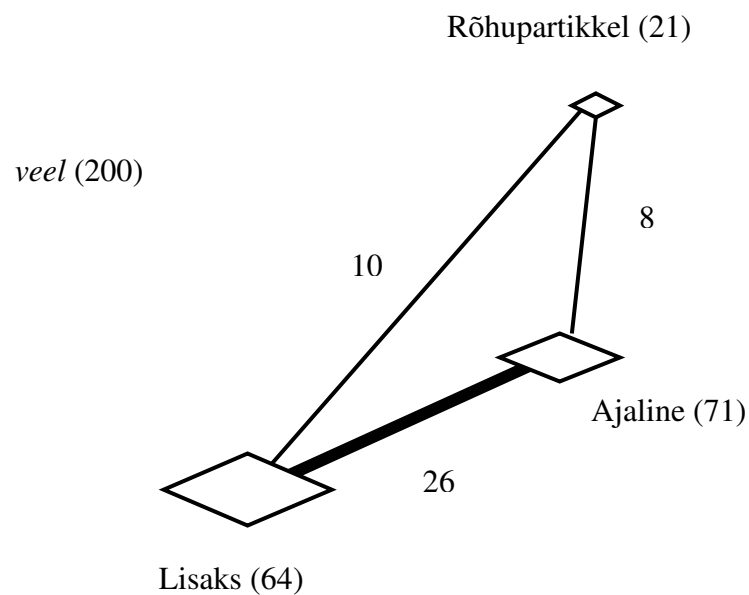
5. Partiklite *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* semantiline analüüs

5.1 *veel* semantiline analüüs

Partikli *veel* tähendused olen määranud eesti kirjakeele materjali põhjal, milleks on Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuses sõna *veel* sisaldavad 1990ndate ajakirjandus- ja ilukirjandustekstide laused. Nende hulgast valisin analüüsimiseks mõlemast tekstikorpusest 100 esimest juhuslikku lauset (kokku 200 lauset), milles uuritav sõna sisaldub, sh *veel gi*-liiteline vorm (*veelgi*), mis annab sõnale tähendusnihke. Partikli *veel* tähendused olen liigitanud kolme põhirühma, mis omakorda jagunevad alljaotustesse, esitatud on ka võimalikud tähendusrühmade-vahelised üleminekualad.

Analüüsitava materjali (200 lauset sõnaga *veel* TÜKKi 1990ndate korpusest) põhjal on *veel* kasutuses eristatud kolm rühma tähendusefunktsioone:

- 1) *veel* esinemine ajalises tähenduses;
- 2) *veel* esinemine tähenduses 'lisaks';
- 3) *veel* esinemine rõhupartiklina.

Joonis 7. Partikli *veel* tähendusrühmad

Partikli *veel* tähendused on siinse töö analüüsis määratud tähendusrühmadesse, mis on näidatud joonisel 7, tähendusrühma ja üleminekuala sümboliseeriva joone juures on sulgudes esitatud arv, mis näitab esinemiskordi üldarvust 200. *veel* tähendusi võib üldistavalt vaadelda kolme tähendusväljana, milles rõhupartikli tähenduse (10 % üldarvust) üle domineerivad esinemissageduselt tähendus 'lisaks' (32 % üldarvust) ja ajaline tähendus (36 % üldarvust). Tähendusrühmade-siseselt ilmnevad alltähendused või sõna erinevad kasutusjuhud, mida pole joonisel selguse säilitamise eesmärgil kajastatud, kuid mille esinemisjuhud on analüüsis üksikasjalikult välja toodud. Tähendusrühmade-vahelisi üleminekualasid sümboliseerivad joonisel tähendusrühmi ühendavad jooned, mille laius on sõltuv *veel* esinemiskordadest tähendusrühmade-vahelises üleminekualas. *veel* ajaline tähendus implitseerib enamasti kirjeldatud sündmuse või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise, *veel* tähenduses 'lisaks' implitseerib olemasoleva hulga, mis suureneb.

5.1.1 *veel* esinemine ajalises tähenduses

Lauseid, milles esineb ajaline *veel*, on kokku 71 juhul (vt joonis 7). See annab tõestust, et ajaline tähendus on partikli *veel* üks põhitähendustest.

Ajaline *veel* on seotud lauses kirjeldatud sündmuse või situatsiooni ajalise muutusega. Sõna *veel* ajalises tähenduses esinevana ei määratle küll sündmuse toimumise ajalist kestust, kuid implitseerib muutuse toimumise kõnehetkele ajaliselt järgnevana või ajaliselt eelnevana. Ajaline *veel* implitseerib enamasti sündmuse või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise, mis lisab sõna *veel* ajalisele tähendusele nn eelduse-ootuse komponendi (s. o kellegi poolt ettekujutatud või oodatud sündmuse (muutuse) hetk).

Inglise keele partikli '*still*' (eesti k. 'veel') tähendusest järeldub viitamine olukorra tunnetuslikult tajutavale jätkuvusele (van der Auwera 1993: 627), mis võib väljenduda ka sündmuste või kohtade ajalise järgnemisena (Michaelis 1996: 183). Saksa keele '*noch*' (eesti k. 'veel') ja inglise '*still*' ajatähendus sisaldab eeldust kirjeldatud situatsiooni varasema toimumisaja kohta (van der Auwera 1993: 641).

Soome keele ajaadverbi '*vielä*' (eesti k. 'veel') on tähenduses on esitatud kaks funktsiooni: jätkumise ja lisamise funktsioon (Sulkala 1981: 113—114). Ajaline '*vielä*' väljendab, et sündmuse toimumise hetk järgneb viitehetkele, kui tempus viitab mineviku, oleviku või tuleviku aega. Ajaline '*vielä*' jätkumise funktsioonis implitseerib, et kõnealune sündmus või sündmuse toimumise koht tulevikus ei jätku; lisamise funktsioonis '*vielä*' viitab ajas järgnevale sündmuse toimumisele. (Sulkala 1981: 114) Ajalise tähenduse lisamise funktsioonis '*vielä*' viitab ajas järgnevale sündmuse toimumisele, väljendades mõnel juhul varasema sündmuse kordumist ning mõnel juhul kirjeldatud sündmuse lõppemist ja uue algamist. Selles funktsioonis esineb sõna '*vielä*' vaid perfekti-lausetes, kuna see väljendab eelmise sündmuse lõppemist. (Sulkala 1981: 114—115)

Eesti keele partikli *veel* inglise, saksa keele tähendusvasted sisaldavad eelduseootuse komponenti, mis implitseerib kirjeldatud sündmuse või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumisaja. Analüüsi põhjal väidan, et *veel* tähenduses alati ei sisaldu eelduseootuse komponenti. Eesti keele ajaline *veel* implitseerib olukordade või ruumide ajalise järgnevuse, nagu soome '*vielä*', inglise '*still*' ja saksa '*noch*'.

Eestikeelse materjali analüüsimisel olen ajalise *veel* rühma laused jaganud kõneliigi kategooria järgi kaheks, et selgitada välja põhilised juhud, mil kehtib *veel* tähenduse implikatuur ootuspärasest hilisema sündmuse toimumisaja kohta, ning millistes tüüpilistes lausetes ei kehti; millistes lausetes kehtib implikatuur sündmuse ajaliselt järgneva muutuse kohta; ja millistes lausetes ajaline *veel* implitseerib sündmuse ajaliselt eelneva muutuse.

Ajalise tähenduse selgitamisel olen esitanud kahetasandilise ajatelje mudelile tuginedes (vt ptk 3.1) diagrammi *veel* ajatähenduse eri tahkude eristuse näitlikustamiseks. Lauseehituses peegelduva ajavormi ja lausesemantika analüüsi põhjal on laused (71 ajalise *veel* lauset) jaotatud kahte rühma:

- ajaline *veel* jaatavas lauses,
- ajaline *veel* eitulislikus lauses.

Sõna *veel* ajalises tähenduses esinevana ei määratle küll sündmuse toimumise ajalist kestust, kuid implitseerib muutuse toimumise kõnehetkele ajaliselt järgnevana või ajaliselt eelnevana. Esitatud väidet olen püüdnud selgitada alljärgnevas osas.

A. Ajaline *veel* jaatavas lauses

Ajaline *veel* esineb jaatavas preesenslauses ja imperfekt-lauses. Partikli *veel* mõjualas esineva verbi ajavorm mõjutab oluliselt tema tähendusest tekkivat implikatuuri. Olen seda püüdnud selgitada alljärgnevas osas.

Ajaline *veel* esineb jaatavas **preesenslauses**, mis:

- 1) väljendab kõnehetkel toimuvat sündmust, ajaline *veel* implitseerib selles järelduse, et tulevikus kirjeldatud sündmus (tegevus või seisund) eeldatavasti enam aset ei leia, st implitseerib sündmuse lõppemise või muutuse mingil ajahetkel tulevikus;
- 2) väljendab kõnehetkel toimuvat sündmust, ajaline *veel* implitseerib kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisema toimumisaja; sõna *veel* tähendus sisaldab nn eelduse-ootuse komponenti.

Näitelause 1a väljendab olevikus toimuvat situatsiooni (*meeste sõõrmeis on põleva linna tahm*), mille kontekstis implitseerib ajaline *veel* olukorra muutuse või lõppemise kõnehetkele järgnevana (tulevikus on situatsioon muutunud: *põleva linna tahm ei ole sõõrmeis*). Näitelauses 1a implitseerib *veel* tähendus kirjeldatud situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumisaja, millest järeldub kellegi poolt oodatud või eeldatud situatsiooni varasem muutushetk, mis lisab lausele modaalsushinnangu: *veel* lisab lausele tähendusvarjundi, et kirjeldatud situatsioon (*põleva linna tahm ja lõhkevate miinide kirbe lehk meeste sõõrmeis*) on imestama panev, justkui oleks seda situatsiooni põhjustanud sündmusest möödunud piisavalt aega, et *tahma ja kirbet lehka* eeldatavasti ei peaks *meeste sõõrmeis* enam olema. Näitelauses 1a esineb viimases osalauses ka teine ajaline *veel* (*maailmas on veel isegi armastust*), mis implitseerib situatsiooni

ootuspärasest hilisemat toimumist (*maailmas on armastust*, mingil põhjusel oleks selle puudumine ootuspärane). *veel* tähendus implitseerib situatsiooni eeldatavat muutumist kõnehetkele järgnevana (st *veel on armastust*, varsti toimub mingi muutus), tema naabruses esinev sõna *isegi* intensiivistab lausega edasi antavat modaalsushinnangut: väljendab imestust situatsiooni toimumise üle, kuid eeldatav muutumine edastatakse partikliga *veel*.

Näitelauses 1b implitseerib ajaline *veel* kirjeldatud situatsiooni eeldatava muutumise või lõppemise kõnehetkele järgnevana (tulevikus on situatsioon muutunud: *mehed ei ole (oma otsustuses) kahevahel*) ja samas implitseerib ka kirjeldatud situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumisaja (*kahevahel olek* peaks eeldatavasti olema lõppenud), edastades nn eelduse-ootuse komponenti sisaldavana modaalsushinnangu situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise kohta.

Näitelause 1c väljendab olevikus kehtivat situatsiooni (*süda on noor*), milles ajaline *veel* implitseerib situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise. Sidesõna *aga* edastab konventsionaalse implikatuuri, järeldades ühe situatsiooni (*jalad on läbi*) vastandamise teisele (*süda on noor*), kuigi maailmateadmuse põhjal oleks mõlema situatsiooni üheaegne toimumine ootuspärane (*kui jalad on vanad, on ka süda vana*). Ajaline *veel* päästab mõjule implikatuuri lauses kirjeldatud situatsioonide üheaegse toimumise kohta ning implitseerib situatsiooni eeldatava muutuse kõnehetkele järgnevana (situatsioon muutub: tulevikus *ei ole süda noor*).

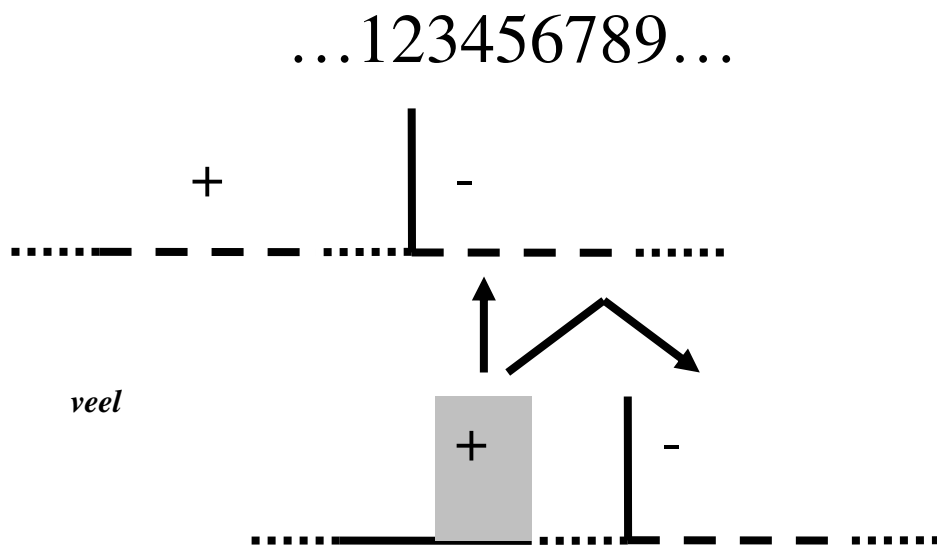
(1)

- a. Siin on hinge vapustuste ja valudega haavamädased mehed, kelle sõõrmeis on *veel* põleva linna tahma ja lõhkevate miinide kirbet lehka, seal kinnitavad naised, et peab ikkagi lootma, et on elu, mida peab jätkama, et maailmas on *veel* isegi armastust. (ilu90)
- b. Mõne mehe jaoks on see eesriie ilmselt juba tugevasti mõranenud või isegi olematuks saanud, seda võib näha nende nägudest, mõni aga on *veel* kahevahel. (aja90)
- c. Seiu: "Mis seal teha – jalad on küll läbi, aga süda ikka *veel* noor. (ilu90)

Ajaline *veel* jaatavas preesenslauses implitseerib sündmuse eeldatava muutumise või lõppemise kõnehetkele järgnevana ja implitseerib kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisemat toimumist (st sündmuse varasem muutumine või lõppemine oleks ootuspärane).

Eesti keele *veel* sarnaneb selles osas inglise '*still*' (eesti k. 'veel') tähendusega, mille kasutuses on eristatud eitavas ja jaatavas lauses esinemist. Jaatavas lauses implitseerib ajaline '*still*' kirjeldatud situatsiooni ootuspärasest hilisema muutumise, partikli '*still*' tähendusest ei järeldu kirjeldatud situatsiooni ajaliselt täpset määratlust selle toimumise kohta viidatud muutuse eelselt (van der Auwera 1993: 625) (vt ka joonis 4).

Ajaline *veel* jaatavas preesenslauses on kirjeldatud diagrammil (vt joonis 8), mille koostamisel ja selgitamisel olen toetunud J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje mudelile (vt ptk 3.1).

Joonis 8. Ajaline *veel* jaatavas preesenslauses

Joonisel 8 esitatud diagrammi abil saab selgitada ajalise *veel* esinemist jaatavas preesenslauses (vt näitelaused 1a—c). Alumine ajatelg sümboliseerib lauses kirjeldatud sündmuse tegelikkust, millel *veel* asub '+' alas (s. o varjutatud ala), sellest väljaulatuv ja muutustelje teisele poole ('—' alasse) viitav nool sümboliseerib sõna *veel* ajalise

tähenduse implikatuuri kirjeldatud sündmuse muutusest või lõppemisest kõnehetkele ('+' alale) järgnevana (s. o kirjeldatud sündmuse muutus või lõppemine). Muutuse-eelne ala (varjutatud '+' ala) ei asu vahetult muutustelje kõrval, sest partikkel *veel* ei väljenda täpset ajalist määratlust selle kohta, kui palju aega on muutumishetkeni. Näiteks 1b-s esinev ajaline *veel* ei määratle situatsiooni kestuse aega muutumishetkeni (s.o kui kaua ollakse *kahevahel*). Määratlemata aega tegelikust situatsioonist (varjutatud '+' alast) muutusteljeni sümboliseerib punktiirjoon. Tegelikku situatsiooni sümboliseeriva ajatelje '+' alast (varjutatud alast), millel on kirjeldatud ajaline *veel*, ulatub välja vertikaalsuunaline nool, mis sümboliseerib tema tähenduses sisalduvat nn eelduseootuse komponenti. Vertikaalne nool on suunatud mitte-tegelikku situatsiooni kirjeldava ajatelje '—' alale, mis tähistab *veel* tähenduse implikatuuri sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumisaja kohta, st sündmuse varasem muutuse või lõppemise aeg oleks ootuspärane. Näiteks 1b kontekstis saab seda selgitada situatsiooni oodatud toimumisaja konstrueerimisel, mille järgi asuks väljend: *mehed on kahevahel oleku lõpetanud*, ülemise ajatelje '—' alas, sümboliseerimaks situatsiooni ootuspärast toimumisaega (muutus on toimunud).

Tegelikku situatsiooni kujutava ajatelje pidevale joonele toetuva viidatud ajahetke (varjutatud ala) positiivses alas eelneb sama pikkusega pidev joon viidatud ajahetke pikendusena, sümboliseerimaks situatsiooni võimalikku toimumist ajaliselt varem (kuid samas '+' alas). Partikli *veel* tähendus ei määratle sündmuse varasema ega hilisema kestuse täpset aega, näiteks 1b põhjal ei saa ajalise *veel* tähendusest järeldada situatsiooni varasemat kestust (s.o *kui kaua mõned mehed on kahevahel olnud*).

Jaatavas preesenslauses esineva partikli *veel* kirjeldamine tegeliku ja mitte-tegeliku situatsiooni ajatelgede kohakuti asetamisega võimaldab selgitada selle tähenduses sisalduvat nn eelduseootuse komponenti – situatsioon pole muutunud, kuigi muutuse toimumine viidatud ajahetkeks on oodatud või seda eeldatakse; ja võimaldab näidata tema tähendusest järelduvat järgnevuse komponenti.

Ajaline *veel* esineb **jaatavas imperfektlauses**, mis paigaldab kirjeldatava sündmuse toimumise ajateljel minevikku, *veel* tähendus implitseerib sündmuse või situatsiooni muutuse või lõppemise ajateljel järgnevana.

Ajaline *veel* esineb jaatavas imperfektlauses, mis:

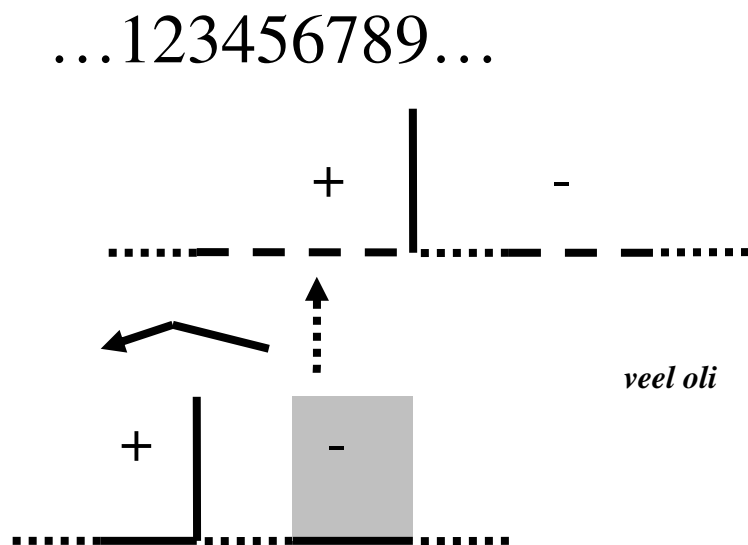
- 1) väljendab kirjeldatud sündmuse või situatsiooni mineviku ajas toimumist, ajaline *veel* implitseerib selles järelduse situatsiooni või sündmuse muutumise või lõppemise kohta minevikku viidatud ajale järgnevalt; imperfekt-lauses implitseerib ajaline *veel* alati kirjeldatud sündmuse või situatsiooni muutuse toimumise;
- 2) väljendab kirjeldatud sündmuse või situatsiooni mineviku ajas toimumist, milles ajaline *veel* implitseerib vaid mõnel juhul järelduse kirjeldatud muutunud situatsiooni ootuspärasest varasema toimumise kohta; st muutunud sündmus pole ootuspärane – ajaline *veel* imperfektlauses esinevana võib sisaldada nn eelduse-ootuse komponenti.

Näitelause 2a väljendab situatsiooni (*üliõpilaseks olemine*) toimumist minevikus. Ajaline *veel* implitseerib järelduse situatsiooni lõppemisest (*ei ole enam üliõpilane*) minevikku viidatud ajale (*siis*) järgnevalt, samas implitseerib ka muutunud situatsiooni (*pole üliõpilane*) ootuspärasest varasema toimumise (st *üliõpilaseks olemine* oleks mingis mõttes ootuspärane). Näitelauses 2b on väljendatud situatsiooni (*ema oli elus*) mineviku ajas toimumist, ajaline *veel* implitseerib selles järelduse situatsiooni lõppemisest või muutumisest (*ei ole enam elus*) ajateljel järgnevalt (*kui luuletaja-poeg isamaale tagasi pääses*). Jaatavas imperfektlauses esineva partikli *veel* tähenduses sisalduva eelduse-ootuse komponendi määramine pole üheselt mõistetav, see võib tähenduses esineda ja võib ka mitte esineda. Näiteks 2b kontekstis ei sisalda ajaline *veel* implikatuuri muutunud situatsiooni ootuspärasest varasema toimumisaja kohta (s.o olukord, et *ema ei ole elus*, pole ootuspärane). Näitelauses 2c on väljendatud situatsiooni (*õnnelik olemine*) toimumist minevikus; ajaline *veel* implitseerib selles järelduse situatsiooni lõppemisest või muutumisest (s.o *ei ole enam õnnelik*) minevikku viidatud ajale (*sel päeval*) järgnevalt; samas implitseerib ajaline *veel* ka muutunud situatsiooni (*pole õnnelik*) ootuspärasest varasema toimumise (st *õnnelik olemine* oleks mingis mõttes ootuspärane).

(2)

- a. Olin siis *veel* konservatooriumi üliõpilane, välja lendasin alles järgmisel aastal. (ilu90)
- b. Kui luuletaja-poeg isamaale tagasi pääses, oli tema ema *veel* elus, praegu on tema tütar Eesti Vabariigi riigisekretär. (aja90)
- c. Jah, sel päeval oli ta *veel* õnnelik. (ilu90)

Ajaline *veel* jaatavas imperfektlauses on kirjeldatud diagrammil (vt joonis 9), mille koostamisel ja selgitamisel olen toetunud J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje mudelile (vt ptk 3.1).

Joonis 9. Ajaline *veel* jaatavas imperfektlauses

Joonisel 9 esitatud diagrammil saab selgitada ajalise *veel* esinemist jaatavas imperfektlauses (vt näitelaused 2a—c). Alumine ajatelg sümboliseerib lauses kirjeldatud sündmuse tegelikkust: muutunud situatsiooni või sündmuse kirjeldus paikneb ajatelje varjutatud alas ('—' alas), sellest väljaulatuv ja muutustelje teisele poole ('+' alasse) tagasiviitav nool sümboliseerib situatsiooni kehtimist mineviku ajas. Muutuse-eelne ala (varjutatud '—' ala esine punktiirala) ei järgne vahetult muutusteljele, sest partikli *veel* tähendusest ei järeldu täpset ajalist määratlust selle

kohta, kui palju aega on möödunud muutumishetkest. Näiteks 2a-s esinev *veel* ei määratle muutunud situatsiooni (s.o enam ei ole *üliõpilane*) kestuse aega muutumishetkest, st *veel* ei määratle ajalist kestust, kui kaua on muutunud situatsioon muutuse hetkest alates kestnud (*kui kaua ta pole enam üliõpilase staatuses olnud*). Määratlemata aega tegelikust situatsioonist (varjutatud '—' alast) muutusteljeni sümboliseerib tagasiulatuva punktiirjoon. Tegelikku situatsiooni sümboliseeriva ajatelje '—' alast (varjutatud alast), millel on kirjeldatud sündmuse või situatsiooni muutumine, ulatub välja punktiiris vertikaalsuunaline nool, mis sümboliseerib imperfektlauses esineva ajalise *veel* tähenduses sisalduvat võimalikku, kuid mitte kohustuslikku nn eelduse-ootuse komponenti. Vertikaalne punktiiris nool on suunatud mitte-tegelikku situatsiooni kirjeldava ajatelje '+' alale, mis selgitab ajalise *veel* implikatuuri muutunud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest varasema toimumisaja kohta, st sündmuse hilisem muutuse või lõppemise aeg oleks ootuspärane. Näiteks 2c kontekstis saab seda selgitada situatsiooni oodatud toimumisaja konstrueerimisel, mille järgi asuks väljend: *ta on õnnelik*, ülemise ajatelje '+' alas, sümboliseerimaks situatsiooni muutuse (*ta ei ole õnnelik*) ootuspärasest varasemat toimumisaega.

Jaatavas imperfektlauses esinev ajaline *veel* eristub jaatavas preesenslauses esinevast ajalisest *veel*-ist selle poolest, et implitseerib alati sündmuse või situatsiooni muutuse (või lõppemise). See tuleneb osaliselt imperfektverbi tähendusest (sellest järeldub juba isegi, et sündmus on muutunud), kuid mitte igal juhul. Kui imperfektlauses ei esine partiklit *veel*, nt lause: *olin siis õnnelik*, ei järeldu ka situatsiooni muutust ega lõppemist (nt *olin siis õnnelik ja olen nüüd õnnelik*), kirjeldatud situatsioon ei seostu kuidagi oleviku hetkega. Ajaline *veel* tähistab jaatavas imperfektlauses sündmuse või situatsiooni kindlat muutust või lõppemist, implitseerides samas varem toimunud situatsiooni mitte kehtimise (nt *enam ei ole õnnelik*).

Jaatavas imperfektlauses esineva partikli *veel* kirjeldamine tegeliku ja mitte-tegeliku situatsiooni ajatelgede kohakuti asetamisega võimaldab selgitada selle tähenduses sisalduvat, kuid mitte alati kehtivat nn eelduse-ootuse komponenti – situatsioon on muutunud, ja mõnel juhul pole see ootuspärane (vrd 2b: *ema ei ole enam elus* ja 2c: *ma ei ole enam õnnelik*). Ajaline *veel* jaatavas imperfektlauses sisaldab järgnevuse komponenti, mis tähistab sündmuse kindlat muutumist ajateljel järgnevana.

B. Ajaline *veel* eituslikus lauses

Teine suurem rühm lauseid, milles ajaline *veel* esineb, on eituslikud laused. Ajaline *veel* paigaldab neis kirjeldatava sündmuse eeldatava muutuse või lõppemise ajateljel tulevikku, tähistades sündmuse ja/või situatsiooni eeldatavat toimumist ajateljel järgnevana, implitseerides mõnel juhul järelduse kirjeldatud mitte-toimuva situatsiooni ootuspärasest hilisema kehtivuse kohta.

EKG II-s tuuakse välja: „Üldeitavas lauses ei esine eitust tõrjuvaid (jaatuslembeseid) sõnu ja väljendeid: *juba*, *alles*, ***veel***(gi), *vaevalt*, *hädavaevalt*, *äärepealt*, *üle noatera*, *ligikaudu*, *keskeltläbi*, *umbes*, *aina*, *üha* jne. Niisuguste sõnade sobimatus kas jaatavasse või eitavasse lausesse pole absoluutne, see sõltub paljudest, osalt ka päris semantilistest asjaoludest, ja võib ühe ja sama sõna puhul (nt *veel*) ilmnedagi kord ühtpidi, kord teistpidi.“ (EKG II: 160)

Leho Paldre on oma magistritöös ”Eitustundlikud üksused eesti keeles” uurinud, millised eesti keelendid on eitusaltid, nende tuvastamiseks on ta koostanud eesti keele korpuse põhjal sagedustabeli; korpuse lausetest moodustavad sellised laused 15,26 %. (Paldre 1998: 70) Eitustundliku sõnana on ka *veel* selles tabelis esitatud.

Minu poolt analüüsitud kirjakeele lausetest, milles esineb ajaline *veel*, on eituslike lausete hulk märgatavalt suur – 40 lauset 71st.

Järgnevalt olen püüdnud selgitada ajalise *veel*-i tähendusest mõjule pääseva implikatuuri erinevust eituslikes lausetes, liigitades eituslikud laused kaheks: preesenslaused ja imperfektilaused.

Ajaline *veel* esineb **eitavas preesenslauses**, mis väljendab olevikus toimuvat sündmust ja/või situatsiooni, ajaline *veel* paigaldab selles kirjeldatava sündmuse eeldatava muutuse ajateljel järgnevaks.

Ajaline *veel* esineb eitavas preesenslauses, mis:

- 1) väljendab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni mitte toimumist, ajaline *veel* implitseerib selles järelduse situatsiooni eeldatava muutumise või lõppemise kohta ajateljel järgnevana;

- 2) väljendab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni mitte toimumist, milles ajaline *veel* implitseerib järeltuse kirjeldatud mitte-toimuva situatsiooni ootuspärasest hilisema kehtivuse kohta; st sündmuse mitte-toimumine staatuses olek pole ootuspärane – ajaline *veel* sisaldab nn eelduse-ootuse komponenti.

Eitavad preesenslaused väljendavad, et sündmus pole toimunud, partikli *veel* tähendus implitseerib kirjeldatud situatsiooni ja/või sündmuse eeldatava muutumise ajateljel järgnevaks, kuid ei määratle sündmuse või situatsiooni muutuse toimumise täpset aega ega ajalist kestust. Näitelause 3a väljendab eitust (*kasumit ei teenita*), selles eituslikus preesenslauses esinev ajaline *veel* implitseerib situatsiooni eeldatava muutumise ajateljel järgnevalt (*kasumit hakatakse teenima*), ja implitseerib sündmuse või situatsiooni (*kasumi mitte teenimine*) ootuspärasest hilisema toimumise, st situatsiooni muutus (*kasumi teenimine*) oleks kellegi poolt oodatud või eeldatud. Näitelause 3b väljendab eitust (s.o *me ei tea*), milles ajaline *veel* implitseerib situatsiooni eeldatava muutumise ajateljel järgnevana (s.o *me saame teadma*), ja implitseerib situatsiooni (s.o *mitte teadmine*) ootuspärasest hilisema toimumise, st situatsiooni muutus (*teadmine*) oleks kõnehetkel ootuspärane.

(3)

- a. Kasumit *veel* ei teenita, nullijõudmine on planeeritud aasta lõpuks. (aja90)
- b. Me ei tea *veel* kõike sellest, milliseid tagajärgi toob kaasa ühe inimese geneetilise materjali viimine teise inimesse. (aja90)

Eituslikus preesenslauses esinev ajaline *veel* implitseerib situatsiooni ja/või sündmuse eeldatava muutumise kõnehetkele järgnevalt ja implitseerib järeltuse sündmuse või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise kohta.

Ajaline *veel* esineb **eitavas imperfektilauses**, mis väljendab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni eelnemist kõnehetkele, *veel* tähendus implitseerib sündmuse muutuse või lõppemise ajateljel järgnevana.

Ajaline *veel* esineb eitavas imperfektlauses, mis:

- 1) väljendab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni eelnemist kõnehetkele, ajaline *veel* implitseerib selles järeltuse situatsiooni eeldatavast muutumisest või lõppemisest ajateljel järgnevana;
- 2) väljendab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni mitte toimumist, milles ajaline *veel* implitseerib mõnel juhul järeltuse kirjeldatud mitte-toimuva situatsiooni ootuspärasest hilisema kehtivuse kohta, st ajaline *veel* ei pruugi alati sisaldada nn eelduse-ootuse komponenti.

Eituslikes mineviku aega tähistavates lausetes esinev ajaline *veel* implitseerib situatsiooni ja/või sündmuse eeldatava muutumise kõnehetkele järgnevalt, kuid ei implitseeri alati järeltust kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise kohta.

Näitelauses 4a väljendatakse kirjeldatud situatsiooni eelnemist kõnehetkele (st olukord, mil *paat talle järele ei tulnud*, kehtis minevikus), ajaline *veel* implitseerib situatsiooni eeldatava muutuse ajateljel järgnevana (*tema paadi tulemine*), implitseerides järeltuse situatsiooni (*tema paadi mitte tulemine*) ootuspärasest hilisema toimumise kohta (s.o *temale järele tuleva paadi* varasem saabumine oleks ootuspärane). Näitelauses 4b väljendatakse situatsiooni mitte toimumist minevikus (st olukord: *pole isepäine riiukukk*, kehtis minevikus), ajaline *veel* implitseerib situatsiooni muutuse ajateljel järgnevana (s.o *isepäiseks riiukukeks muutumine*), kuid see ei implitseeri järeltust situatsiooni (*pole isepäine riiukukk*) ootuspärasest hilisema toimumise kohta.

(4)

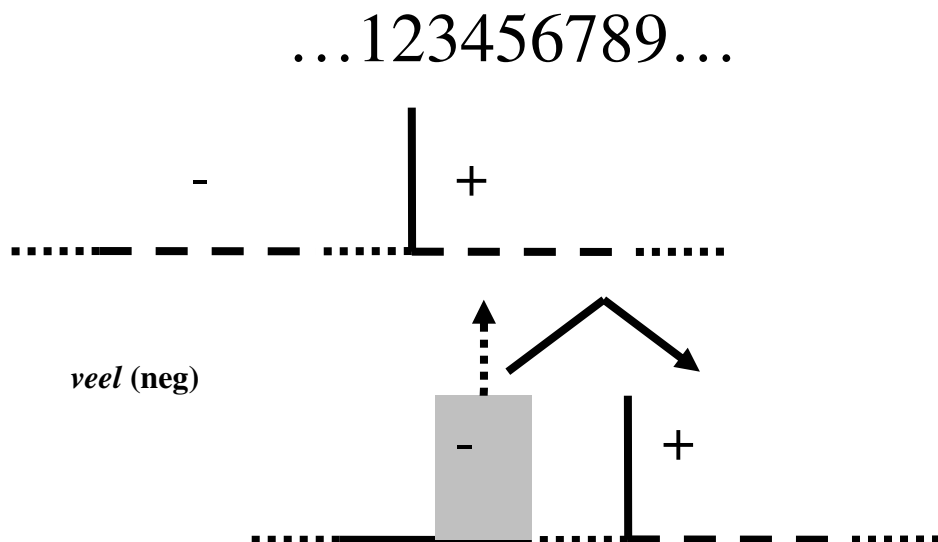
- a. Borkwell järeltas kohe – too paat ei tulnud *veel* temale järele; see seisab siin niisama, hoopis teisel põhjusel, ei puutu temasse. (ilu90)
- b. Ma polnud siis *veel* kaugeltki see isepäine ning kergelt kibestunud riiukukk, kellena mind hiljem muusikaringkondades tunti, kõik oli *veel* olemata, kõik hea ja kõik halb, ma olin alles puhta südamega, usaldav noor inimene, mul ei tulnud

pähegi, et keegi võiks mulle suisa suhu valetada, mind lihtsalt narriks teha.
(ilu90)

Eituslikus imperfektlauses esinev ajaline *veel* implitseerib situatsiooni ja/või sündmuse eeldatava muutumise kõnehetkele järgnevalt ja implitseerib mõnel juhul järelduse sündmuse või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise kohta.

Ajalise *veel*-i tähendusest mõjule pääseva implikatuuri erinevuse kirjeldamisel eituslikes preesens- ja imperfektlausetes, selgub, et see erineb vaid eelduse-ootuse komponendi poolest. Mineviku aega tähistavates eituslikes lausetes võib ajaline *veel* mõnel juhul implitseerida, et kirjeldatud sündmuse ja /või situatsiooni toimumisaeg on ootuspärasest hilisem. Kuna ilmneb vaid üks erinevus, olen eituslikus lauses esineva ajalise *veel*-i tähendust kirjeldanud ühel diagrammil (vt joonis 10).

Ajaline *veel* eitavates lauses on kirjeldatud diagrammil (vt joonis 10), mille koostamisel ja selgitamisel olen toetunud J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje mudelile (vt ptk 3.1).

Joonis 10. Ajaline *veel* eituslikus lauses

Joonisel 10 esitatud diagrammi abil saab selgitada ajalise tähendusega partikli *veel* esinemist eituslikes lausetes (vt näitelaused 3a, b ja 4a, b).

Selle alumine ajatelg sümboliseerib lauses kirjeldatud sündmuse tegelikkust, millel ajaline *veel* asub '—' alas (s. o varjutatud ala), sellest väljaulatuv ja muutustelje teisele poole ('+' alasse) viitav nool sümboliseerib *veel* tähendusest mõjule pääsevat implikatuuri kirjeldatud sündmuse eeldatavast muutusest või lõppemisest kõnehetkele ('—' alale) järgnevana (s. o kirjeldatud sündmuse muutus või lõppemine). Muutuseeelne ala (varjutatud '—' ala) ei eelne vahetult muutusteljele, sest ajaline *veel* ei implitseeri täpset ajalist määratlust selle kohta, kui palju aega on muutumishetkeni. Näiteks 3a-s ei määratle ajaline *veel* situatsiooni kestuse aega muutumishetkeni (st *kasumi mitte teenimise* ajaline kestus *kasumi teenimise* hetkeni ei järeldu partikli *veel* tähendusest). Määratlemata aega tegelikust situatsioonist (varjutatud '—' alast) muutusteljeni sümboliseerib punktiirjoon.

Tegelikku situatsiooni sümboliseeriva ajatelje '—' alast (varjutatud alast), millel on kirjeldatud ajalise *veel* esinemine, ulatub välja punktiiris vertikaalsuunaline nool, mis sümboliseerib eituslikus lauses sõna *veel* tähenduses sisalduvat võimalikku eelduseootuse komponenti. Vertikaalne punktiiris nool on suunatud mitte-tegelikku situatsiooni kirjeldava ajatelje '+' alale, mis selgitab *veel* tähenduse implikatuuri sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumisaja kohta, st sündmuse varasem muutuse või lõppemise aeg oleks ootuspärane. Näiteks 3a kontekstis saab seda selgitada situatsiooni oodatud toimumisaja konstrueerimisel, mille järgi asuks väljend: *kasumit teenitakse*, ülemise ajatelje '+' alas, sümboliseerimaks situatsiooni ootuspärast toimumisaega (muutus on toimunud).

Tegelikku situatsiooni kujutava ajatelje pidevale joonele toetuva viidatud ajahetke (varjutatud ala) negatiivses alas eelneb sama pikkusega pidev joon viidatud ajahetke pikendusena, sümboliseerimaks situatsiooni võimalikku kehtimist ajaliselt varem (kuid samas '—' alas). *veel* tähendus ei määratle sündmuse varasema ega hilisema kestuse täpset aega, näiteks 2d põhjal ei saa *veel* tähendusest järeldada situatsiooni varasemat kestuse aega (*kui kaua ta polnud isepäine riukukk*).

Eituslikus lauses esinev ajaline *veel* implitseerib situatsiooni ja/või sündmuse eeldatava muutumise kõnehetkele järgnevalt ja implitseerib mõnel juhul järelduse sündmuse või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise kohta.

5.1.2 *veel* esinemine tähenduses 'lisaks'

Lauseid, milles partikkel *veel* esineb tähenduses 'lisaks', on aja- ja ilukirjandustekstide 200 analüüsitavast lausest kokku 64 juhul (vt joonis 7). See annab tõestust, et nimetatud tähendusfunktsioon on sõna *veel* puhul üks põhilistest.

Sõna *veel* ei ole küll kvantor, kuid on tihedalt seotud koguse määratlemisega, sest üks tema prototüüpsetest tähendustest on *lisaks*; *veel* näitab, et varasemale hulga tuleb lisada veel midagi, seega hulk kasvab. Mõnikord luuakse hulk diskursuse maailmas just sõna *veel* kasutamisega, sest kui midagi on „veel“, siis pidi midagi juba enne ka olema. (Pajusalu 2004: 88—89)

Sõna *veel* esinemine 'lisaks' sünonüümina (edaspidises: lisav *veel*) lisab lause tähendusele mingi hulga suurenemise informatsiooni, sh väljendab tegevuse kordumist, mida võib samuti mõista hulga suurenemisena (st sündmuste kordumine – nt olemasolevale tegevusele tuleb teisi lisaks).

Tähendusrühma – *veel* esinemine tähenduses 'lisaks' – olen liigitanud laused, milles *veel* tähendus implitseerib:

- olemasolevale juurde lisamist (näitelaused 5 ja 6) või
- mingi tegevuse kordumist (näitelaused 7).

Näitelause 5a kontekstis seletatakse teatud mõiste tähendust teiste sõnade kaudu, partikli *veel* järel lisatakse kontekstis kirjeldatud mõiste kohta vastavad tähendused murretes, st väljendatakse olemasolevale iseloomustavate sõnade hulga mingi hulk seletavaid sõnu juurde. Näitelauses 5a implitseerib lisav *veel* mingi hulga seletavate sõnade olemasolu (mida selles lauses pole otseselt väljendatud), ja rõhutab selle hulga suurenemist (lisanduvad sõnad: *toss*, *puust kopsik* ja *nüri terariist*).

Näitelauses 5b implitseerib *veel* olemasoleva hulga suurenemise, s.t kahele nimetatud ametile (*pastor*, *tuletõrjuja*) lisandub üks juurde. Kui lausest partikkel *veel* välja jätta, ei järeldu selle kogu konteksti arvesse võttes ametinimetuste hulga suurenemist (see oleks: *ta peab tegelikult ühte ametit*), ilma partiklita järeldu lausest viitamine ühele eespool nimetatud ametitest. Näitelauses 5b implitseerib lisav *veel* olemasoleva hulga (nimetatud ametid), mis suureneb (*veel üks amet*).

Näitelauses 5c implitseerib lisav *veel* olemasoleva hulga (imestust suurendavad asjaolud) ja sellele lisanduvad asjaolud (*ruudulise riidega ületõmmatud reisikohvrid, ümmargune vineerkast ning matusepärg*). Samas on näitelausel 5c teine tõlgendusvõimalus, mille järgi *veel* rõhutab imestust suurendavate detailide rohkest, milles ta esineb siiski tähenduses 'lisaks'. Lisav *veel* implitseerib arvulise hulga suurenemist. Näiteks 5d-s väljendab *veel* tähendus olemasoleva hulga suurenemist (mingi summa oli varem makstud ja sellele maksti lisaks *paarsada miljonit*), implitseerides sama liiki hulga varasema olemasolu (teatud rahasumma).

(5)

- a. Murretes on see sõna *veel* toss, puust kopsik ja nüri terariist, aga neist tähendustest on juba imelikum tussukest saada. (aja90)
- b. Pastori ja tuletõrjuja töökohad on tõesti väga erinevad, kuid samas on ju mõlema ameti sisuks inimeste aitamine, mõtestab Paul, lisades, et ta peab tegelikult *veel* ühte ametit. (aja90)
- c. Imestust suurendasid *veel* ruudulise riidega ületõmmatud reisikohvrid, ümmargune vineerkast, kus, nagu hiljem selgus, hoiti mitut sorti kübaraid, ning rohkete punaste ja valgete kunstlilledega ehitud matusepärg. (ilu90)
- d. Kuid see maksis *veel* paarsada miljonit, mida Eesti Pank ja valitsus majade, maa ja väärtpaberite näol Ühis pangale andsid. (aja90)

veel esineb tähenduses 'lisaks' nii loeteluhulkadena esitatud asjade mingile hulgale lisandumise kirjelduses (vt näitelaused 5a—d) kui ka kontekstis kaudselt esitatud võimaliku hulga olemasolu implitseerivana ja selle hulga suurenemisele viitavana (vt näitelaused 6a—c).

Näitelauses 6a implitseerib *veel* tähendus implikatuuri olemasoleva hulga (*teabe*) kohta ja selle eeldatava suurenemise (*saab teavet juurde*) kohta. Lisav *veel* sisaldab ka eelduse-ootuse komponenti, millega väljendatakse hinnangut tegelikule situatsioonile, eeldades, et see muutub. Näitelause 6a kontekstis sisaldab lisav *veel* eelduse-ootuse

komponenti: on olemas mingi hulk teavet, mille suurenemine on ootuspärane, kuid see ei sisalda tõesustingimust, st *veel* tähendusest implitseeritud hulga suurenemine on tõene vaid siis, kui tegelikkuses midagi lisandub.

Lisav *veel* implitseerib olemasoleva hulga, st lauses pole otseselt öeldud, et varem on juba mingit teavet saadud. Kui näitelausest 6a partikkel välja jätta (*kui ma midagi teada saan*), ei järeldu selle tähendusest midagi varem olemas olnud teabe kohta, seega lisav *veel* implitseerib näites 6a olemasoleva teabe, millele eeldatavalt lisandub teavet.

Näitelauses 6b implitseerib lisav *veel* olemasoleva hulga (s. o *vähemalt üks halb juhtumus*), ja et see on suurenenud (s. o *juurde lisandunud halb*). Perfektilauses esitatud väide hulga suurenemisest on tõene, kuid oleviku ajas sama lause esinemisel (s. o *mida halba veel juhtub*) sisaldaks lisav *veel* eelduse-ootuse komponenti ja eristuks perfektilause tõlgendusest tõeväärtuse kaudu. Perfektilauses implitseerib lisav *veel* muutuse toimumise minevikus (*millegi halva juhtumine*) ja muutusest johtuva situatsiooni kehtivuse kõnehetkel (*halb situatsioon* kehtib ka kõnehetkel). Näitelauses 6a—c on lisav *veel* seotud ajalise tähendusega, sest neis kirjeldatud hulga suurenemine on konventsionaalselt mõistetav kui muutuse toimumine aja jooksul (st hulga suurenemiseks läheb aega).

Näitelauses 6c sisaldab lisav *veel* eelduse-ootuse komponenti: *veel* tähendus annab tõlgendusvõimaluse, et sündmuse muutushetk on oodatust hilisem (*pudru keetmiseks* on kulunud eeldatust kauem aega), implitseerides olemasoleva hulga (ajaline kestus näiteks minutites) ja rõhutades hulga suurenemist (*läheb veel aega*). See on seotud ka *veel* ajalise tähendusega, sest minutite hulga suurenemine tähendab ka ajajoonel liikumist: s.t *läheb veel aega*.

(6)

- a. Kui ma saan *veel* midagi teada, küll ma siis teatan sulle. (ilu90)
- b. Meeri, vaene, ei teagi, mis halba on *veel* juhtunud. (ilu90)
- c. Naised mõistsid ta kellavaatamist omamoodi ja kurtsid, Erilase ülevoolavast tähelepanust õhevil, et pudruga läheb *veel* aega. (ilu90)

Lisav *veel* implitseerib olemasoleva hulga ja selle suurenemise, mis võib olla seotud ka sündmuste (tegevused ja seisundid) kordumisega.

Lisav *veel* implitseerib mõnel juhul, et mingi tegevus on varem palju kordi aset leidnud (s. o olemasolev hulk) ja see jätkub (s. o hulga suurenemine) (vt näitelaused 7a, b).

Näitelause 7a kontekstis väljendatakse mingi asja või asjade kulutamise tegevust, lisav *veel* implitseerib tegevuse (*kulutamine*) kordumise, mida võiks tõlgendada ka hulga (s. o *kulutamise tegevuse rohkus*) suurenemisena (st keegi on varem *kulutanud ning kulutab lisaks*).

Tüüpiliselt on partikli *veel* tähendus tõlgendatav 'lisaks' prototüübina, kui *veel* järgneb vahetult preesensverbile või imperfektverbile (nt *kulutab veel*; *kulutas veel*). Partikli asetus verbi ees tekitab kahetise tõlgenduse *veel* tähenduses, nt lauses: *ja veel kulutab*, implitseerib *veel* tähendus ajaliselt eelnenud sama tegevuse oodatust pikemaajalise toimumise (st tegevuse lõppemine on kellegi poolt ootuspärane).

Partikkel *veel* viitab sündmuse või tegevuse kordumisele, kui lauses esineb kontinuatiivne või frekventatiivne verb, mille tähendus väljendab hulga kestvat, pidevat suurenemist (nt *lisanduma*, *suurenema*), või tegevuse kordumist (nt *kordama*). Näitelauses 7b esineb partikkel verbi (*kordamine*: tähendab rääkimise tegevuse kordumist) järel, seega on *veel* tähendusel kaks tähendusrühma-sisest tõlgendusvõimalust. Esiteks, midagi on varem räägitud ja seda korratakse lisaks; teiseks, *veel* tähendus annab edasi teabe, et varem on millestki mitu korda räägitud, st ütlust on juba varem korratud ja sellele lisandub vähemalt üks ütluse kordamine.

(7)

a. Ja kulutab *veel*. (aja90)

b. Kordan *veel*, et Kirsipuu käitumine on enam kui kummaline. (aja90)

- ***veel* tähenduse üleminekuala ajalise tähenduse ja tähenduse 'lisaks' vahel**

On lauseid, milles *veel* tähendus esineb piirialas – ajalises tähenduses ja tähenduses 'lisaks' (vt joonis 7). Sellised esinemisjuhud (26 lauset 200st) olen analüüsinud üleminekualasse kuuluvaks. Võib oletada, et piisava konteksti puhul on need laused tähendusrühmadesse jagatavad, kuid olen kõigi uuritavate sõnade tähenduste määramisel analüüsinud kõige suurema üksusena lauset. Oma keeletajule toetudes ja üldistavalt analüüsitud keelematerjali hulka vaadeldes võib väita, et tihti esinebki partikkel *veel* üleminekuala tähenduses, st *veel* tähenduses sisaldub nii millegi lisamise komponent kui ka ajaline tähendus.

Näitelause 8a on *veel* tähendusel kaks tõlgendusvõimalust. Esiteks, see implitseerib olemasoleva hulga suurenemise (st *Kristjan Hindov* on näinud seda ja teist ning *näeb* lisaks, *kuidas tema pesamuna mesinädalaid peab*), seega partikkel *veel* esineb tähenduses 'lisaks'. Teiseks, see implitseerib lauses kirjeldatud situatsiooni või sündmuse eeldatava muutumise kõnehetkele järgnevalt, samas implitseerides kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisema toimumise (st *Kristjan Hindov näeb, kuidas tema pesamuna mesinädalaid peab, kuigi poleks seda oodata osanud*), seega partikkel *veel* esineb ajalises tähenduses.

Esitatud interpreteerimisvariantide põhjal võib väita, et siinkohal on piisavaks analüüsitavaks üksuseks lause, sest naaberkontekst ei annaks sõna *veel* tähenduse väljaselgitamisele rohkem võimalusi. Tuleb tunnistada, et mõnel juhul esitatakse partikli *veel* tähendused korraga – lisav *veel* + ajaline *veel*. Nimetatud nähtus lubab oletada, et tähenduspiirid sõna *veel* tähenduste vahel pole jäigad.

Näitelause 8b on *veel* tähendusel kaks tõlgendusvõimalust, millest esimene järeldab olemasoleva hulga (s. o *teatud arv autoreid*) suurenemise (st mingile hulgale *autoritele leidub* lisaks *üksikuid noori autoreid*); teine võimalus on *veel* tähendusest järeldada situatsiooni eeldatavat muutumist kõnehetkele järgnevalt (st praegu *veel leidub üksikuid noori autoreid*, aga tulevikus enam ei leidu ühtegi selliste *teoste autorit*).

(8)

- a. Aga ei, *veel* näeb *Kristjan Hindov*, *kuidas tema pesamuna*, Vinnatile järgnenud Jaanus, kes talle imekombel alles jäänud, sügise saabudes ühismajapidamise juures maialt oma mesinädalaid peab. (ilu90)

- b. Samal ajal, jätkas ta prille kohendades, leidub meil *veel* üksikuid noori autoreid, kelle teostes väljendub ohtlik tendents formalismi kummardamisele. (ilu90)

5.1.3 *veel* esinemine rõhupartiklina

veel esineb rõhupartiklina komparatiivi intensiivistajana, sisaldades kaudselt 'lisaks' tähendust, sest ta rõhutab lauses väljendatud hulga suuruse muutumist, mida väljendatakse keskvõrdes. Kuna keskvõrre väljendab seda, et kirjeldataval olendil, asjal või nähtusel on omadust suuremal määral kui mingil teisel (EKK 2000: 221), siis pole partikli *veel* semantiline funktsioon implitseerida komparatiivi vahetus naabruses esinevana olemasoleva hulga suurenemist. Komparatiivse adjektiiviga kaasnevad modaaladverbid *veel(gi)*, *koguni*, *isegi* rõhutavad omaduse suurt intensiivsust võrdlusalusel (EKG II: 133). Sõna *veel* esineb võrdlussõna komparatiivi intensiivistades tühja tähendusega rõhupartiklina.

Võrdlusastme intensiivistaja funktsioonis esineb *veel* sagedamini *gi*-liitega, kui ilma liitepartiklita, s. o rõhupartikli rühma 21 esinemisjuhust 16 korral. "gi-liite puhul on üks tähendusi intensiivistav (rõhupartikkel), teine polaarne (lähimat hulka näitav)" (Paldre 1998:56), seega lisab *gi*-liide lausele tähendusnihke, implitseerides järeltõlget, et tähelepanuväärne on mingite nimetatud asjade või omaduste rohkus.

Anna Wierzbicka on semantilise metakeele primitiivide kohta tehtud liigituses nimetanud lisava partikli *veel* ingliskeelse vaste '*more*' intensifikaatoriks (Wierzbicka 2002). Sellest lähtudes võib järeldada, et ingliskeelse sõna '*more*' (eesti k. '*veel*') põhiroll on rõhutada täistähenduslikku sõna, millega koos ta esineb.

Eesti keeles esineb sama sõna ajalise tähenduse ja lisava tähenduse väljendamisel, see on nii ka lähedases soome keeles ja saksa keeles. Soome keele sõna '*vielä*' on ajaadverb, see esineb ka mitte-ajalises tähenduses lisamise funktsioonis (Sulkala 1981: 115), saksa keele '*noch*' esineb ajalises tähenduses ja lisamise tähenduses (van der Auwera 1993: 636); sarnaselt eesti keele partiklile, liituvad komparatiivile rõhutamise eesmärgil ka soome keele '*vielä*' ja saksa keele '*noch*'. (vt ka Sulkala 1981: 115; van der Auwera 1993: 636)

Näitelauses 9a intensiivistab partikkel *veel* võrdlussõna *vanem*, mille tähendusest järeldub juba isegi vanuse rohkus, näitelauses 9b intensiivistab partikkel järgnevat võrdlussõna *selgem*, mille tähendusest järeldub kirjeldatud nähtuse rohkus (*paistab selgemini*).

(9)

- a. Ei taha arvata sedagi, kas tegemist on viimasest sõjast pärit surmalaadungiga või *veel vanemaga*. (aja90)
- b. Seiu on omamoodi kimbatuses nagu eesel kahe kuhja vahel: läbi ukse paistab ilus noor laulja, aga kui silmanurgast piiluda, siis paistavad siia *veel selgemini* kätte ka õde Ljuba täidlased sääred, kui ta seal kapteni voodi serval istub, loodotškas jalg nipsakalt üle põlve. (ilu90)

Võrdlusastme intensiivistaja funktsioonis esineb *veel* sagedamini *gi*-liitega, kui ilma liitepartiklita. Näitelauses 10a esinev *veelgi* intensiivistab suurimal määral võrdlussõna (*huvitavam*) tähendusest järelduvat kirjeldatud situatsiooni rohket olemust (s. o *huvitavaim*); näitelauses 10b esinev *veelgi* intensiivistab suurimal määral võrdlussõna (*lähedal*) tähendusest järelduvat lähimat hulka (*ligemale*).

(10)

- a. Alates laupäevast, kui Veenus hakkab uitama Vähi märgis, läheb partnerlusevärk *veelgi huvitavamaks*. (aja90)
- b. Borkwell läks *veelgi ligemale*, ta vaatas aina enda ette maha, et mitte libastuda paadisilla nõretavatel vetruvatel plankudel. (ilu90)

- ***veel* tähenduse üleminekuala ajalise tähenduse ja rõhupartiklina esinemise vahel**

Analüüsitavate lausete seas on piisav hulk selliseid lauseid (8 esinemisjuhtu 200st), milles *veel* esineb ajalise tähenduse ja rõhupartikli tähenduse piirialas (vt

joonis 7). Näitelauses 11a—c esineb *veel* ajalise tähenduse ja rõhupartikli piirialas. Näitelauses 11a esineb *veel* leksikaalse tähenduseta, samas võib oletada, *veel* rõhupartikli funktsioonis on sellisel kasutusjuhul välja kujunenud just ajalisest tähendusest: praegu *see veel ei tähenda, et Jim on ebaedukas*, aga võib-olla tulevikus *Jimi* edukas olemise seisund muutub.

Näitelauses 11b esineb *veel* ajalise tähenduse ja rõhupartikli piirialas, kui ajalisest tähenduses implitseerib *veel* sündmuse eeldatava muutuse mingil ajal kõnehetkele järgnevana (s. o *päästekomiteed on varsti vaja*), samas pole see tõlgendus täpne. Esitatud tõlgendusvõimalus kehtiks, kui *veel* asetseks lauses teise koha peal, näiteks: *veel ei ole sellepärast vaja ei päästekomiteed ega ajutist valitsust*.

Näitelauses 11c esineb *veel* tähendus ajalise ja rõhupartikli piirialal, sest öelduga edastatakse informatsioon, et *avarii käik uuritakse ära veel vanast rasvast ja vanade heade stagnaaja ettekirjutuste järgi*, kuid *veel* jätab võimaluse järeldada, et tulevikus hakatakse avariisid uurima teistsugusel moel, või võiks eeldada juba viidatud ajahetkel teistsuguste uurimismeetodite kasutamist. Alati ei saa üheselt otsustada partikli *veel* tähenduse üle, nt 11c-s kui seda mõjutavad partikli asukoht lauses ja selle tugev rõhutav tähendusvarjund, samas nähtav seos ajalise *veel*-iga.

(11)

- a. Kui Luciano on Jimist edukam, ei tähenda *see veel* seda, et Jim on ebaedukas. (aja90)
- b. Sellepärast ei ole *veel* vaja ei päästekomiteed ega ajutist valitsust. (aja90)
- c. Ülepea on see avarii kas üks viimaseid või tõepoolest hoopis viimane asi, mille me uurime ära, mille uurin mina ära *veel* vanast rasvast ja vanade heade stagnaaja ettekirjutuste järgi. (aja90)

Keelematerjali analüüsides selgub, et *veel* võibki esineda rõhupartikli ja ajalise tähenduse piirialal, st kõneleja edastabki selle korraga mõlemas tähenduses.

- **veel** tähenduse üleminekuala tähenduse 'lisaks' ja rõhupartiklina esinemise vahel

veel kujunemine rõhupartiklikuks võiks toimuda tähenduse 'lisaks' kaudu. Analüüsitavas materjalis saab esile tuua lausete hulga (10 lauset 200st), milles *veel* tähendus esineb rõhupartikli ja 'lisaks' tähenduse piirialas (vt joonis 7).

Näitelauses 12a esineb partikkel tähenduses 'lisaks' (s. o *teietab kabinetikaaslast* ja lisaks *teisi kolleege*) ja samas rõhutab lauses kirjeldatud situatsiooni (*teistest rääkimine*), esinedes sel juhul leksikaalse tähenduseta.

Näitelauses 12b esineb *veel* rõhupartiklina (rõhutab teatud raskendavat asjaolu), kuid lausekontekstist jäeldub samas ka partikli esinemine tähenduses 'lisaks', implitseerides olemasoleva hulga suurenemist (st lauses väljendatud termin *kodeerimine* suurendab varem nimetatud terminite hulka). Sõna *veel* esinemine näitelauses 12b näitab sõna *veel* rõhupartiklikuks muutumist lisamise funktsiooni kaudu.

(12)

- a. Ta teietab isegi oma kabinetikaaslast, mis siis *veel* teistest kolleegidest rääkida.
(aja90)
- b. Kodeerimine – mis asi see *veel* on? (aja90)

Esitatud üleminekuala rühma lausete tähendusest jäeldub suhtumine öeldusse, st lause tähenduses sisaldub alati ka teave keelekasutaja enda suhtumisest öeldusse (nt 12b-s edastatakse negatiivne hinnang uue termini *kodeerimine* kohta). Millegi lisamine või lisandumine tekitab inimestes peaaegu alati teatud vastavat emotsionaalset reaktsiooni.

Selle kohta kasutatakse terminit modaalsus ja väljendada saab seda näiteks sobiva lauseehituse, kõneviisi, ajavormi, negatsiooni või eriliste leksikaalsete vahenditega (Häkkinen 2007: 148). Keskmist tõenäosust väljendavad modaaladverbid *arvatavasti*, *oletatavasti*, *vist*, *vististi*, *vahest*, *vast*, *võib-olla*, *veel*, *viimaks*, *viimati*, *pärast*, *äkki*, *järsku*, *nagu*, *justkui* (EKG II: 188).

Sõna *veel* abil edastatakse põhiliselt negatiivset hinnangut, näiteks lisatakse ebameeldivaid asjaolusid (nt suulise kõne materjal: *bussis oli ruumi vähe ja keegi lasi veel istme ka alla*) (Pajusalu jt 2004: 89).

Kirjakeele põhjal (vähemalt sellises mahus, mille piiresse sõnade analüüsimisel olen püüdnud jääda) pole võimalik saada informatsiooni vastuvõtja hinnangutest kõnealuse sündmuse või olukorra suhtes, kuid saab mõnevõrra tinglikult teha järeldusi ütleja hinnangute kohta oodatava (sõna tähenduses sisaldub sel juhul alati nn eelduseootuse komponent) või juba toimunud sündmuse (tegevuse või seisundi) suhtes.

5.1.4 *veel* tähendusliigituse kokkuvõte

Partikli *veel* tähendused:

- 1) *veel* esinemine ajalises tähenduses;
- 2) *veel* esinemine tähenduses 'lisaks';
- 3) *veel* esinemine rõhupartiklina.

1. Ajaline *veel* ei määratle küll sündmuse toimumise ajalist kestust, kuid implitseerib muutuse toimumise kõnehetkele ajaliselt järgnevana või ajaliselt eelnevana. Lauseid, milles esineb ajaline *veel*, on 200 analüüsitavast lausest kokku 71 juhul (s. o 36 % üldarvust). See näitab, et ajaline tähendus on partikli *veel* üks põhitähendustest.

Ajalise tähenduse rühmas olen eraldi välja toonud partikli *veel* esinemise jaatavas ja eitavas lauses.

A. *veel* esinemine jaatavas lauses:

a. Jaatavas preesenslauses esineva partikli *veel* kirjeldamine tegeliku ja mitte-tegeliku situatsiooni ajatelgede kohakuti asetamisega (vt joonis 8) võimaldab selgitada selle tähenduses alati sisalduvat eelduseootuse komponenti – situatsioon pole muutunud, kuigi muutuse toimumine viidatud ajahetkeks on oodatud või seda eeldatakse; ja võimaldab näidata tema tähendusest järelduvat järgnevuse komponenti, st eeldatakse olukorra muutumist ajateljel järgnevana.

b. Jaatavas imperfektluses esineva partikli *veel* kirjeldamine tegeliku ja mitte-tegeliku situatsiooni ajatelgede kohakuti asetamisega (vt joonis 9) võimaldab selgitada selle tähenduses sisalduvat, kuid mitte alati kehtivat nn eelduse-ootuse komponenti – situatsioon on muutunud, ja mõnel juhul pole see ootuspärane. Ajaline *veel* jaatavas imperfektluses sisaldab järgnevuse komponenti, mis tähistab sündmuse kindlat muutumist ajateljel järgnevana.

B. *veel* esinemine eituslikus lauses:

a. Eitavas preesensluses esinev ajaline *veel* implitseerib situatsiooni ja/või sündmuse eeldatava muutumise kõnehetkele järgnevalt ja implitseerib hetkel käimasoleva sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumisaja; ajaline *veel* sisaldab järgnevuse komponenti, mis tähistab eeldatava sündmuse ja/või situatsiooni toimumist ajateljel järgnevana (vt joonis 10);

b. Eitavas mineviku aega väljendavas (st situatsiooni muutus on toimunud) lauses implitseerib ajaline *veel* mõnel juhul kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisema toimumisaja, väljendades, et kõnehetke ajaks on sündmus muutunud; ajaline *veel* sisaldab järgnevuse komponenti, mis tähistab sündmuse toimumist ajateljel eelnevana (see on seotud ka verbi ajavormiga) (vt joonis 10).

Esitatud sõna *veel* tähendusväljad on omavahel seotud, ilmneb üleminekuala, milles sõna *veel* esineb nii 'lisaks' tähenduses kui ka ajalises tähenduses (13% üldarvust). Sõna *veel* tähendus esineb **kahe tähenduse piirialal**: ajalise tähenduse ja 'lisaks' tähenduse komponente sisaldavana. Analüüsi põhjal väidan, et tihti esinebki sõna *veel* üleminekuala tähenduses, st sõna *veel* tähenduses sisaldub nii millegi lisamise tähendus kui ka ajaline tähendus.

2. Partikkel *veel* tähenduses 'lisaks' (esinemissagedus 32 % üldarvust) implitseerib olemasoleva hulga ja selle hulga suurenemise, sh väljendab tegevuse kordumist,

mida võib samuti mõista hulga suurenemisena (st sündmuste kordumine – nt olemasolevale tegevusele tuleb teisi lisaks).

3. Rõhupartiklina (esinemissagedus 10 % üldarvust) esineb *veel* võrdlusastme intensiivistajana (sh *veel* esinemine *gi*-liitega), sisaldades kaudselt lisamise tähendust, sest *veel* rõhutab lauses väljendatud hulga suuruse muutumist, mida väljendatakse võrdlussõna keskvõrde vormiga. Võrdlusastme intensiivistaja funktsioonis esineb *veel* sagedamini *gi*-liitega, kui ilma liitepartiklita, s. o rõhupartikli rühma 21 esinemisjuhust 16 korral. Intensiivistamise põhjus võib seisneda selles, et öelduga edastatakse modaalsushinnang.

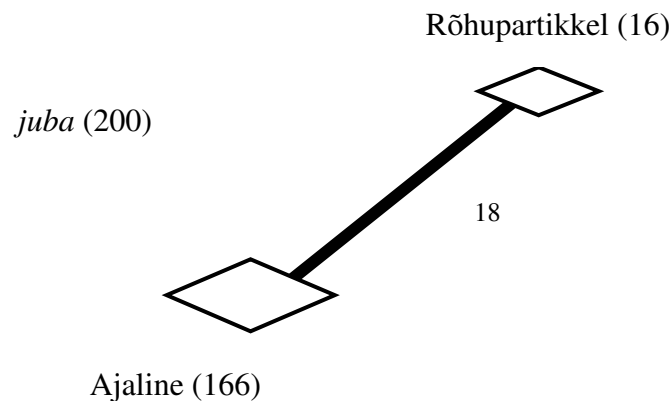
Eeldades, et *veel* rõhupartikliks kujunemine on toimunud sõna põhitähenduste hägusamaks muutumise teel, saab analüüsi tulemusena välja tuua **üleminekualad põhitähendustelt rõhupartikli tähendusele**: üleminekuala ajalise tähenduse rühma ja rõhupartikli tähendusrühma vahel (4% üldarvust); üleminekuala lisamise tähenduse rühma ja rõhupartikli tähendusrühma vahel (5% üldarvust).

5.2 *juba* semantiline analüüs

Partikli *juba* tähendused olen määranud eesti kirjakeele materjali põhjal, milleks on Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuses sõna *juba* sisaldavad 1990ndate ajakirjandus- ja ilukirjandustekstide laused. Nende hulgast valisin analüüsimiseks mõlemast tekstikorpusest 100 esimest juhuslikku lauset (kokku 200 lauset), milles uuritav sõna sisaldub. Partikli *juba* tähendused olen liigitanud kahte põhirühma, millest ajalise tähenduse rühm jaguneb alljaotustesse, esitatud on ka võimalik tähendusrühmadevaheline üleminekuala.

Analüüsitava materjali (200 lauset sõnaga *juba* TÜKKi 1990ndate korpusest) põhjal esineb *juba* kahes tähendusrühmas:

- 1) *juba* esinemine ajalises tähenduses;
- 2) *juba* esinemine rõhupartiklina.

Joonis 11. Partikli *juba* tähendusrühmad

Partikli *juba* tähendused on siinse töö analüüsis määratud tähendusrühmadesse, mis on näidatud joonisel 11, tähendusrühma kõrval ja üleminekuala sümboliseeriva joone juures on sulgudes esitatud arv, mis näitab esinemiskordi üldarvust 200. *juba* tähendusi võib üldistavalt vaadelda kahe tähendusväljana, millest põhitähendusena esineb ajaline tähendus, esineb ka rõhupartikli rühm (8 % üldarvust) Tähendusrühmade-siseselt ilmnevad alltähendused või sõna erinevad esinemisjuhud, mida pole joonisel selguse säilitamise eesmärgil kajastatud, kuid mis on analüüsis üksikasjalikult välja toodud. Tähendusrühmade-vahelisi üleminekuala sümboliseerib joonisel tähendusrühmi ühendav joon, mille laius on sõltuv *juba* esinemiskordadest tähendusrühmade-vahelises üleminekualas. Tähendusväljad on omavahel seotud üleminekualaga (9 % üldarvust), milles olen näitelausete analüüsimisega püüdnud esile tuua *juba* ajalise tähenduse ja rõhupartikli piiriala.

Partikli *juba* ajalise tähenduse rühma (83 % üldarvust) kahe alljaotustena (pole joonisel kajastatud) on välja toodud *juba* esinemine koos ajaväljenditega (45 % ajalise tähenduse lausetest) ning ajaline *juba* rõhutamas kontekstis kirjeldatava sündmuse muutumist või lõppemist (55 % ajalise tähenduse lausetest).

5.2.1 *juba* esinemine ajalises tähenduses

Lauseid, milles esineb ajaline *juba*, on aja- ja ilukirjandustekstide 200 analüüsitavast lausest kokku 166 juhul (vt joonis 11). See näitab, et partikli *juba* põhitähendus on ajaline.

Ajalise *juba* esinemine on seotud lauses kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ajalise muutusega, milles ta ei määratle sündmuse toimumise ajalist kestust, vaid kutsub esile implikatuuri sündmuse toimumisaja kohta. Ajalise *juba* tähenduses sisaldub järgnevuse komponent, millest järeldub ajateljel muutusele eelnenud sündmus. Ajaline *juba* implitseerib enamasti sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest varasema toimumise, mis lisab partikli ajalisele tähendusele nn eelduse-ootuse komponendi (s. o kellegi poolt ettekujutatud või oodatud sündmuse (muutuse) hetk).

Partikli *juba* ajalisest tähendusest mõjule pääsev konventsionaalne implikaatuur kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest varasema toimumise kohta pole keelespetsiifiline. Ingliskeelne partikkel '*already*' (eesti k. 'juba') sisaldab oma tähenduses nn oodatust varasema muutuse komponenti (van der Auwera 1993: 619). J. van der Auwera väidab inglise keele analüüsi põhjal, et '*already*' tähendusest järeldub situatsiooni toimumine relatiivselt varem ja sõna spetsiifiline tähendus välistab igasuguse järelduse selle kohta, et muutus võiks olla oodatust hilisem. (van der Auwera 1993: 618) Partikli '*already*' ajaline tähendus kodeerib lisaks viidatud ajahetkel toimuvale situatsioonile (ja selle toimumise kohale) ka eeldatava(d) teise(d) situatsiooni(d) või koha(d), mis võivad viidatud ajahetkele eelneeda või järgneda (Michaelis 1992: 326). Sarnane tähendusfunktsioon on eesti keele partiklil *juba*, mille ajaline tähendus sisaldab järgnevuse komponenti.

Ka soome keele ajaadverb '*jo*' (eesti k. 'juba') väljendab sündmuse toimumist viitehetkele järgnevalt, ning et sündmuse toimumise aeg pole oodatud; kui lauses viidatud aeg on minevik või olevik, ei määratle '*jo*' sündmuse toimumise kestust. Enamasti implitseerib '*jo*' tähendus, et sündmuse toimumise aeg on oodatust varasem. (Sulakala 1981: 89)

Eestikeelse materjali analüüsimisel olen ajalise *juba* rühma jaganud kaheks, et selgitada välja põhilised juhud, mil *juba* tähendusest pääseb mõjule implikaatuur

ootuspärasest varasema sündmuse toimumisaja kohta ning millistes tüüpilistes lausetes see implikatuur ei kehti. Analüüsitavast keeleainesest eristub kaks rühma *juba* sisaldavaid lauseid:

- *juba* täpsustab ajahetke või ajavahemikku;
- *juba* rõhutab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni muutumist.

Ajaline *juba* ei määratle sündmuse toimumise ajalist kestust, see suhestub ajaga, implitseerides kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest varasema toimumise.

A. *juba* täpsustab ajahetke või ajavahemikku

Lauseid, milles *juba* esineb koos ajaväljenditega, on analüüsitud materjalis märkimisväärne hulk, s. o 45 % kõigist esinemistest ajalise tähendusrühma lausetes. Ajalise *juba* funktsioon on täpsustada ajasuhet, implitseerides kirjeldatud sündmuse või situatsiooni oodatust varasema toimumisaja.

Ajaline *juba* esineb lausetes, milles:

- 1) aega väljendatakse ajaväljenditega, sel juhul viitab *juba* (koos teis(t)e ajasõna(de)ga) ajas lähemale või kaugemale. Kooselinemisel ajaväljendiga implitseerib *juba* tähendus kirjeldatud sündmuse või situatsiooni oodatust varasema toimumise, st hilisem toimumisaeg oleks ootuspärane; seega ajaline *juba* sisaldab eelduse-ootuse komponenti;
- 2) väljendatakse viidatavas kohas toimuvat sündmust, millest kaudselt järeldub sündmuse või situatsiooni toimumise aeg, ajaline *juba* implitseerib kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest varasema või pikema toimumisaja; seega ajaline *juba* sisaldab eelduse-ootuse komponenti; ajaline *juba* implitseerib eelneva(te) või järgneva(te) ruumi(de) olemasolu.

Esinedes koos ajaväljenditega, implitseerib ajaline *juba* kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni oodatust varasema toimumisaja. Ajalise *juba* funktsioon on edastada implikatuur kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni toimumise aja kohta, mis on seotud

lauses ajasuhet määrava ajaväljendi spetsiifilise tähendusega (eesti keele ajaväljendite tähenduste kohta vt Veismann 1997).

Kui partikkel esineb lauses koos ajaväljendiga, ei ole *juba* tähendusest mõjule pääsev implikatuur seotud lause ajavormiga. Näitelause 13a on esitatud perfekti ajavormis (*on jutustanud*), ajaline *juba* implitseerib kirjeldatud sündmuse ootuspärasest varasema toimumise, rõhutades sündmuse toimumise aega (*eile*). Näitelause 13b on esitatud imperfekti ajavormis (*tuldi järele*), *juba* tähendus implitseerib kirjeldatud sündmuse ootuspärasest varasema toimumisaega, rõhutades sündmuse toimumise aega (*hommikul*), st hilisem sündmuse toimumisaeg oleks ootuspärane (s. o *hommik+n*, milles *n* sümboliseerib viidatud ajale järgnevat aega). Näitelause 13c esineb preesensi ajas (*lastaks koju*), verb *laskma* on tingivas kõneviisis, mille tähendusest järelneb *juba* isegi kirjeldatud sündmuse muutumise eeldamine ajas järgnevana. Ajaline *juba* rõhutab eeldatud muutushetke aega (*täna*), implitseerides kirjeldatud eeldatava sündmuse ootuspärasest varasemat toimumisaega (st *koju saamine* pole mingis mõttes ootuspärane).

(13)

- a. Ta ei tüdine esitamast Lionile küsimusi, kuigi Lion on kõigest jutustanud *juba* eile. (ilu90)
- b. Talle tuldi *juba* hommikul töö juurde järele ... (ilu90)
- c. Ma lähen kohe helistama, ehk saab ta aidata, et Luule lastaks *juba* täna koju! (ilu1990)

Ajalise *juba* funktsioon on edastada implikatuur kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni toimumise aja kohta. Kui ajaväljendi tähendusest järelneb ajavahemik, mis kirjeldatud sündmusest möödub või on möödunud, siis ajaline *juba* rõhutab kirjeldatud sündmuse kestmise aega, implitseerides sündmuse või situatsiooni muutuse ootuspärasest varasema toimumise või sündmuse ootuspärasest pikema kestmise.

Näitelauses 14a rõhutab *juba* aega täpsustava ajaväljendi (*kaks aastat tagasi*) tähendust, millest järelneb sündmuse (*August suri*) toimumine kõnehetkele eelnevalt (s. o *praegune hetk-kaks aastat*, mis sümboliseerib kõnehetkel eelnenud täpset aega, mil

situatsioon muutus). Ajaline *juba* implitseerib näitelauses 14a kirjeldatud sündmuse (*August suri*) ootuspärasest varasema toimumisaja, seega ajaline *juba* sisaldab eelduseootuse komponenti (st kirjeldatud sündmuse hilisem toimumine oleks ootuspärane).

Näitelauses 14b esinev ajaline *juba* rõhutab ajaväljendi (*möödunud aasta sügisest*) tähendusest järelduvat lauses kirjeldatud sündmuse muutunud situatsiooni kestmist (*ajalehtede ja ajakirjade väljaandmine ilma võimude kontrollita*) teatud aja jooksul (s. o *möödunud sügis+n*, milles *n* sümboliseerib viidatud ajale järgnevat aega). Ajaline *juba* implitseerib 14b-s kirjeldatud sündmuse muutuse ootuspärasest varasema toimumisaja ja ajaväljendi tähendusest tuleneva (väljend: *möödunud aasta sügisest* tähendab teatud ajavahemikku viidatud hetkest ajas järgnevana) ootuspärasest pikema situatsiooni kestmise aja, seega ajaline *juba* sisaldab eelduseootuse komponenti.

(14)

- a. August suri *juba* kaks aastat tagasi, poiss jäigi oma perega Tartusse, mina ei tahtnud üksinda seal pealinnas olla. (ilu1990)
- b. Ajakirjanduse tsensuur näiteks tühistati alles erakorralise seaduse äramuutmise, kuid *juba* möödunud aasta sügisest anti Nicaraguas ajalehti ja ajakirju välja ilma igasuguse võimude kontrollita. (aja90)

Näitelauses 15a ja 15b esinev ajaline *juba* rõhutab ajaväljendiga väljendatud ajalise kestuse pikkust (täpsustamata ajavahemik: *aastaid*, täpsustatud ajavahemik: *üle viieteistkümne aasta*), implitseerides kirjeldatud situatsioonide ootuspärasest pikemat ajalist kestust. Seega, ajaline *juba* sisaldab eelduseootuse komponenti.

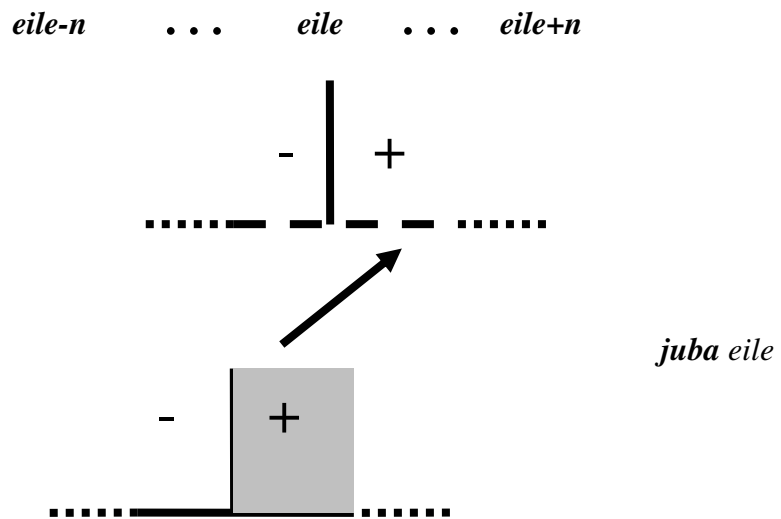
(15)

- a. Sellist pilti näeb haruharva, kuid rohumätaste järgi otsustades olid suudmed nii seisnud *juba* aastaid. (aja90)
- b. Me elame kõrvuti *juba* üle viieteistkümne aasta, aga suhtleme harva. (ilu90)

Koos ajaväljenditega esinev ajaline *juba* rõhutab ajaväljendi tähendusest järelduvat ajahetke, implitseerides kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest varasema

või pikema toimumisaja. Kahetasandilise ajatelje mudelil saab koos ajaväljendiga esineva partikli *juba* tähendust selgitada lisainformatsiooniga, s. o ajaväljendi tähendusest järelduv ajahetke määratlus. Ajalist *juba* koos ajaväljendiga esinevana on kirjeldatud diagrammil (vt joonis 12), mille koostamisel ja selgitamisel olen toetunud J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje mudelile (vt ptk 3.1).

J. van der Auwera (1993) on spetsiifilisema ajatelje esitamist selgitanud järgmiselt. Kui saksakeelne partikkel '*schon*' (eesti k. 'juba') esineb lauses koos temporaalsete väljenditega, järelduv väljendist täpsem ajaline piiritletus, mida on võimalik näidata spetsiifilisematel diagrammidel. Ajajoone kohale saab numbrilise järgnevuse asemel paigutada konkreetset ajaväljendit tähistava sümboli: viidatud ajahetkele eelnev ala ('ajahetk-*n*', s. o ajahetkele eelnenud aeg, mil situatsioon on negatiivses alas) ja viidatud ajahetkele järgnev ala ('ajahetk+*n*', s. o ajahetkele järgnev aeg, mil situatsioon on positiivses alas). (van der Auwera 1993: 644) Kui ajaväljendite tähendusi saab illustreerida ühetasandilise ajajoone abil, siis '*schon*' (eesti k. 'juba') tähenduse lisandumine lausesse tekitab vajaduse kahetasandilise ajatelje jaoks, sest selle tähendusest järelduv kirjeldatava situatsiooni eeldatava toimumisaja erinevus tegelikust toimumisajast (van der Auwera 1993: 644). Sellele tuginedes olen püüdnud selgitada ajalise *juba* tähendust, kui see esineb ajaväljendi rõhutajana.

Joonis 12. Partikkel *juba* + ajaväljend *eile*

Ajaline *juba* koos ajaväljendiga *eile* on illustreeritud diagrammil (vt joonis 12), mis koosneb kahest ajateljest – tegeliku situatsiooni ajateljest ja mitte-tegeliku (kuid oodatud) situatsiooni ajateljest.

Diagrammil on kirjeldatud näitelause 13a ajalise *juba* tähendusest väljendisse (*juba eile*) lisanduv järeldus situatsiooni oodatust varasema toimumisaja kohta, mida sümboliseerib mitte-tegeliku situatsiooni toimumise alasse ('+' alasse) viitav diagonaalne nool.

Alumisel ajateljel (s. o tegeliku situatsiooni kujutus) tähistab positiivse ala varjutus ('+' alas) tegeliku situatsiooni toimumist (*Lion on kõigest jutustanud eile*), ülemise ajatelje positiivse ala suunas viitav nool tähistab situatsiooni eeldatavat toimumisaega (tegeliku situatsiooni toimumisaja positiivses alas olek on oodatust varasem, s. o oodatud aeg oleks '*eile+n*').

Sama diagrammi põhjal on võimalik selgitada ka teisi lauseid, milles ajaline *juba* esineb koos ajaväljendi(te)ga, kui vastavalt lauses esineva ajaväljendi tähendusele muuta ajas eelnemist või ajas järgnemist sümboliseerivaid tähistusi (s. o '*eile—/+n*').

Partikkel *juba* esineb lausetes, milles väljendatakse viidatavas kohas toimuvat sündmust. Neist lausetest järeldub kaudselt sündmuse ja/või situatsiooni toimumise aeg,

ajaline *juba* implitseerib kirjeldatud sündmuse ootuspärasest varasema toimumisaja, seega ajaline *juba* sisaldab eelduse-ootuse komponenti.

Ajaline *juba* implitseerib ka eelneva(te) või järgneva(te) ruumi(de) olemasolu. Näitelauses 16a rõhutab ajaline *juba* kirjeldatud situatsiooni (*nagistamine*) toimumise kohta ja aega (*korvpallivõistluse* toimumine mingil ajal mingis kohas), implitseerides kirjeldatud situatsiooni (*nagistamine*) ootuspärasest varasema toimumise, ja implitseerides ajas järgneva ruumi (ruum pärast *korvpallivõistluse* toimumise ruumi).

Näitelauses 16b rõhutab ajaline *juba* kirjeldatud situatsiooni (*pikk ja tugev olemine*) toimumise ruumi (*üheksas klass*), implitseerides kirjeldatud situatsiooni ootuspärasest varasema toimumise (s. o hilisem aeg (*'üheksas klass+n'*) oleks ootuspärane) ja situatsiooni jätkumise ajas ning järgnevates abstraktsetes ruumides (nt kümnendas ja üheteistkümnendas klassis).

(16)

- a. Naginat oli *juba* korvpallivõistluse ajal ja sõpruskontserdil oli vilistamist, aga kakeldi tantsu ajal. (ilu90)
- b. Nad olid *juba* üheksandas pikad tugevad poisid. (ilu90)

Analüüsitud eestikeelsete lausete seas tulevad esile laused, milles *juba* esineb järgnevuse suhet näitavas ruumikonstruktsioonis (soome keele *'jo'* tähendust on selles kontekstis uurinud T. Huumo). See konstruktsioon koosneb: skalaarpartikkel + lokatiivne väljend (nt sm k. *'jo junassa'*; eesti k. *'juba rongis'*); kombinatsioon lisandub lausesse kui perifeerne muutuja (Huumo 1997: 38), ja kutsub esile implikatuuri ruumide (ajalisest) järgnemisest (Huumo 1997: 53). Järjestikuse ruumi konstruktsioonis esinevate soome keele skalaarpartikli *'jo'* tähendus implitseerib alati ajalise suhte (Huumo 1997: 54). Ruumikonstruktsiooni üks semantiline funktsioon on implitseerida järeldus subjekti liikumisest ühest ruumist/kohast teise teatud aja jooksul (Huumo 1997: 53).

Siinses töös analüüsitud keelematerjalis esines partikkel *juba* kaudselt ajalist suhet edastavas ruumikonstruktsioonis (vt 16a, b), milles ajaline *juba* implitseerib ootuspärasest varasema ruumi (selle kaudu ka ootuspärasest varasema aja), ja

implitseerib kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni muutuse või kestmise ajateljel (ja vähemalt ühes järgnevas ruumis) järgnevana. Märkimisväärne on, et eestikeelses materjalis (200 *juba* lauset) ei sisaldunud n-ö otsese ruumipartikliga ruumikonstruktsiooni (nt *juba Tartus, juba kodus*)

Ajalise *juba* funktsioon on edastada implikatuur kirjeldatud sündmuse või situatsiooni toimumise aja kohta. Esinedes koos ajaväljenditega, implitseerib ajaline *juba* kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni oodatust varasema või pikema toimumisaja. Kui *juba* esineb lauses koos ajaväljendiga, ei ole tema tähenduse implikatuur seotud lause ajavormiga. Ruumikonstruktsioonis esinevana implitseerib *juba* tähendus järgneva(te) ruumi(de) olemasolu.

B. *juba* rõhutab sündmuse ja/või situatsiooni muutumist

Lauseid, milles *juba* esineb ilma ajaväljenditeta, on ajalise tähenduse lausete hulgas umbes pooled, s. o 55 % kõigist esinemistest ajalise tähendusrühma lausetes.

Ajaline *juba* rõhutab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni muutumist lausetes, mis:

- 1) paigaldavad sõltuvalt verbi ajavormile kirjeldatava sündmuse muutushetke ajaliselt eelnevaks (st muutus on toimunud) või järgnevaks (st toimub kirjeldatud sündmuse muutus), milles ajaline *juba* implitseerib kirjeldatud situatsiooni ja/või sündmuse ootuspärasest varasema toimumise (perfektilausetes alati mitte), tema tähenduses sisaldub ka järgnevuse komponent, millest järeldub ajateljel muutusele eelnenud sündmus.
- 2) väljendavad situatsiooni skalaarset muutust (nt *juba 1. kohal*), milles ajaline *juba* implitseerib ootuspärasest varasema situatsiooni (olenemata tempusest), seega ajaline *juba* sisaldab eelduse-ootuse komponenti; ajaline *juba* sisaldab järgnevuse komponenti, millest järeldub muutusele eelnenud situatsioon (nt *3. kohal*).

Partikkel *juba* rõhutab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni muutumist. Sellesse rühma liigitatud laused kirjeldavad sündmuse või situatsiooni muutumist või lõppemist, ajaline *juba* rõhutab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni toimumisaega.

Situatsiooni skalaarse muutuse kirjelduses implitseerib ajaline *juba* ootuspärasest varasema situatsiooni, edastades mõnel juhul modaalsushinnangu, et mingi muutus toimub oodatust kiiremini või midagi on arvatust rohkem.

H. Sulkala väidab, et soome keele 'jo' (eesti k. 'juba') esineb mitte-ajalises tähenduses, väljendades kohta, ruumi, hulga määra või rõhutades imestust millegi üle (Sulkala 1981: 90). Eesti keele *juba* tähendusest jäeldub ruumi või hulga määra rõhutamisel alati ajaline tähendus. Lauses kirjeldatud situatsiooni skalaarne muutus (s. o suurenemine või vähenemine) baseerub ajalisel tähendusel (nt olemasolev hulk saab suureneda ja väheneda vaid teatud aja jooksul) (vt näitelause 18b). Seega olen selle rühma lauseid paigutanud ajalise *juba* lausete hulka.

Et selgitada välja, millal kehtib *juba* tähendusest mõjule pääsev implikatuur sündmuse oodatust varasema toimumisaja kohta, olen tähelepanu pööranud partikli mõjualas oleva verbi ajavormile.

Analüüsitud ajalise *juba* **preesenslausetes** implitseerib selle tähendus alati kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest varasema toimumisaja. Preesenslausetes esinev ajaline *juba* väljendab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni muutust.

Näiteks 17a kontekstis paigaldatakse situatsiooni (*kõhud nurisevad*) toimumisaeg olevikku, milles ajaline *juba* implitseerib selle ootuspärasest varasema toimumisaja (kellegi poolt oleks ootuspärane, kui *meeste kõhud nuriseksid* hiljem). Ajalise *juba* tähenduses sisaldub preesenslausel ka järgnevuse komponent, millest jäeldub ajateljel muutusele eelnenud sündmus (17a-s selle järgi: *kõhud ei olnud tühjad*). Ajaline *juba* väljendab situatsiooni muutust – kui lausest 17a partikkel välja jätta (*meeste kõhud nurisevad*), jäeldub sellest situatsiooni kehtimine kõnehetkel, kuid puudub otsene seos situatsiooni muutusega (aga *kõhud juba nurisevad*, st eelneb teine situatsioon: *ei nurise*).

Imperfekti- ja **perfekti-**lausetes esineva ajalise *juba* tähendusest ei jäeldu alati kirjeldatud situatsiooni ja/või sündmuse ootuspärasest varasem toimumine. Imperfekt ja

perfekt väljendavad, et lauses kirjeldatud sündmus ja/või situatsioon on muutunud või lõppenud. Seega, ajaline *juba* ei väljenda neis lausetes muutust, ta rõhutab seda.

Näitelauses 17b väljendatakse kirjeldatud situatsiooni (*millegi saavutamine*) muutust ajateljel eelnevana (*üht-teist on saavutatud*), seega situatsioon on muutunud, ajaline *juba* rõhutab selle toimumist. Näitelauses 17c väljendatakse kirjeldatud situatsiooni (*millegi loomine*) lõppemist (*lõi*) imperfekti ajas esineva verbi *looma* kaudu, ajaline *juba* rõhutab selles tegevuse (*loomine*) ootuspärasest varasemat toimumist. Lause tähendusest järeldub olukorra ootuspärasest varasem toimumine, mis antakse edasi ka tegevuste vastandamisega (*mitte loob, vaid juba lõi*).

Analüüsitud hulga lausete põhjal väidan, et perfekti- ja imperfekti-lausetes esinevana ei implitseeri *juba* tähendus alati kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni on ootuspärasest varasemat toimumisaega.

(17)

- a. Aga neil on muudki suupoolist, kui meeste kõhud *juba* nurisevad. (ilu90)
- b. Üht-teist oleme *juba* saavutanud. (aja90)
- c. Mitte loob, vaid *juba* lõi, me ei ole selles suhtes esimesed. (aja90)

Situatsiooni **skalaarse muutuse** kirjelduses implitseerib ajaline *juba* ootuspärasest varasema situatsiooni (olenemata tempusest), edastades mõnel juhul modaalsushinnangu, et mingi muutus toimub oodatust kiiremini või midagi on arvatust rohkem.

Näitelauses 18a kirjeldatud situatsiooni (*mängu juhtimine*) muutus (*punktisumma suurenes*) on väljendatud skalaarselt, st vastandatakse suurenenud hulka väiksemale (30:14), ajaline *juba* implitseerib kirjeldatud situatsiooni ootuspärasest varasema muutuse (*punktisumma* suurus pole ajaliselt ootuspärane).

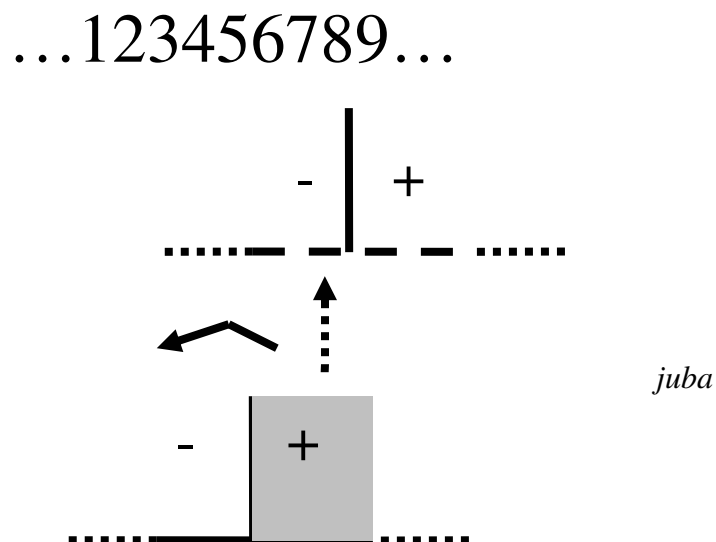
Näitelauses 18b väljendatakse situatsiooni skalaarset muutust (nt *juba* 6.—7. kohal), milles ajaline *juba* implitseerib ootuspärasest varasema situatsiooni (olenemata tempusest), seega ajaline *juba* sisaldab eelduse-ootuse komponenti; ajaline *juba* sisaldab järgnevuse komponenti, millest järeldub muutusele eelnenud situatsioon (s.o 4. kohal).

Ajaline *juba* edastab selles ka modaalsushinnangu, situatsiooni muutus toimub ootuspärasest kiiremini (*enne 4., nüüd juba 6.—7. kohal*).

(18)

- a. Eile sai Jakubenko oma esimesed punktid vabavisetest siis, kui mängitud oli üheksa minutit ning "Kalev" juhtis *juba* 30:14. (aja90)
- b. Uudisteagentuur MTI märgib, et 1986. aastal oli Ungari selle näitaja poolest neljandal kohal maailmas, nüüd aga *juba* 6.-7. kohal. (aja90)

Ajaline *juba* sündmuse muutumise rõhutajana on esitatud diagrammil (vt joonis 13), mille koostamisel ja selgitamisel olen toetunud J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje mudelile (vt ptk 3.1).

Joonis 13. Partikli *juba* tähenduse ajatelg

Joonisel 13 esitatud diagrammi abil saab selgitada ajalise *juba* tähendust üldisemalt. Alumine ajatelg sümboliseerib lauses kirjeldatud sündmuse tegelikkust: muutunud situatsiooni või sündmuse kirjeldus paikneb ajatelje varjutatud alas ('+' alas), sellest väljaulatuv ja muutustelje teisele poole ('—' alasse) tagasiviitav nool sümboliseerib kirjeldatud situatsiooni toimumist eelneval ajatelje joonel. Joonisel sümboliseerib ajateljele toetuv vertikaalne joon kirjeldatud situatsiooni või sündmuse

muutuse hetke. Näiteks 17a kontekstis järeldub selle põhjal, et muutushetk on toimunud (*kõhud nurisevad*, ja eelnevalt kehtis teine situatsioon: *ei nurisenud*), rõhutatakse pigem situatsiooni (muutuse) alguspunkti.

Kirjeldatud muutunud situatsioon paikneb ajateljel varjutatud '+' alas, millel on kirjeldatud *juba* esinemine. Sellest ulatub välja vertikaalsuunaline nool, mis sümboliseerib *juba* tähendusest mõjule pääsevat implikatuuri. Vertikaalne nool on suunatud mitte-tegelikku situatsiooni kirjeldava ajateljle '—' alale, mis selgitab *juba* tähenduse implikatuuri muutunud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest varasema toimumisaja kohta, st sündmuse hilisem muutuse või lõppemise aeg oleks ootuspärane. Näiteks 17c kontekstis saab seda selgitada situatsiooni oodatud toimumisaja konstrueerimisel, mille järgi asuks väljend: *ta ei ole loonud*, ülemise ajateljle '—' alas, sümboliseerimaks situatsiooni muutuse (*ta lõi*) ootuspärasest varasemat toimumisaega. Vertikaalsuunaline nool, mis tähistab implikatuuri sündmuse ootuspärasest varasema toimumisaja kohta, on esitatud katkendliku joonena. Katkendlik joon tähistab seda, et *juba* tähendus ei implitseeri alati sündmuse varasema muutuse ja/või toimumise aega. Näiteks 17b kontekstis ei saa *juba* tähendusest järeldada, et eeldatakse situatsiooni (*üht-teist on saavutatud*) toimumist ootuspärasest hilisemal ajal.

Eristus ajalise *juba* erinevates lausekontekstides esinemise kohta on tehtud seepärast, et selgitada välja, millistel juhtudel erineb *juba* tähendusest mõjule pääsev implikaat sündmuse ootuspärasest varasema toimumisaja kohta.

Partikli *juba* esinemine ajahetke täpsustajana ja ajalise *juba* esinemine lauses kirjeldatud sündmuse muutumise rõhutajana, näitab selle erinevat kasutust eesti keeles (vt tähendusliigituse kokkuvõte ptk 5.2.3).

5.2.2 *juba* esinemine rõhupartiklina

juba esineb rõhupartiklina (16 juhul 200st), kui selle tähendus ei sisalda järeldusi kirjeldatud situatsiooni või sündmuse toimumisaja kohta. Rõhupartikkel *juba* omab seost ajalise *juba* tähendusega (vt üleminekuala rühm), mis võib ilmned rõhupartikli

vastandava funktsiooni kaudu. Rõhupartikkel *juba* intensiivistab lauses talle vahetult eelnevat või järgnevat väljendit, mis kirjeldab situatsiooni, asja (või selle olemust) vms.

Näitelauses 19a rõhutab *juba* asja olemust (*miski on vorsti moodi*), näitelauses 19b rõhutab *juba* näitleja olemust (*on loodud palju mängima*), rõhutusest võib ilmneda situatsioonide vastanduse funktsioon (*teise elukutse esindaja olemuse vastandamine*). Näitelauses 19c rõhutab *juba* kirjeldatud situatsiooni, tõstes esile selle tähtsuse (*vanalinna valijatega võitlemine on lugupidamist vääriv*).

(19)

- a. Siiski leiame, et kui see *juba* vorst on, siis peab ta igal juhul olema söömiskõlblik, olenemata sellest, kas ta sisaldab pipart või mitte. (aja90)
- b. Näitleja aga on *juba* kord nii loodud, et talle on parem mängida 40 etendust kuus kui kaks korda nädalas. (aja90)
- c. Mart Ummelase soov võidelda vanalinna valijatega kuni viimse veretilgani väärib *juba* iseenesest lugupidamist. (aja90)

juba esinemine rõhupartiklina intensiivistab lauses talle vahetult eelnevat või järgnevat väljendit. Intensiivistamise põhjus võib seisneda selles, et öelduga edastatakse modaalsushinnang. Näiteks 19c lause tähenduses sisaldub teave keelekasutaja enda suhtumisest öeldusse, edastatakse hinnang olukorra komplitseerituse kohta (st *vanalinna valijatega võitlemine* on keeruline tegevus). Sel juhul pole *juba* modaalsushinnangu edastaja, ta intensiivistab lausega edastatud suhtumist öeldusse.

- ***juba* tähenduse üleminekuala ajalise tähenduse ja rõhupartiklina esinemise vahel**

Partikli *juba* tähenduse piiriala moodustavad laused (18 lauset 200st), milles selle tähendus on määratletav ajalise tähenduse rühma, kuid mida võib tõlgendada ka leksikaalse tähenduseta rõhupartiklina, mis lisab öeldule emotiivsust. Üleminekuala esitamise ja analüüsimise eesmärk on näidata üleminekut põhitähendusest (ajaline tähendus) rõhupartikliks (leksikaalse tähenduseta *juba*).

Partikli *juba* tähendus esineb piirialas – ajalises tähenduses ja rõhupartiklina (vt joonis 11). Oma keeletajule toetudes ja üldistavalt analüüsitud keelematerjali hulka vaadeldes võib väita, et tegelikus keelekasutuses võibki *juba* tähendus esineda ajalise tähenduse ja rõhupartikli rühma piirialas. Seega, keelekasutaja lisab öeldusse partikli mõlemat tähendust edastavana, mis välistab *juba* tähenduse piiritlemise.

Näitelauses 20a väljendab kirjeldatud sündmuse toimumise täpsustavat aega ajaväljend *nüüd*. Sõnajärge arvestades, ei rõhuta partikkel selles lauses otseselt ajahetke (*nüüd*), ta rõhutaks ajaväljendiga viidatud ajahetke juhul, kui see paigutuks süntaktiliselt teisel kohal, nt *juba nüüd sõltub* või *nüüd juba sõltub*. Konstrueeritud väljendis (*nüüd juba sõltub*) rõhutaks *juba* viidatud ajahetke (*nüüd*), implitseerides kirjeldatud situatsiooni (*USA Kongressist sõltumine*) ootuspärasest varasema toimumise (st ootuspärane oleks hilisem *sõltumine USA Kongressist*). Teise tõlgenduse järgi intensiivistab *juba* järgnevat fraasi (*USA Kongress*), lisades lause tähendusele implikatuuri vastanduse kohta. Sellest järeldub implitseeritud situatsiooni (nt *raha saamine on sõltunud millestki muust*) vastandumine teisele ehk kirjeldatud situatsioonile (*raha saamine sõltub USA Kongressist*). Seega võib märgata *juba* rõhupartiklikuks muutumist ajalise tähenduse kaudu.

Näitelauses 20b ei rõhuta *juba* otseselt kirjeldatud situatsiooni muutust (*autorkonna tarbetuks muutumine*), kuid selle tähendus sisaldab siiski ajalise tähenduse elemente, mille järgi saab lausekonteksti tõlgendada järgnevalt: *varem on autorkond olnud tarvilik nähtus* ja kirjeldatud situatsiooni muutumine (*tarvilikust tarbetuks*) pole ootuspärane.

Näitelauses 20b rõhutab *juba* kirjeldatud situatsioonide vastandust (*kirjastus vs autorkond*), mille järgi vastandatav situatsioon võib olla implitseeritud ajalise *juba* kaudu (st *autorkonna tarvilikkus vs autorkonna tarbetuks muutumine*).

Näitelausetes 20a, 20b esinev *juba* omab kaudset leksikaalset tähendust. Üleminekualasse liigitatud lausetes esineva *juba* tähendus implitseerib kirjeldatud situatsiooni implitseeritava vastanduse mingile teisele situatsioonile, mis on mõnel juhul seotud ka ajalisest tähendusest tulenevast situatsioonide vastandusest.

- a. Nüüd sõltub *juba* USA Kongressist, kas see raha antakse või mitte. (aja90)
- b. Kirjastus on trükikoja jaoks illu-lillu, autorkond *juba* täiesti tarbetu nähtus. (aja90)

Tähendusrühmade-vahelisse üleminekualasse liigitatud *juba*-laused annavad analüüsitud materjali sellele kõrvutades selgust, kuidas *juba* võib olla muutunud rõhupartiklaks. Piirialasse liigitatud lausetes esinemisel sisaldab *juba* ajalise tähenduse elemente, kuid selle osaline leksikaalne tähendus ei sisalda eelduse-ootuse komponenti.

5.2.3 *juba* tähendusliigituse kokkuvõte

Partikli *juba* tähendused:

- 1) *juba* esinemine ajalises tähenduses;
- 2) *juba* esinemine rõhupartiklina.

1. Ajaline *juba* ei määratle kirjeldatud sündmuse toimumise ajalist kestust, see suhestub ajaga, implitseerides mõnel juhul sündmuse ja/või situatsiooni (muutuse) ootuspärasest varasema toimumise. Lauseid, milles esineb ajaline *juba*, on aja- ja ilukirjandustekstide 200 analüüsivast lausest kokku 166 juhul (83 % üldarvust)(vt joonis 11). See näitab, et nimetatud tähendusfunktsioon on *juba* põhiline tähendus.

Ajalise tähenduse rühmas on eraldi välja toodud partikli *juba* esinemine ajahetke täpsustajana (sh *juba* koos ajaväljendiga ja *juba* ruumikonstruktsioonis, mis väljendab aega deiktiliselt), ja ilma ajaväljendita *juba* esinemine, milles *juba* rõhutab sündmuse toimumise ja/või muutumise aega.

A. *juba* täpsustab ajahetke või ajavahemikku:

- a. *juba* rõhutab ajaväljendi tähendust (nt *juba eile*), implitseerides kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni oodatust varasema või pikema toimumisaja (mille otsene tähendus tuleneb ajaväljendi tähendusest) (vt joonis 12). Ajalise *juba* tähenduse implikatuur ei ole sellisel juhul seotud lause

tempusega (vrd *ma olen juba kaks aastat seda kirjutanud* vs *ma kirjutan seda juba kaks aastat*);

- b. Ruumikonstruktsioonis esinevana implitseerib ajaline *juba* ootuspärasest varasema ruumi (selle kaudu ka ootuspärasest varasema aja) (nt *ma olen juba Tartus*), viitab ajateljel eelnenud ruumile (s. o *enne olin kuskil* mujal, *kui Tartus*) ja implitseerib kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni muutuse või kestmise ajateljel järgnevana (s. o *Tartus olemine* järgneb muutuse hetkele).

B. *juba* rõhutab sündmuse ja/või situatsiooni muutust:

- a. **Preesenslauses** implitseerib selle tähendus alati kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest varasema toimumisaja. Preesenslauses esinev ajaline *juba* väljendab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni muutust, st sisaldab järgnevuse komponenti (vt joonis 13).
- b. **Imperfekti-** ja **perfekti-**lausetes esineva ajalise *juba* tähendusest ei järeldu alati kirjeldatud situatsiooni ja/või sündmuse ootuspärasest varasem toimumine. Imperfekt ja perfekt väljendavad, et lauses kirjeldatud sündmus ja/või situatsioon on muutunud või lõppenud. Seega, ajaline *juba* ei väljenda neis lausetes muutust, ta rõhutab seda (vt joonis 13).
- c. Situatsiooni **skalaarse muutuse** kirjelduses (nt *juba 6. kohal*) implitseerib ajaline *juba* ootuspärasest varasema situatsiooni (olenemata tempusest), edastades mõnel juhul modaalsushinnangu, et mingi muutus toimub oodatust kiiremini või midagi on arvatust rohkem. Ajaline *juba* sisaldab järgnevuse komponenti, mis viitab muutuseelsele situatsioonile (st ajateljel muutushetkele eelnenud situatsioon).

Partikkel *juba* esineb **ajalise tähenduse ja rõhupartikli piirialas**: sellised esinemisjuhud (9 % üldarvust) (vt joonis 11) olen analüüsinud üleminekualasse kuuluvaks. Tähendusrühmade-vahelisse üleminekualasse liigitatud *juba*-laused annavad analüüsitud materjali sellele kõrvutades selgust, kuidas *juba* võib olla muutunud

rõhupartikliks. Piirialasse liigitatud lausetes esinemisel sisaldab *juba* ajalise tähenduse elemente, kuid selle osaline leksikaalne tähendus ei sisalda eelduse-ootuse komponenti.

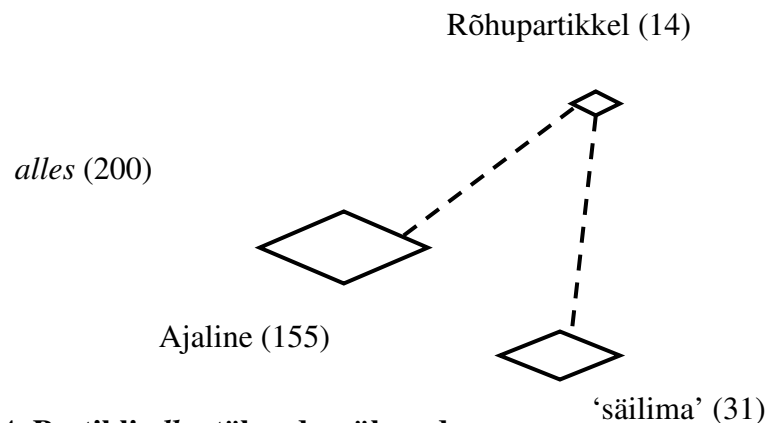
2. Rõhupartikkel *juba* intensiivistab lauses talle vahetult eelnevat või järgnevat väljendit, mis kirjeldab situatsiooni, asja (või selle olemust) vms (esinemine 8 % üldarvust) (vt joonis 11). Partikkel *juba* intensiivistab lauses talle vahetult eelnevat või järgnevat väljendit. Intensiivistamise põhjus võib seisneda selles, et öelduga edastatakse modaalsushinnang, st keelekasutaja suhtumine öeldusse.

5.3 *alles* semantiline analüüs

Partikli *alles* tähendused olen määranud eesti kirjakeele materjali põhjal, milleks on Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuses sõna *alles* sisaldavad 1990ndate ajakirjandus- ja ilukirjandustekstide laused. Nende hulgast valisin analüüsimiseks mõlemast tekstikorpusest 100 esimest juhuslikku lauset (kokku 200 lauset), milles uuritav sõna sisaldub. Partikli *alles* tähendused on liigitatud kolme põhirühma, millest ajalise tähenduse rühm jaguneb alljaotustesse süntaktilistel alustel. Tähendusrühmade-vahelisi üleminekuid pole esile toodud, kuna *alles* tähenduspiirid on selged.

Sõna *alles* tähendusi on analüüsitava materjali (200 lauset sõnaga *alles* TÜKKi 1990ndate korpusest) põhjal kolm:

- 1) *alles* esinemine ajalises tähenduses,
- 2) *alles* esinemine tähenduses 'säilima',
- 3) *alles* esinemine rõhupartiklina.

Joonis 14. Partikli *alles* tähendusrühmad

Partikli *alles* tähendused on siinse töö analüüsis määratud tähendusrühmadesse, mis on näidatud joonisel 14, tähendusrühmade juures on sulgudes esitatud arv, mis näitab esinemiskordi üldarvust 200. *alles* tähendusi võib üldistavalt vaadelda kolme tähendusväljana, milles esinemissageduselt domineerivad rõhupartikli tähenduse (7 % üldarvust) üle säilimist väljendav *alles* (16 % üldarvust) ja ajaline *alles* (77 % üldarvust). Tähendusrühmade-siseselt ilmnevad alltähendused või sõna erinevad esinemisjuhud, mida pole joonisel selguse säilitamise eesmärgil kajastatud, kuid mis on analüüsis üksikasjalikult välja toodud.

5.3.1 *alles* esinemine ajalises tähenduses

Lauseid, milles esineb ajaline *alles*, on aja- ja ilukirjandustekstide 200 analüüsitavast lausest kokku 155 juhul (vt joonis 14). See näitab, et partikli *alles* põhitähendus väljendab ajalist suhet.

Ajaline *alles* on seotud lauses kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ajalise muutusega, milles ta ei määratle sündmuse toimumise ajalist kestust, vaid kutsub esile implikatuuri sündmuse toimumisaja kohta. Ajaline *alles* implitseerib enamasti sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise (s. o kellegi poolt ettekujutatud või oodatud sündmuse (muutuse) hetk).

Partikli *alles* ajalisest tähendusest mõjule pääsev konventsionaalne implikaatuur kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise kohta pole keelespetsiifiline. Soome keele ajaadverbi '*vasta*' (eesti k. '*alles*') tähendus väljendab

sündmuse toimumise aega viitehetkel, mitte varem. Sõna '*vasta*' (eesti k. '*alles*') tähendus väljendab sündmuse toimumisaja jätkumist ja ootuspärasest hilisemat aega, kui tempus viitab mineviku, oleviku või tuleviku ajale. (Sulkala 1981: 110) Ka soome keele '*vasta*' tähenduses sisaldub selle järgi eelduse-ootuse komponent, millest järeldeb kirjeldatud olukorra ootuspärasest hilisem toimumine. Eesti keele ajaline *alles* ei implitseeri alati kirjeldatud olukorra ootuspärasest hilisemat toimumisaega (vt jaotus B).

Eestikeelse materjali analüüsimisel olen ajalise tähenduse rühma jaganud kaheks, et selgitada välja põhilised juhud, mil *alles* tähendusest pääseb mõjule implikatuur ootuspärasest varasema sündmuse toimumisaja kohta ning millistes tüüpilistes lausetes see implikatuur ei kehti. Analüüsitavast keeleainesest eristub kaks rühma partiklit *alles* sisaldavaid lauseid:

- *alles* täpsustab ajahetke või ajavahemikku;
- *alles* rõhutab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni muutumist.

Ajaline *alles* ei määratle sündmuse toimumise ajalist kestust, see suhestub ajaga, implitseerides kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise.

A. *alles* täpsustab ajahetke või ajavahemikku

Lauseid, milles *alles* esineb koos ajaväljenditega, on analüüsitud materjalis märkimisväärne hulk, s. o 40 % kõigist esinemistest ajalise tähendusrühma lausetes. Ajalise *alles* funktsioon on täpsustada ajasuhet, implitseerides kirjeldatud sündmuse või situatsiooni oodatust hilisema toimumisaja.

Partikli *alles* ajalise tähenduse rühma alljaotusena olen liigitanud laused, milles:

- 1) ajahetke või ajavahemikku väljendatakse ajaväljendiga, sh *alles* rõhutab (koos teis(t)e ajasõna(de)ga) ajas lähemale või kaugemale viitamist. Koosesinemisel ajaväljendiga implitseerib ajaline *alles* kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni oodatust hilisema toimumise, st varasem toimumisaeg oleks ootuspärane.

Ajaline *alles* sisaldab eelduse-ootuse komponenti, selle tähendusest järeldub ka olukorra muutus ajateljel järgnevana;

- 2) *alles* esineb koos adverbidega *siis* või *seejärel*, millele järgneb kirjeldatud sündmusest või situatsioonist järelduv sündmuse toimumise koht ja/või aeg. Ajaline *alles* implitseerib kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisema toimumisaja. Ruumikonstruktsioonis esinev ajaline *alles* implitseerib järgneva(te) ruumi(de) olemasolu.

Esinedes koos ajaväljendiga, implitseerib ajaline *alles* lauses kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni oodatust hilisema toimumisaja, st sündmuse varasem toimumine on kellegi poolt oodatud. Ajalise *alles* funktsioon on edastada implikatuur kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni toimumise aja kohta, mis on seotud lauses ajasuhet määrava ajaväljendi spetsiifilise tähendusega (eesti keele ajaväljendite tähenduste kohta vt Veismann 1997).

Kui ajaline *alles* esineb lauses koos ajaväljendiga, ei ole tema tähenduse implikatuur seotud lause ajavormiga.

Näitelauses 21a on väljendatud sündmuse aega minevikus (imperfekti ajas esinev verbifraas: *tehti puhtaks*), mis väljendab kirjeldatud sündmuse toimumist kõnehetkele eelnevalt. Partikkel *alles* rõhutab sündmuse (*laudade puhtaks tegemine*) toimumise hetke (*lõuna ajaks*), ja tema tähendus implitseerib kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisemat toimumisaega (st varasem *laudade puhtaks tegemine* oleks ootuspärane).

Näitelauses 21b on väljendatud sündmuse aega tulevikus. Lauses esinev verb (*täidetakse*) esineb olevikus, ajalist tähendust kande sõna (*sügisel*) paigutab sündmuse toimumise ajateljel tulevikku. Partikkel *alles* rõhutab lauses kirjeldatud sündmuse (*tellimuse täitmine*) toimumise hetke (*sügisel*) ja implitseerib kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisema toimumisaja, st varasem toimumisaeg oleks ootuspärane (s. o 'sügis—n', milles *n* sümboliseerib viidatud ajahetkele eelnevat aega).

Näitelauses 21c kirjeldatud sündmuse (*armeeteenistusest vabastamine*) toimumine minevikus (imperfekti vormis verb: *vabastati*) väljendab sündmuse muutust, *alles* rõhutab selles kuupäevaliselt esitatud ajahetke ja implitseerib sündmuse

ootuspärasest hilisema muutuse hetke, st varasem toimumisaeg (s. o 'kuupäev—*n*', milles *n* sümboliseerib viidatud ajahetkele eelnevat aega) oleks ootuspärane.

Partikkel *alles* rõhutab nii piiritletavat ajavahemikku väljendavaid ajaväljendeid kui ka ähmast ajavahemikku väljendavaid ajaväljendeid (eesti keele deiktiliste ajaväljendite kohta vt Veismann 1997), kui ajaväljendi tähendus ei sea lisapiiranguid (nt **alles aastaid*; **alles üle viieteistkümne aasta*).

(21)

- a. Kohvi- joomine venis tunni-poolteise, vahel ka paari peale, ja tuba tehti päris puhtaks *alles* lõuna ajaks. (ilu90)
- b. Nii et suvine tellimus täidetakse *alles* sügisel. (aja90)
- c. Armeeteenistusest vabastati nad *alles* 10. septembril 1940. (aja90)

Näitelauses 22a—c väljendatakse ajaväljendiga seda aega, mis järgneb kirjeldatud sündmuse või situatsiooni muutuse hetkele. Ajaline *alles* implitseerib ajalise kestuse ootuspärasest pikemat või lühemat ajavahemikku.

Näitelauses 22a on väljendatud sündmuse toimumist (*uue katuse panemine*) ajas tagasi viitavalt (*mõne aja eest*), *alles* rõhutab ajaväljendiga viidatud ajavahemikku (*uus katus on majal olnud mõni aasta*).

Näitelauses 22b on väljendatud sündmuse toimumist (*vaidlustele tehti lõpp*) ajas tagasi viitavalt (*sada aastat tagasi*), ajaline *alles* implitseerib kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisema toimumisaja, st sündmuse varasem toimumise aeg oleks ootuspärane, millest järeldub omakorda, et pikem ajavahemik (s. o '*sada aastat—n*', milles *n* sümboliseerib viidatud ajavahemikule eelnenud aega) oleks ootuspärane. Näitelauses 22c rõhutab ajaline *alles* kirjeldatud sündmuse toimumist ajaväljendiga viidatud ajavahemiku möödudes (*kahe aasta pärast*), milles ta implitseerib ajaväljendi tähendusest järelduva ajavahemiku (*kaks aastat hiljem*) ootuspärasest pikemat kestust, st eeldatakse sündmuse varasemat toimumist (s. o '*kaks aastat—n*', milles *n* sümboliseerib viidatud ajavahemikust lühemat ajalist kestust). Seega, ajaline *alles* implitseerib väljendatud ajahetke või ajavahemiku ootuspärasest pikema kestuse, kui

ajaväljendi tähendusest järeldeb sündmuse toimumine ajas järgnevana (st väljendist *kaks aastat hiljem* järeldeb sündmuse toimumine ajas järgnevana).

(22)

- a. See maja püsib veel püsti, *alles* mõne aasta eest lasi Paula uue katuse panna. (ilu90)
- b. Vormiline lõpp neile arutlustele ja vaidlustele tehti – nagu juba öeldud – *alles* sada aastat tagasi. (aja1990)
- c. Kontsert sai pärast pikka kauplemist toimuda uute esinejatega *alles* kaks aastat hiljem. (aja90)

Kui lauses on ajaväljendiga väljendatud ajalist kestust, mis järgneb või eelneb kirjeldatud sündmuse või situatsiooni muutuse hetkele, siis ajaline *alles* implitseerib väljendatud ajahetke ootuspärasest pikemat (nt 22c-s *alles kaks aastat hiljem*) või lühemat kestust (nt 22a-s *alles mõne aasta eest*).

Ajaline *alles* esineb koos aega anafooriliselt viitavate väljenditega, ja tema tähendus implitseerib selles kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisema toimumisaja. Anafooriliste ajasõnade jaoks on lokaliseerimise aluseks selleks varem kindlaks määratud hetk. Anafooriline on näiteks ajamäärsõna *siis* – me ei saa osutada selle sõnaga, kui me pole varem tekstis kindlaks määranud mingit aega minevikus, millest jutt käib. (Pajusalu jt 2004: 93) Sõna *siis* funktsioone on uurinud Airi Jansons oma bakalaureusetöös (vt Jansons 2001), milles on sõnale *siis* määratud kuus põhifunktsiooni: ajale ja järgnevusele viitamine; asjaolule viitamine; teksti liigendamine; lisamine; värvingu andmine; ja funktsioon parandusmehhanismis.

Partikkel *alles* esineb koos sõnaga *siis* põhiliselt ajale ja järgnevusele viitamise funktsioonis, milles implitseerib kirjeldatud sündmuse või situatsiooni anafoorilise viitamisega viidatud toimumisaja ootuspärasest hilisemat hetke.

Näitelauses 23a–c on kirjeldatud sündmuste toimumise aega anafooriliselt, ajaline *alles* implitseerib kirjeldatud sündmuse muutuse ootuspärasest hilisema toimumise.

Näitelauses 23a kirjeldatud sündmuse (*paadile lähemale liikumine*) muutushetkel (*paadiga kohakuti jõudmine*) on väljendatud sündmuse vaheetappi (*tõstis pea*). Ajaline *alles* rõhutab kirjeldatud sündmuse muutuse (katkestuse) aega, implitseerides selle ootuspärasest hilisemat toimumist (st varasem *pea tõstmine* oleks ootuspärane). Näitelauses 23b on anafooriliselt viidatud sündmuse toimumisajale (*ministriportfelligist rääkimine pärast läbirääkimisi*), milles ajaline *alles* implitseerib kirjeldatud sündmuse viidatud toimumisaja kohta ootuspärasest hilisemat hetke (s. o oodatud aeg võiks olla varasem).

Näitelauses 23c on anafooriliselt viidatud sündmuse toimumisajale (*loa küsimine pärast uksest sisenemist*), milles ajaline *alles* implitseerib kirjeldatud sündmuse viidatud toimumisaja kohta ootuspärasest hilisemat hetke (s. o *loa küsimine enne uksest sisse astumist* oleks ootuspärane).

(23)

- a. Ja kui oli paadiga kohakuti, *alles* siis tõstis jälle pea. (ilu90)
- b. Ministriportfelligist saab rääkida *alles* siis, kui läbirääkimised platvormi üle on lõppenud. (aja90)
- c. Anna Parbole ei meeldinud seda sorti Inimesed, kes astusid enne uksest sisse ja *alles* seejärel küsisid, kas seda tohiks teha. (ilu90)

Partikli *alles* esinemine koos lokaalset suhet väljendava(te) sõna(de)ga väljendab sündmuse ja/või situatsiooni ruumi ja sellest tulenevalt ka toimumisaega, implitseerides kirjeldatud sündmuse ootuspärasest erineva ruumi, ja et sündmuse toimumise aeg on ootuspärasest hilisem. Analüüsitud keelematerjalis esinevad laused, milles ajaline *alles* esineb järgnevuse suhet näitavas ruumikonstruktsioonis (soome keele 'vasta' tähendust on selles kontekstis uurinud T. Huumo). See konstruktsioon koosneb: skalaarpartikkel + lokatiivne väljend, kombinatsioon lisandub lausesse kui perifeerne muutuja (Huumo 1997: 38), ja kutsub esile implikatuuri ruumide (ajalisest) järgnemisest (Huumo 1997: 53); sm k. *Vasta Liisalla auto hajusi* (eesti k. 'alles Liisa käes läks auto katki'), milles sõna 'vasta' tähendusest järeldub, et autol on eelnevalt olnud vähemalt üks omanik;

implitsiitne ruum (ka kirjeldatavale eelnev ruum) mõistestub erinevate omanike kaudu (Huumo 1997: 42) Järjestikuse ruumi konstruktsioonis esinevate soome keele skalaarpartikli '*vasta*' (eesti k. '*alles*') tähendus implitseerib alati ajalise suhte (Huumo 1997: 54). Ruumikonstruktsiooni üks semantiline funktsioon on implitseerida järelalus subjekti liikumisest ühest ruumist teise teatud aja jooksul (Huumo 1997: 53).

Eesti keele *alles* esineb ruumikonstruktsioonis (nt *olen alles Tartus, alles minu juures saime süüa* vms), milles ajaline *alles* implitseerib vähemalt ühe eelneva ruumi. Näitelauses 24a implitseerib ajaline *alles* kirjeldatud sündmuse toimumise (*eksituse märkamine*) mitte eeldatud kohas (*lennuväljal*), millest järelalus omakorda kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisem toimumisaeg (st ootuspärane oleks *eksituse märkamine enne lennujaama jõudmist*). Ruumikonstruktsioonis esinevana sisaldab partikli tähendus ka järgnevuse komponenti, millest järelalus vähemalt ühe eelneva ruumi olemasolu. ruumikonstruktsioonis: *alles + lennuväljal* eelneva(te) ruumi(de) olemasolu, millele on lisandunud vähemalt üks ruum (*lennuväli*).

(24)

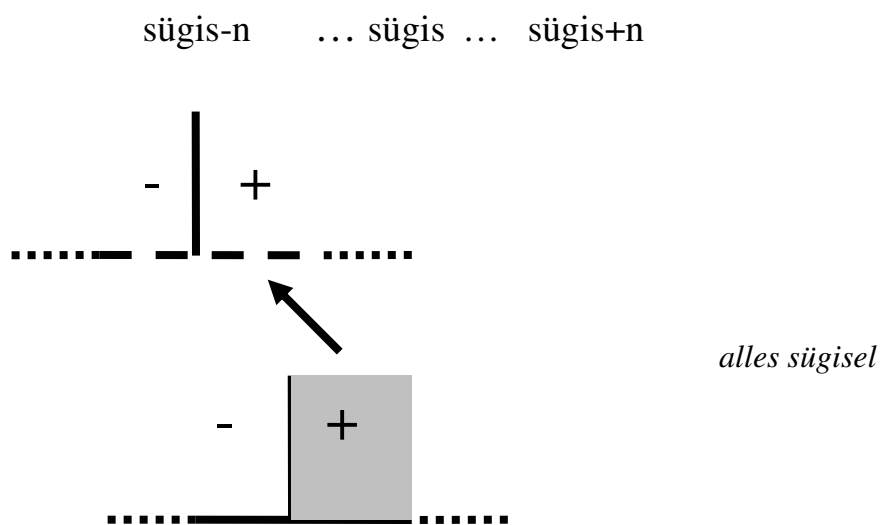
- a. Oma eksitust märkas ta *alles* New Yorgi Kennedy lennuväljal, kuhu ta ametiasjus oli sattunud. (aja90)

Ajaline *alles* implitseerib kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni anafoorilise viitamisega viidatud toimumisaja ootuspärasest hilisemat hetke. Ajaline *alles* ruumikonstruktsioonis esinevana rõhutab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni toimumiskohta ja sellest tulenevalt ka toimumisaega, implitseerides kirjeldatud sündmuse mitte eeldatud koha, ja et sündmuse toimumise aeg on ootuspärasest hilisem.

Ajaväljenditega lausetes ja ruumikonstruktsioonis esinev ajaline *alles* rõhutab ajaväljendi tähendusest või anafoorilisest viitamisest järelaluvat ajahetke või ajahetke kestust, implitseerides kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumisaja või ootuspärasest pikema või lühema kestuse.

Kahetasandilise ajatelje mudelil saab koos ajaväljendiga esineva sõna *alles* tähendust selgitada lisainformatsiooniga, s. o ajaväljendi tähendusest järelaluvat ajahetke määratlus. Ajaline *alles* ajalist tähendust koos ajaväljendiga esinevana on kirjeldatud diagrammil (vt joonis 15), mille koostamisel ja selgitamisel olen toetunud J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje mudelile (vt ptk 3.1).

Kui saksakeelne sõna *'erst'* (eesti k. *'alles'*) esineb lauses koos temporaalsete väljenditega (ajaväljenditega), järeldeb väljendist täpsem ajaline piiritletus, mida on võimalik näidata spetsiifilisematel diagrammidel. Ajajoone kohale on numbrilise järgnevuse asemel paigutatud konkreetset ajaväljendit tähistav sümbol, viidatud ajahetkele eelnev ala (*'ajahetk-n'*, s. o ajahetkele eelnenud aeg, mil situatsioon on negatiivses alas) ja viidatud ajahetkele järgnev ala (*'ajahetk+n'*, s. o ajahetkele järgnev aeg, mil situatsioon on positiivses alas). (van der Auwera 1993: 644) Kui ajaväljendite tähendusi saab illustreerida ühetasandilise ajajoone abil, siis sõna *'erst'* (eesti k. *'alles'*) tähenduse lisandumine lause tähendusse tekitab vajaduse kahetasandilise ajatelje jaoks, sest selle tähendusest järeldeb kirjeldatava situatsiooni eeldatava toimumisaja erinevus tegelikust toimumisajast (van der Auwera 1993: 644). Eesti keele partikkel *alles* on ajateljele võimalik paigutada sarnaselt saksa keele partikliga *'erst'*, kui ta esineb koos ajaväljendiga või lauses viidatakse sündmuse toimumise või muutumise ajale anafooriliselt.

Joonis 15. Partikkel *alles* + ajaväljend *sügis*

Sõna *alles* ajaline tähendus koos ajaväljendiga esinemisel on illustreeritud diagrammil (vt joonis 15), mis koosneb kahest ajateljest – tegeliku situatsiooni ajateljest ja mitte-tegeliku (kuid oodatud) situatsiooni ajateljest. Diagrammil on kirjeldatud näitelauses 21b partikli *alles* tähendusega väljendisse (*alles sügisel*) lisanduv järelendus sündmuse (*tellimuse täitmine*) oodatust hilisema toimumisaja kohta, mida sümboliseerib

mitte-tegeliku (eeldatud) sündmuse toimumise alasse ('+' alasse) viitav diagonaalne nool. Alumisel ajateljel (tegeliku sündmuse aja kujutus) tähistab positiivse ala varjutus ('+' alas) tegeliku sündmuse toimumist (*tellimus täidetakse sügisel*), ülemise ajatelje positiivse ala suunas viitav diagonaalne nool tähistab sündmuse eeldatavat toimumisaega (tegeliku sündmuse toimumisaja positiivses alas olek on oodatust hilisem, s. o eeldatud on '+' alas olek ajal '*sügis—n*'). Sama diagrammi põhjal on võimalik selgitada ka teisi lauseid, milles ajaline *alles* esineb koos ajaväljendiga, kui vastavalt lauses esineva ajaväljendi tähendusele muuta diagrammil ajateljel eelnemist või järgnemist.

B. *alles* rõhutab sündmuse ja/või situatsiooni muutumist

Esitatud ajalises alljaotuses on analüüsitud laused partikliga *alles*, mis paigaldavad sõltuvalt lause ajavormile kirjeldatava sündmuse muutushetke ajaliselt eelnevaks (st muutus on toimunud) või järgnevaks (st toimub kirjeldatud sündmuse muutus). Selle alljaotuse lausetes esineb sõna *alles* enamasti tähenduses 'veel' (nt *Mets on alles raagus* (EKSS I: 87)).

Imperfekti- ja perfektilausetes esinev ajaline *alles* implitseerib kirjeldatud situatsiooni ja/või sündmuse ootuspärasest hilisema toimumise. Imperfekti ja perfekti ajavormis verb väljendab, et kirjeldatud sündmus või situatsioon on muutunud või lõppenud, seega *alles* ei väljenda kirjeldatud sündmuse lõppemist kõnehetkel.

Ajaline *alles* rõhutab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni muutumist lausetes, mis:

- 1) paigaldavad sõltuvalt verbi ajavormile kirjeldatava sündmuse muutushetke ajateljel järgnevaks (st toimub kirjeldatud sündmuse muutus), milles ajaline *alles* implitseerib enamasti kirjeldatud situatsiooni ja/või sündmuse ootuspärasest hilisema toimumise, tema tähenduses sisaldub ka järgnevuse komponent, millest järeldub kirjeldatud sündmusele järgnev muutus;
- 2) väljendavad situatsiooni skalaarset muutust (nt *alles 3. kohal*), milles ajaline *alles* implitseerib ootuspärasest hilisema situatsiooni (olenemata tempusest), seega ajaline *alles* sisaldab eelduse-ootuse komponenti; ajaline *alles* sisaldab

järgnevuse komponenti, millest järeldeb sündmusele järgnev implitsiitne muutus (nt 1. kohal).

Partikkel *alles* rõhutab kirjeldatud sündmust ja/või situatsiooni, implitseerides sellele ajateljel järgneva muutuse (nt *mets on alles raagus*, ja järgnevalt toimub muutus: *puud on lehtedes*). Situatsiooni skalaarse muutuse kirjelduses (nt *ta on alles 3. kohal*) implitseerib ajaline *alles* ootuspärasest hilisema situatsiooni (st eeldatakse varasemat muutust: on nt 2. kohal), edastades mõnel juhul modaalsushinnangu, et mingi muutus toimub oodatust aeglasemini või midagi on arvatust vähem.

alles esinemine ilma ajaväljendita ja anafoorilise osutusega lausetes väljendab kirjeldatud sündmuse toimumise aega. Sõna *alles* märgib hetkelist aega (Veismann 2004: 95; kogumikus Pajusalu jt 2004), seda saab selgitada näiteks ajasõna *äsja* kaudu.

Kui *alles* esineb perfektilausetes, siis ei järeldu sellest tähendust 'veel'. Perfekti- ja imperfektilausetes ei implitseeri ajaline *alles* kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisemat toimumisaega. Näitelauses 25a väljendab *alles* kirjeldatud situatsiooni (*taastatud riik*) toimumise aega (*alles* tähenduses 'äsja'), ajaline *alles* ei esine tähenduses 'veel', sest väljend: *veel taastatud* (verb perfekti ajas) tähendusest ei järeldu kirjeldatud situatsiooni hetkeline aeg. Näitelauses 25b väljendab ajaline *alles* kirjeldatud sündmuse (*maasikal ja mägedes käimine*) toimumise aega (*alles* tähenduses 'äsja'), milles ta ei sisalda tähendust 'veel', sest konstrueeritud väljendist: *oli veel mägedes käinud* (verb pluskvamperfekti ajas) tähendusest järeldeb partikli *veel* tähendus 'lisaks' (vt *veel* tähendused ptk. 5.1).

(25)

- a. Küll vaba, kuid *alles* taastatud ja nõrga riigina ei suuda me veel garanteerida oma neutraalsust, nagu rahvusvaheline kord ja kohus nõuab. (aja90)
- b. Miks ta siis kurb pidi olema, kui oli *alles* Juustuhiirega maasikal ja mägedes käinud. (ilu90)

Ajaline *alles* esineb mõnel juhul tähenduses 'veel' (nt *ta on alles 3. kohal* ja *ta on veel 3. kohal*). Püüan selgitada, mille poolest erinevad partiklid *alles* ja *veel*. Ajaline *alles* sisaldab eelduse-ootuse komponenti, mis implitseerib skalaarse muutuse kirjelduses määra või hulga eeldatava suurenemise, mitte vähenemise. Partikli *veel* semantilise analüüsi põhjal saab väita, et selle ajaline tähendus sisaldab eelduse-ootuse komponenti, mis implitseerib sõltuvalt kontekstist nimetatud määra või hulga eeldatava suurenemise või eeldatava vähenemise (vt ptk 5.1).

Partikkel *alles* esineb tähenduses 'veel' valdavalt preesenslausetes, mõnel juhul ka imperfekti ajavormiga lausetes. Ajaline *veel* implitseerib preesenslauses sündmuse eeldatava muutumise või lõppemise kõnehetkele järgnevana ja implitseerib kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisemat toimumist (st sündmuse varasem muutumine või lõppemine oleks ootuspärane). *veel* tähenduses sisalduv eelduse-ootuse komponent sarnaneb *alles* tähenduses sisalduva eelduse-ootuse komponendiga, kuid erinevus ilmneb nende tähendustest tekkiva konventsionaalse implikatuuri kaudu. Kui partiklite *juba* ja *alles* ajalises tähenduses mõjule pääsev implikatuur n-ö katkestab sündmuse liikumise ajateljel, siis ajaline *veel* tekitab konventsionaalse implikatuuri kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni eeldatava muutumise kohta eelnevalt või järgnevalt.

Selle selgitamiseks on konstrueeritud sünonüümsed laused: *ta on alles 5. kohal*; ja *ta on veel 5. kohal*. Kui selgitada neis lauseis esinevate partiklite ajalist tähendust, ilmneb sõnade tähendustest mõjule pääsevate konventsionaalsete implikatuuride erinevus. Partiklite *alles* ja *veel* tähendustes on üks ühine eelduse-ootuse komponent – implitseerib ootuspärasest hilisema toimumisaja, st eeldatakse kirjeldatud situatsiooni varasemat muutust (s. o tema 5. kohal olek on ootuspärasest hilisem).

Skalaarset muutust väljendavates lausetes sisaldub partiklite tähenduses üks erinev eelduse-ootuse komponent – ajaline *alles* implitseerib sündmuse ja/või situatsiooni skalaarse väärtuse eeldatavat suurenemist ajateljel järgnevana; ajaline *veel* implitseerib sündmuse ja/või situatsiooni skalaarse väärtuse eeldatud muutumist nii madalamaks kui ka kõrgemaks.

Näitelauses 26a väljendatakse skalaarset muutust (*spordivõistlusel kohtade saavutamine*), *alles* tähendus implitseerib kirjeldatud situatsiooni ootuspärasest hilisema

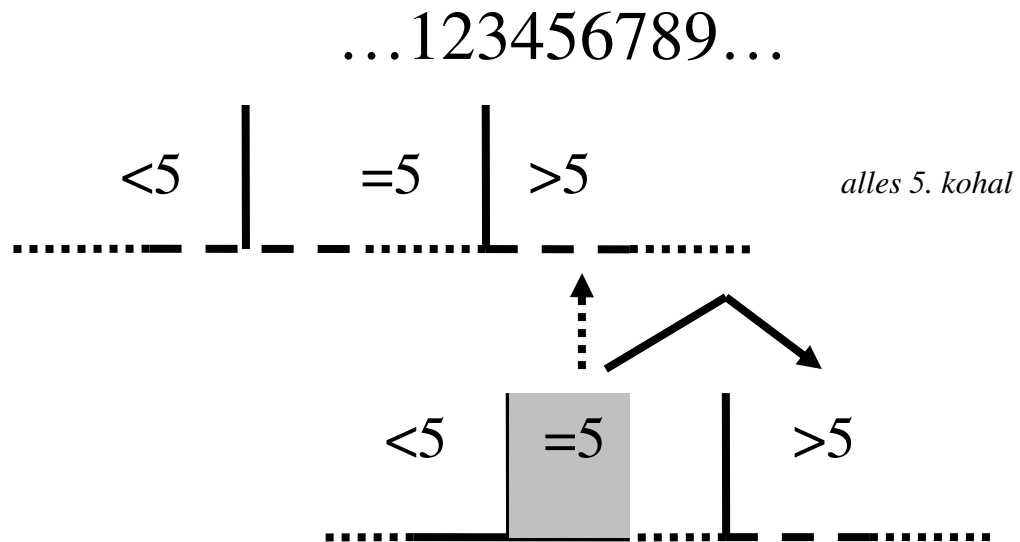
toimumise (nt *13. kohal oli ta hüpete alguses*, *12. kohal* olemist eeldati varasemal ajal, kui kõnehetkel). Partikli *alles* tähendus implitseerib samas ka ootuspärasest madalama skaalalise väärtuse (*12. koht*), st eeldatakse skaalalise väärtuse suurenemist (st *12. kohast kõrgemad kohad*), kuid see on siiski seotud ajateljel liikumisega. Konstrueeritud näitelauses: *ma olen alles 5. kohal* implitseerib *alles* ootuspärasest madalama skaalalise väärtuse, st *5. kohast* kõrgem koht oleks ootuspärane. Kui näitelauses 26a esineks partikkel *alles* tähenduses 'veel', siis implitseerib selle tähendus nii ootuspärasest madalama (*veel 12. kohal*, *hiljem 1. kohal*) kui ka ootuspärasest kõrgema skaalalise väärtuse (*veel 12. kohal*, *hiljem 20. kohal*). Näitelauses: *ma olen veel 5. kohal* implitseerib *veel* ootuspärasest madalama skalaarse väärtuse, kui lausekontekstis eeldatakse *5. kohast* kõrgemat, ja ootuspärasest kõrgema skalaarse väärtuse, kui lausekontekstis eeldatakse *5. kohast* madalamat. Partikli *veel* ajaline tähendusrühm on abstraktsem, kui ajalise *alles* tähendusrühm, mõlemad tekitavad keelelises suhtluses konventsionaalseid implikatuure, mis täpsustuvad sõltuvalt kontekstist.

Näitelauses 26b väljendatakse situatsiooni (*laste arvu*) imperfekti ajas, mis väljendab situatsiooni muutust (kõnehetkeks on situatsioon muutunud, seda ei eeldata). Ajaline *alles* implitseerib, et hulk on ootuspärasest väiksem (*alles kaheksa last*), eeldades selle suurenemist (*rohkem kui kaheksa last*). Ajaline *alles* ei esine kontekstis: *kuigi ta oli sünnitanud üheksa last (sõja alguses oli *alles kümme)*, sest *alles* spetsiifiline ajaline tähendus sisaldab nn piirangutega eelduse-ootuse komponenti, mille järgi eeldatakse vaid skalaarse väärtuse suurenemist. Ajaline *veel* on abstraktsem ja selle tähendusest mõjule pääsev konventsionaalne implikatuur esineb erinevates kontekstides: hulga suurenemist eeldavas (*veel kaheksa last*, *hiljem üheksa*) ja hulga vähenemist eeldavas kontekstis (*veel kaheksa*, *hiljem seitse*).

(26)

- a. Ta on hüpete järel *alles* 12. kohal ning kaotab hüpped võitnud Fred Börre Lundbergile 1.56ga. (aja90)
- b. Kuigi ta oli sünnitanud üheksa last (sõja alguses oli *alles* kaheksa), oli ta siis üksi. (aja90)

Ajalise *alles* esinemist sündmuse muutumise rõhutajana olen püüdnud esitada diagrammil (vt joonis 16), mille koostamisel ja selgitamisel olen toetunud J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje mudelile (vt ptk 3.1).

Joonis 16. Partikkel *alles* sündmuse muutumise rõhutajana

Ajaline *alles* rõhutab kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni toimumisaega. Situatsiooni skalaarse muutuse kirjelduses implitseerib ajaline *alles* olemasoleva hulga suurenemise, edastades mõnel juhul modaalsushinnangu, et väljendatud hulk või määr ootuspärasest väiksem või madalam. Joonisel 16 esitatud diagramm selgitab ajalise *alles* esinemist neis lausetes, milles ta ei esine koos ajaväljenditega.

Eesti keele partikli *alles* tähenduse diagramm põhineb J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje mudelil, millel on selgitatud saksa keele partikli '*erst*' (eesti k. '*alles*') tähendust, mille puhul on diagrammil vajalik näidata kolme ala, mitte ainult positiivset ja negatiivset ala. Oluline on näidata eraldi asetsevana '=' ala, sest partikli '*erst*' tähendusest jäeldub konstantne hulk, mille muutus (hulga suurenemine, mitte vähenemine) on oodatud. (van der Auwera 1993: 639)

Partikli *alles* tähendusest jäeldub kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisem toimumisaeg, jäeldub hetkel kehtiv situatsioon (või konstantne hulk), mille muutus (hulga suurenemine) on oodatud.

Joonisel 16 on kujutatud konstrueeritud näitelause: *ma olen alles viiendal kohal* esineva partikli ajalist tähendust, ajatelje varjutatud ala (viidatud ajahetk) järgneb vahetult muutustele (vertikaalne joon), kuid selle kestus (ajajoone pikkus) pole teada. Partikli *alles* esinemine ilma ajaväljenditeta ei määratle kirjeldatud sündmuse või situatsiooni ajalist kestust, mida tähistab *alles* tähenduse alale järgnev punktiirjoon, ulatudes kuni järgmise muutusteleni. Tegelik situatsiooni ajateljel varjutatud alast väljaulatuv järgneva muutustele taha viitav nool tähistab partikli tähenduses sisalduvat eelduse-ootuse komponenti, millest järeldub kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni eeldatud muutus (st eeldatakse muutust ajas järgnevalt). Kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni eeldatud järgnevus paigutub ajateljel katkendlikule joonele, sest eeldatud, kuid veel mitte toimunud sündmuse muutus ja selle toimumine ei vasta tõesustingimustele.

Näiteks preesenslause esinev ajaline *alles* ei vasta tõesustingimustele, sest selle tähendusest ei järeldu eeldatud situatsiooni tegelikku toimumist, st *ma olen alles 5. kohal*, kuid tegelikkuses nt võistlus ei jätku ja eeldatud muutust ei toimu. Seega, ajaline *alles* implitseerib eeldatud, kuid mitte tegeliku situatsiooni toimumise. Imperfekt-lause esineva partikli tähendusest võib sõltuvalt kontekstist järelduda situatsiooni ja/või sündmuse tegelik toimumine, milles *alles* tähendusest tekkiv konventsionaalne implikatuur vastab tõesustingimustele, st *ma olin alles 5. kohal, hiljem tõusin 2. kohale*. Seega, ajalise *alles* tähendusest mõjule pääseva konventsionaalse implikatuuri tõesustingimused sõltuvad esitatud lause ajavormist.

Joonisel 16 kujutatud tegeliku situatsiooni ajateljel paikneva *alles* tähenduse varjutatud alast viitab vertikaalsuunaline nool mitte-tegeliku ajatelje '+'-ala suunas. Vertikaalsuunaline nool tähistab partikli tähenduses sisalduvat eelduse-ootuse komponenti, millest järeldub kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni ootuspärasest hilisem toimumisaeg. Selle järgi oleks ootuspärane kirjeldatud situatsiooni varasem toimumine (st *viieendal kohal* oleks võinud varem olla).

Sama diagrammi põhjal on võimalik selgitada ka teisi lauseid, milles esineb ajaline *alles*, kui kirjeldatud sündmusest ja/või situatsioonist järelduvat n-ö skalaarset väärtust muuta.

Ajalise *alles* tähenduse kirjeldamisel olen püüdnud selgitada välja erinevust partiklist *veel*. Partikli *alles* tähenduse ajatelg (vt joonis 16) on võrreldav *veel* tähenduse ajateljega, millel selgitatud ajalise *veel*-i esinemist preesenslausetes (vt joonis 8). Partiklite ajalise tähenduse eristus, mida olen selgitanud, peegeldub ka nende ajatelgedel, mille põhiline erinevus seisneb alumisele ajateljele (tegelikku situatsiooni kirjeldavale) toetuva varjutatud ala asukohas muutustelje suhtes. *veel* tähenduse ajateljel (vt joonis 8) paikneb varjutatud ala muutusteljest eemal, kuna kirjeldatud sündmuse muutushetkeni oleva ajavahemiku kestus pole määratletud. Selgitus näitelause 26a järgi: *ta on veel 12. kohal*, milles ajaline *veel* ei määratle ajavahemikku muutusest järgmise muutuseni.

Partikli *alles* tähenduse ajateljel (vt joonis 16) järgneb varjutatud ala vahetult muutusteljele, kuna kirjeldatud sündmuse muutushetke aeg on selle tähendusest järelduva hetkelist aega (*äsja*) märkiva ajavahemiku kaudu määratletud. Selgitus näitelause 26a järgi: *ta on alles 12. kohal*, milles ajaline *alles* määratleb kirjeldatud sündmuse muutushetkele koheselt järgneva ajahetke, kuid ei määratle kirjeldatud sündmuse toimumise ajavahemikku eeldatava järgneva muutuseni.

Ajalise *veel* tähendus on abstraktsem, implitseerides kirjeldatud sündmuse muutuse hetkele eelneva määratlematu ajavahemiku, võimaldades samas järeldada n-ö skalaarse väärtuse vähenemist ja suurenemist, kui ajaline *alles* implitseerib kirjeldatud sündmuse muutushetkele vahetult järgneva ajavahemiku, võimaldades samas järeldada vaid skalaarse väärtuse suurenemist.

5.3.2 *alles* esinemine tähenduses 'säilima'

Lauseid, milles partikkel *alles* esineb tähenduses 'säilima', on aja- ja ilukirjandustekstide 200 analüüsitavast lausest kokku 31 korral (s. o 16 % üldarvust) (vt joonis 14). Tähenduses 'säilima' esineb partikkel koos verbiga *olema* ning sõna esineb enamasti verbifraasides: *alles jääma*, *alles jätma*, *alles hoidma* (v. a partikli esinemine sellistes lausetes koos nimetatud verbidega, milles ta kannab ajalist tähendust, nt *ta jäi alles kooli*, *mina tulin koju*).

Partikkel *alles* tähenduses 'säilima' väljendab kirjeldatud asja või situatsiooni säilimist. Esinedes koos verbidega *jääma*, *jätma* ja *hoidma*, järeldeb juba verbidest 'säilima' tähendus, partikli *alles* tähendus rõhutab sel juhul olemasolevat asja, situatsiooni või mingit hulka, mis (aja jooksul) säilib.

Näitelauses 27a esinev säilimist väljendav *alles* viitab entiteedi varasemale olemasolule (st *mees* oli eelnevalt olemas) ja selle kehtimisele ajahetkel (preesenslauses: *mees* on olemas). Näitelauses 27b esineb *alles* tähenduses 'säilima', viidates kirjeldatud hulga (*elumajad*) varasemale olemasolule (st *elumajad* olid varem olemas) ja selle säilimisele teatud ajahetkel (st *elumajad* olid viidatud mineviku ajas olemas).

(27)

- a. Ta nuttis rõõmust, et mees on *alles* ja seisab elusuures siin. (ilu90)
- b. Meie elumajad olid *alles*, aga võõrad elasid sees, ja ei läind ma sinna oma südant haigeks tegema. (ilu90)

Esinedes koos verbidega *jääma*, *jätma* ja *hoidma*, järeldeb juba verbide tõlgendusest tähendus 'säilima', *alles* viitab sel juhul olemasolevale asjale, situatsioonile või nende hulgale, mis (aja jooksul) säilib. Esinedes koos verbidega *jääma* ja *jätma*, lisab säilimist väljendav *alles* lausele tähenduse, et miski on varem olemas olnud ja see on kõnehetkeni säilinud. Näitelauses 28a esinev *alles* viitab varasemalt ilmnenu omaduse säilimisele aja jooksul (st *eesti rahval on ka varem tublidust olnud* ning *tublidus* on kõnehetke ajani säilinud). Näitelauses 28b viitab *alles* tähendus eelnevalt olemas olnud asjale (st *murenev paekivi*). Võrdluseks võib tuua näitelause, milles verb *jääma* esineb ilma partiklita *alles*: *Kohvist jäävad riidele plekid*. (EKSSi näitelause) Esitatud lauses antakse teave selle kohta, et *kui kohv riide peale satub, jäävad järele plekid*. Lauset ei saa tõlgendada selliselt, et *riidel* ka varem *plekid peal* olid. Sellesse lausesse saab partikli lisada näiteks järgmisel juhul: *Kohvi plekid jäid riidele alles, hoolimata sellest, et kasutati tugevat pesuvahendit*, milles *alles* tähendusest järeldeb, et *plekid* olid *riide peal* varem ja on seal ka kõnehetke ajal. Seega võib säilimist väljendav *alles* implitseerida asjade, situatsiooni vms säilimise, kuigi ootuspärane oleks nende mitte säilimine.

(28)

- a. Kuulan tihtipeale pühapäevahommikust põllumeeste saadet, saan sealt vaimset energiat, tõdedes, et eesti rahval on veel tublidust *alles* jäänud. (aja90)
- b. Äsja olid tal olnud loss ja mõisad, nüüd oli aeg ja inimkirg kõigest üle käinud, *alles* jätnud vaid mureneva paekivi. (ilu90)

Partikkel *alles* tähenduses 'säilima' väljendab kirjeldatud asja või situatsiooni säilimist, *alles* tähendusest tekib mõnel juhul implikatuur asja säilimise kohta, kui eeldatud oleks selle mitte säilimine.

Esinedes koos verbidega *jääma*, *jätma* ja *hoidma*, järeldeb juba verbidest 'säilima' tähendus, *alles* tähendus implitseerib sel juhul olemasoleva asja, situatsiooni või nende hulga, mis (aja jooksul) säilib (nt 28a-s *tublidus on säilinud*, kuigi ootuspärane oleks selle puudumine).

Verbifraasis *olema+alles* esinev *alles* tähenduses 'säilima' viitab eelnevalt olemas olnud asjale või mingile hulgale ja selle olemasolule osutatud ajahetkel.

5.3.3 *alles* esinemine rõhupartiklina

Partikkel *alles* esineb rõhupartiklina, kui selle tähendus ei sisalda järelduksi kirjeldatud situatsiooni ja/või sündmuse toimumisaja kohta, ja kui see ei esine tähenduses 'säilima'. *alles* esineb rõhupartiklina analüüsitud lausete hulgas 14 juhul 200st (s. o 7 % üldarvust) (vt joonis 14).

Rõhupartikkel *alles* omab seost ajalise tähendusega ja 'säilima' tähendusega. Rõhupartikkel *alles* intensiivistab lauses talle vahetult eelnevat või järgnevat väljendit, mis kirjeldab situatsiooni, asja (või selle olemust) vms. Rõhupartiklina esineb *alles* enamasti hüüdlausetes. Kui hüütuumaks on kvantitatiivset piiritlematust märkiv partsiaalsubjekt või -objekt, saab hüüd „suure koguse“ tõlgendusvõimalusi (EKG II: 181). Rõhupartikkel *alles* intensiivistab kirjeldatud situatsiooni, sündmuse, asja vms kohta edastatud hinnangut, väljendades kirjeldatud situatsiooni kohta imestust, mis tuleneb ajalise *alles* tähenduses sisalduvas eelduse-ootuse komponendist.

Seletan selle väite konstrueeritud väljendi: *on see alles halb* kaudu. Rõhupartikli *alles* esinemine hinnangut edastavas väljendis (*see on halb*) väljendab kirjeldatud

situatsiooni (miski on *halb*) kohta imestust, st kirjeldatud situatsioon pole ootuspärane (eeldatakse teistsugust situatsiooni). Seega sisaldab rõhupartikkel *alles* seost ajalises tähenduses sisalduva eelduse-ootuse komponendiga.

Näitelauses 29a esinev *alles* on liigitatud rõhupartikli rühma, kuigi võib väita, et ta omab seost ajalise tähendusega (praegu *tahab urgitsemist ja dokumenti*, kuid tulevikus see oletatavasti muutub, st *ei taha enam urgitsemist ja dokumenti*); kindlasti esineb ta rõhupartiklina, kui see on edasi antud vastava intonatsiooniga, nt *küll see tahab alles urgitsemist ja dokumenti*.

Näitelauses 29b esinev rõhupartikkel *alles* omab ajalise tähendusega, see rõhutab kirjeldatud sündmuse toimumisaega, kuid ei väljenda mingit ajahetke – tulevikus toimuvat sündmust (*meeste lollitamine silmadega*) väljendab verb *hakkama*, mis näitab, et sündmus pole veel alanud, kuid tulevikus arvatavasti leiab aset. *alles* esineb selles lauses leksikaalse tähenduseta partiklina, esineb hüüdlause ja lisab lausele emotiivsust – seega liigitub siiski rõhupartikli rühma. Näitelauses 29c esinev rõhupartikkel *alles* seostub tähendusega 'säilima' (st *jättis nime alles*), rõhutades lauses järgnevat sõna (*nime*).

Näitelausetes 29d ja 29e esineb rõhupartikkel hüüdlausestes hüüutuumana, intensiivistades kirjeldatud situatsiooni. Rõhupartikkel *alles* võib edastada lauses kirjeldatud situatsioonile hinnangu, st *kanade* rohkus ja *mõistusevalguse* olemasolu pole mingis mõttes ootuspärane. Rõhupartikkel *alles* võib edastada modaalsushinnangu, millega väljendatakse suhtumist öeldusse.

(29)

- a. See tahab *alles* urgitsemist ja dokumenti. (ilu90)
- b. Küll see *alles* hakkab mehi lollitama oma silmadega! (ilu90)
- c. Jättis Eduard mulle *alles* nime. (ilu90)
- d. Kus oli *alles* kanu! (ilu90)
- e. No oli sellele vagamehele *alles* mõistusevalgust antud! (ilu90)

Rõhupartikkel *alles* omab seost ajalise tähenduse ja 'säilima' tähendusega, intensiivistab lauses talle vahetult eelnevat või järgnevat väljendit, mis kirjeldab situatsiooni, asja (või selle olemust) vms. Rõhupartiklina esineb sõna *alles* enamasti hüüdlausestes, edastades mõnel juhul modaalsushinnangu.

5.3.4 *alles* tähendusliigituse kokkuvõte

Partikli *alles* tähendused:

- 1) *alles* esinemine ajalises tähenduses;
- 2) *alles* tähenduses 'säilima';
- 3) *alles* esinemine rõhupartiklina.

1. Ajaline *alles* ei määratle kirjeldatud sündmuse toimumise ajalist kestust, see suhestub ajaga, implitseerides enamasti sündmuse ja/või situatsiooni (muutuse) ootuspärasest hilisema toimumise. Lauseid, milles esineb ajaline *alles*, on aja- ja ilukirjandustekstide 200 analüüsitavast lausest kokku 155 juhul (77 % üldarvust)(vt joonis 14). See näitab, et partikli *alles* põhitähendus on ajaline. Ajalise tähenduse rühmas on eraldi välja toodud partikli *alles* esinemine ajahetke täpsustajana (sh *alles* koos ajaväljendiga, *alles* koos aega anafooriliselt viitava väljendiga ja *alles* ruumikonstruktsioonis), ja ilma ajaväljendita *alles* esinemine, milles *alles* rõhutab sündmuse toimumise ja/või muutumise aega.

A. *alles* täpsustab ajahetke või ajavahemikku:

- a.** *alles* rõhutab (koos teiste ajasõnadega) ajas lähemale või kaugemale viitamist. Koosesinemisel ajaväljendiga (nt *alles sügisel*, *alles sajand tagasi*) implitseerib ajaline *alles* kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni oodatust hilisema toimumise, st varasem toimumisaeg oleks ootuspärane; ajaline *alles* sisaldab järgnevuse komponenti, viidates sündmuse muutumisele ajateljel järgnevana. Ajalise *alles* implikatuur ei ole sellisel

juhul enamasti tempusega seotud (vrd nt *lauad tehti alles täna puhtaks* vs *lauad tehakse alles täna puhtaks*);

- b. *alles* esineb koos adverbidega *siis* või *seejärel*, millele järgneb kirjeldatud sündmusest või situatsioonist järelduv sündmuse toimumise koht ja/või aeg (nt *alles siis, kui töö on tehtud*; *alles seejärel, kui olen Tartusse jõudnud*). Ajaline *alles* implitseerib siis enamasti kirjeldatud sündmuse ootuspärasest hilisema toimumisaja ja mitte eeldatud ruumi. Ruumikonstruktsioonis esinev ajaline *alles* implitseerib vähemalt ühe eelneva ruumi olemasolu (nt *alles lennuväljal märkasin seda*, s. o lennuväljale eelnenud ruum, milles eeldati sündmuse toimumist) ja võimalike järgnevate ruumide olemasolu (nt *ma olen alles lennuväljal*, s. o eeldatud ruum, mis järgneb lennuväljale).

B. *alles* rõhutab sündmuse ja/või situatsiooni muutust:

- a. **Preesenslauses** esinev ajaline *alles* implitseerib kirjeldatava sündmuse muutushetke ajateljel järgnevana (nt *mets on alles raagus*, s. o eeldatud muutus toimub ajateljel järgnevana), milles ajaline *alles* ei implitseeri alati kirjeldatud situatsiooni ja/või sündmuse ootuspärasest hilisemat toimumist. *alles* tähenduses sisaldub järgnevuse komponent, millest järeldub kirjeldatud sündmusele järgnev muutus (nt muutushetkele järgnevalt on *puud lehti täis*).
- b. **Imperfekti- ja perfektilauses** esinev ajaline *alles* väljendab enamasti hetkelist aega, väljendades tähendust 'äsjä' (nt *oli alles käinud*), ajaline *alles* sisaldab sellisel juhul järgnevuse komponenti, mis viitab ajateljel muutushetkele eelnenud situatsioonile.
- c. Situatsiooni **skalaarse muutuse** kirjelduses (nt *alles 3. kohal*), implitseerib ajaline *alles* ootuspärasest hilisema situatsiooni (olenemata tempusest), seega ajaline *alles* sisaldab eelduse-ootuse komponenti (s. o oodatud oleks *3. kohast kõrgem koht*). Ajaline *alles* edastab siin mõnel juhul modaalsushinnangu, et mingi muutus toimub oodatust aeglasemalt või midagi on arvatust vähem. Ajaline *alles* sisaldab järgnevuse komponenti, millest järeldub sündmusele järgnev implitsiitne muutus (nt *1. kohal*).

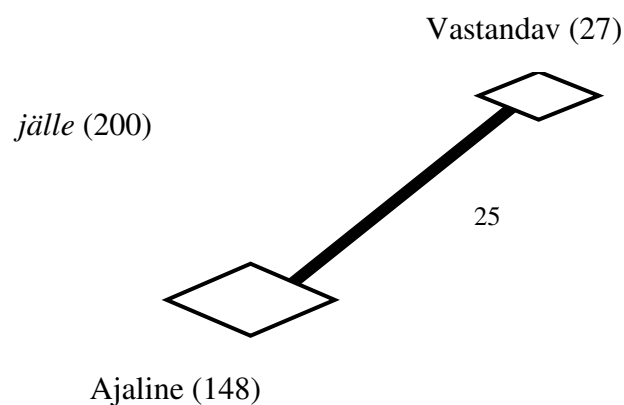
- 2. Säilimist väljendav *alles*** kirjeldab asja, situatsiooni, sündmuse vms säilimist. Lauseid, milles sõna *alles* esineb tähenduses '**säilima**', 200 analüüsitavast lausest kokku 31 korral (s. o 16 % üldarvust) (vt joonis 14). Tähenduses '**säilima**' esineb *alles* koos verbiga *olema* (nt *maja on alles*) ning sõna esineb verbifraasides: *alles jääma*, *alles jätma*, *alles hoidma* (nt *majad on alles jäänud*), implitseerides enamasti asjade, situatsiooni vms säilimist, kuigi muutus (mitte säilimine) oleks ootuspärane (s. o *majad ei ole lagunenud*, *majad on alles/on alles jäänud/ on alles jäetud/ on alles hoitud*).
- 3. Rõhupartikkel *alles*** (7 % üldarvust) (vt joonis 14) intensiivistab lauses talle vahetult eelnevat või järgnevat väljendit, mis kirjeldab situatsiooni, asja (või selle olemust) vms. Rõhupartiklina esineb *alles* enamasti hüüdlausestes, edastades öelduga modaalsushinnangu (s. o öeldusse suhtumine).

5.4 *jälle* semantiline analüüs

Partikli *jälle* tähendused olen määranud eesti kirjakeele materjali põhjal, milleks on Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpuses sõna *jälle* sisaldavad 1990ndate ajakirjandus- ja ilukirjandustekstide laused. Nende hulgast valisin analüüsimiseks mõlemast tekstikorpusest 100 esimest juhuslikku lauset (kokku 200 lauset), milles uuritav sõna sisaldub. Analüüsitud materjali hulgas (s. o 200 lause hulgas) olen vaadelnud *jälle* esinemist *gi*-liitega, mis edastab tähendusnihke. Analüüsitavate lausete põhjal olen esitanud *jälle* tähendused liigitatuna kahte põhirühma, millest ajalise tähenduse rühm jaguneb semantiliste funktsioonide eristuse põhjal alljaotustesse, olen esitanud ka võimaliku piiriala *jälle* tähenduste üleminekust ajalisest tähendusest vastandava tähenduse suunas (s. o *jälle* teine tähendusrühm).

Analüüsitava materjali (200 lauset sõnaga *jälle* TÜKKi 1990ndate korpusest) põhjal liigituvad sõna *jälle* tähendused kahte rühma:

- 1) *jälle* esinemine ajalises tähenduses;
- 2) *jälle* esinemine vastandavas tähenduses.

Joonis 17. Partikli *jälle* tähendusrühmad

Partikli *jälle* tähendused on siinse töö analüüsis määratud tähendusrühmadesse, mis on kujutatud joonisel 17, tähendusrühmade kõrval ja üleminekuala sümboliseeriva joone juures on sulgudes esitatud arv, mis näitab esinemiskordi üldarvust 200. *jälle* tähendusi

võib üldistavalt vaadelda kahe tähendusväljana, millest põhitähendusena esineb ajaline tähendus (74 % üldarvust) ja teise tähendusena vastandav tähendus (14 % üldarvust). Ajalise tähendusrühma siseselt ilmnevad alltähendused pole joonisel selguse säilitamise eesmärgil kajastatud, ajalise tähendusrühma sisese jaotuse põhjal moodustatud alljaotused olen selgitanud ajalise *jälle* tähendusrühma analüüsis. Tähendusrühmadevahelist üleminekuala sümboliseerib joonisel tähendusrühmi ühendav joon, mille laius on sõltuv *jälle* esinemiskordadest tähendusrühmade-vahelises üleminekualas. Tähendusväljad on omavahel seotud üleminekualaga (12 % üldarvust), milles olen näitelausete analüüsimisel püüdnud esile tuua *jälle* ajalise tähenduse ja vastandava tähenduse piiriala.

5.4.1 *jälle* esinemine ajalises tähenduses

Lauseid, milles *jälle* esineb ajalises tähenduses, esineb aja- ja ilukirjandustekstides 200 analüüsitavast lausest kokku 148 juhul (s. o 74 %). See näitab, et partikli *jälle* põhitähendus on ajaline.

Ajaline *jälle* on seotud lauses kirjeldatud sündmuse või situatsiooni ajalise muutusega, milles ta ei määratle sündmuse toimumise ajahetke kestust (see järeldeb ajaväljendite tähendusest), vaid sisaldab implikatuuri sündmuse toimumisaja kohta, st implitseerib kirjeldatud sündmuse muutuse järelduse kaudu, et ajaliselt vahetult eelnevana kirjeldatud situatsioon ei kehtinud, vahepeal on toiminud sündmuse või situatsiooni muutus. Ajaline *jälle* implitseerib enamasti sama sündmuse või situatsiooni ajaliselt eelneva toimumise, implitseerides sama sündmuse vahepealse mitte toimumise või situatsiooni kehtimatuse vahepealsel ajal.

Soome ja saksa keele uurimuste põhjal on välja toodud *jälle* vastava keele tõlkevaste esinemine ajalises tähenduses. Soome keele ajaadverbi '*jälleen*' (eesti k. 'jälle') tähendus väljendab ruumi või sündmuse kordumist ja sõna esinemine eeldab kontekstis vähemalt ühe varasema vastava ruumi või sündmuse olemasolu. Adverbi '*jälleen*' tähendus laieneb sünonüümse sõna '*taas*'/'*taasen*' (eesti k. 'jälle', 'taas') käsitlusele, väljendades selles mitte-ajalist tähendust: sündmuste, ruumide vms vastandust. (Sulkala 1981: 129; 131)

Ka eesti keele ajaline *jälle* väljendab sündmuse, situatsiooni ja/või ruumi kordumist, implitseerides mõnel juhul sündmuse vahepealse muutuse (kirjeldatud olukord ei kehtinud).

Näitelauses 30a väljendab ajaline *jälle* kirjeldatud situatsiooni (*toad on soojad*) kordumist samale situatsioonile ajas tagasiviitamise kaudu (st *varem on toad soojad olnud*). *jälle* tähendus implitseerib kirjeldatud situatsiooni muutuse eelnenud ajal (s. o nt *toad on vahepeal külmaks läinud*). Näitelauses 30b väljendab ajaline *jälle* kirjeldatud situatsiooni (*on juuni*) kordumist samale situatsioonile ajas tagasiviitamise kaudu (st *varem on ka juuni olnud*). Ajaline *jälle* implitseerib selles kirjeldatud situatsiooni muutuse eelnenud ajal, st on olnud *juuni*, vahepeal toimus muutus: ei olnud *juuni*, seejärel toimus muutus: kehtib enne eelmist muutust toimunud situatsioon. Mõnel juhul on lauses kirjeldatud situatsioonide muutus, st muutus pole implitsiitne: näiteks 30c-s kirjeldatakse situatsioonide muutust (st *magama minek ja hiljem ärkamine*), ajalise *jälle* tähendusest järeldub muutusele eelnenud situatsiooni kordumine (st *ärkveloleku seisundisse tagasijõudmine*). Partikli tähendusest pääseb mõjule konventsionaalne implikatuur – varem toimunud sama situatsioon või sündmus kordub mingi aja järel –, mis ei vasta tõesustingimustele, kui tegelikkusele vastavast kontekstist järeldub kirjeldatud sama sündmuse mitte toimumine eelnevas ajas. Näitelauses 30a ei vasta tõesustingimusele *jälle* tähendusest ilmnev konventsionaalne implikatuur kirjeldatud sama situatsiooni kordumise kohta, kui tegelikus kontekstis pole sama situatsiooni varem toimunud (st *toad pole varem soojad olnud*). Ajaline *jälle* väljendab varem toimunud sama situatsiooni ja/või sündmuse kordumist, implitseerides nende vahepealse muutuse.

(30)

- a. Peaasi, et toad *jälle* soojaks saaks. (aja90)
- b. Ometi on *jälle* juuni – ja juba neljandat aastat tavaks, et lastekaitsepäevast alates on loomalapsed oma aias pisikesi paikäsi ootamas. (aja90)
- c. Varsti lähen magama ja ärkan *jälle* siis, kui on veel valge. (ilu90)

Ajaline *jälle* esineb ruumikonstruktsioonis, implitseerides sama situatsiooni või entiteedi poolt hõivatud sama ruumi ajaliselt eelnevana (soome keele skalaarpartikleid on selles kontekstis uurinud T. Huumo (1997)).

Näitelauses 31a implitseerib *jälle* tähendus ajaliselt varem toimunud sama sündmuse (*saksa laulu kuulamine*) kordumise ja viitab sama sündmuse samas kohas toimumisele. Tegevus kordub (*saksa laulu kuulamise võimalikkus*) ja viidatakse tagasi sellele, et sama sündmus on samas kohas (*Tallinnas*) varem toimunud. Ajaline *jälle* implitseerib selles kirjeldatud sündmuse muutuse eelnenud ajal, st pärast sama sündmust (*varem sai Tallinnas kuulata saksa laulu*) toimus muutus (st *vahepeal ei saanud saksa laulu Tallinnas kuulata*).

Näitelauses 31b väljendab ajaline *jälle* kirjeldatud sama sündmuse (*mängitakse*) toimumist samas kohas, st sündmus ja sündmuse toimumise koht (*Tartus*) korduvad. Kui lause esitada ilma partiklita, siis ei järelduks lause tähendusest kirjeldatud sündmuse toimumist samas kohas (**mängitakse Tartus*). *jälle* tähendus implitseerib kirjeldatud sündmuse (mäng tähenduses 'võistlus') poolt ajaliselt eelnevalt hõivatud sama ruumi (varem oli *mäng* ka *Tartus*).

Näitelauses 31c väljendab ajaline *jälle* kirjeldatud sündmuse (*Wuolijoki sõidab Stockholmi*) kordumise, st varem on sama sündmus (*sõitmine Stockholmi*) toimunud. Lause tähendusest järeldeb viidatud sama ruumi varasem hõivamine (st *Wuolijoki* on varem *Stockholmis* olnud), ühe lause analüüsi piires on sobiv tõlgendus kirjeldatud sündmuse kordumine (st *sõitmine Stockholmi*), sest sellest ei järeldu tegelikku sama ruumi hõivamist ajaliselt eelnevana. *jälle* tähendus esineb näitelauses 31c ruumikonstruktsioonis, rõhutades ruumisõna (*Stockholm*) ja implitseerides vähemalt ühe eelnenud ruumi olemasolu (nt *Helsingi*).

Ajaline *jälle* esineb ruumikonstruktsioonis tüüpiliselt ruumisõna ees selle rõhutajana, implitseerides sama ruumi hõivamise kirjeldatud sündmuse, situatsiooni või entiteedi poolt. Näitelauses 31a järgneb ajaline *jälle* ruumisõnale (*Tallinnas*), rõhutades eelkõige kirjeldatud sündmust (st *saksa laulu esitus*).

(31)

- a. Üle hulga aja oli Tallinnas *jälle* võimalik kuulata saksa laulu kõrgklassi meistrite esituses. (aja90)
- b. Ja siis tuleb oktoobri keskel kõrgliiga esimene ring, mängitakse *jälle* Tartus. (aja90)
- c. Wuolijoki sõidab *jälle* Stockholmi, põhjuseks meditsiinilise operatsiooni vajadus. (aja90)

Saksa keele sõna '*wieder*' (eesti k. '*jälle*') esineb ajalises tähenduses, omades tagasiviitavat (ingl k. *restitutive*) ja kordumist väljendavat (ingl k. *repetitive*) funktsiooni (Pittner 2003: 365), millest saksa keeles vastandust väljendava pronoomeni '*wider*' (eesti k. '*vastu*') tähenduse kujunemine on etümoloogiliselt tõestatud (Pittner 2003: 370)

Eestikeelse materjali analüüsimisel olen *jälle* ajalise tähenduse rühma jaganud samuti kaheks, et selgitada välja põhilised juhud, mil kehtib ajalise *jälle* tähendusest mõjule pääsev implikatuur kirjeldatud sündmuse kordumise kohta (s. o varem toimunud tegevuse kordumisest), ja implikatuur kirjeldatud sündmusele tagasiviitamise kohta (s. o situatsiooni kordumisest).

Ajalise tähendusrühma kahe alljaotustena on välja toodud ajaline *jälle* tagasiviitavas funktsioonis (30 korral 148st ajalise tähenduse lausete hulgas) ning ajaline *jälle* kirjeldatud sündmuse kordumisele viitavas funktsioonis (26 korral 148st ajalise tähenduse lausete hulgas). Partikkel *jälle* viitab (koos teiste ajaväljenditega) ajas lähemale või kaugemale, implitseerides järeltuse sama sündmuse ja/või toimumiskoha kordumisest mingi aja möödudes.

Analüüsitavate lausete põhjal olen niisiis eristanud ajalise *jälle* allfunktsioone:

- *jälle* tagasiviitavas funktsioonis;
- *jälle* viitab sündmuse kordumisele/kestmisele.

Ajalise *jälle* tagasiviitav funktsioon implitseerib kirjeldatud situatsiooni kordumist, st osutab varem kehtinud samale situatsioonile (nt *egin akna lahti ja panin jälle kinni*:

sellest järeldub ajateljel eelnenud implitsiitne situatsioon *aken on kinni*). Ajalise *jälle* korduv funktsioon väljendab sama sündmuse kordumist (nt *hommikul tegin akna lahti ja nüüd tegin seda jälle*: sellest järeldub ajateljel eelnenud situatsiooni muutus sündmuste vahepealsel ajal). Implitsiitsete järjestatud sündmuste (ka ruumide) vahetus järgnevuses edastab ajalise *jälle* kordumise/kestmise funktsioon lisasündmuse toimumise, st ajalise *jälle* kordumise/kestmise funktsioon sisaldab järgnevuse komponenti.

A. Ajalise *jälle* tagasiviitav funktsioon

Ajalise *jälle* tagasiviitav funktsioon implitseerib kirjeldatud situatsiooni kordumist, osutades varem kehtinud samale situatsioonile.

Tagasiviitav ajaline *jälle*:

- 1) lausekonteksti arvestades seotud situatsioonisisese protsessiga;
- 2) tüüpiliselt viidatakse *jälle* abil kirjeldatava situatsiooni alguspunktile;
- 3) tähendus ei sisalda implikatuuri sama sündmuse kordumise kohta, mis tuleneb *jälle* mõjualas esineva verbi tähendusest.

148 lausest, milles *jälle* esineb ajalises tähenduses, on tagasiviitava funktsiooni alljaotusesse analüüsitud 30 lauset, st *jälle* tagasiviitav funktsioon esineb ajalise tähenduse rühmas 30 korral 148st (s. o 20 %). Põhiline erinevus ajalise *jälle* eri funktsioonide vahel on see, et tagasiviitavas funktsioonis esinev *jälle* ei väljenda sama sündmuse kordumist.

Näitelausetes 32a ja 32b esineb ajaline *jälle* tagasiviitavas funktsioonis, implitseerides kirjeldatud situatsiooni kordumist, st viitab varem kehtinud situatsioonile (s. o 32a: varem on *kord majas* olnud; 32b: varem on *Pärnu* olnud ettekujutatud situatsioonis); ajaline *jälle* tagasiviitavas funktsioonis ei väljenda sama sündmuse kordumist (s. o 32a: *korra loomise* tegevus ei kordu; 32b: *Pärnuks saamine* ei kordu).

(32)

- a. Metstaki ja Soku tagasitulekuga löödi kord *jälle* majja, kuigi Soku pidi tegutsema üksi, sest Metstaki suutsid kohtunikud kiirelt seljitada. (aja90)

- b. Sel aastal on palju koosolekuid peetud, et Pärnust *jälle* Pärnu saaks. (aja90)

Näitelauses 33a ja 33b esineb ajaline *jälle* tagasiviitavas funktsioonis, implitseerides sama situatsiooni kordumise, viidates sama situatsiooni alguspunktile. Näitelauses 35a kirjeldatud sündmuse kaudu (s. o *pumbad lülitatakse sisse*) viitab *jälle* tagasiviitavas funktsioonis situatsiooni alguspunktile (s. o *pumbad* on varem olnud *sisselülitatud* asendis). Kirjeldatud lausekontekstis (33a) ei implitseeri ajaline *jälle* sündmuse kordumist (s. o *pumpade sisselülitamise* tegevus). Samas järeldeb *jälle* mõjualas esineva ühendverbi *sisse lülitama* tähendusest implitsiitne situatsiooni muutus (st *välja lülitamine*).

Näitelauses 33b kirjeldatud sündmuse kaudu (s. o *mees tuleb koju*) viitab tagasiviitava funktsiooniga *jälle* situatsiooni alguspunktile (s. o *mees* on varem *kodus* olnud). Samas järeldeb *jälle* mõjualas esineva verbi *tuleb* tähendusest implitsiitne situatsiooni muutus (*läheb*).

Näitelauses 33a, 33b esineva *jälle* tähendus vastab tõesustingimustele vaid juhul, kui tegelikkusele vastavas kontekstis on kirjeldatud situatsiooni varasem kehtimine (nt *kui pumbad on varem sisselülitatud asendis olnud*). Ajalise *jälle* tähendusest tekkiv konventsionaalne implikatuur implitseerib varem toimunud situatsiooni kordumise ajas järgnevalt, see ei vasta tõesustingimustele, kuna kirjeldatud sündmus on tõene vaid siis, kui kehtib varem toimunud situatsioon (nt *mees on varem kodus olnud*) ja sellele järgnenud muutus (*läheb kodust*).

(33)

- a. Kui aga lekkima hakanud koht või koguni purunenud toru on parandatud (tavaliselt asendatakse osa uue terastoruga), lülitatakse pumbad *jälle* sisse. (aja90)
- b. Janis lootis, et naine on häbist ära surnud, kuid nii ei olnud, Port Arthuri teati rääkida, et ta valmistab tuba selleks ette, kui mees *jälle* koju tuleb ja tema eest peab hoolitsema. (ilu90)

Ruumikonstruktsioonis esinev ajaline *jälle* implitseerib kirjeldatud entiteedi poolt hõivatud sama ruumi mitmekordse hõivamise kaudu sama situatsiooni kordumise.

Saksa keele partikli '*wieder*' (eesti k. 'jälle') uurimuses väidetakse, et selle tähendus kodeerib sündmuse ruumi viidatud ajahetkel ning eeldab ka ruumi(de) ajalist eelnevust. Partikli '*wieder*' ajalise tähenduse tagasiviitavast tõlgendusest järeldub lauses esitatud ajahetkele eelneval perioodil kirjeldatud sama ruumi mitmekordset hõivamist, lause ei tähista ilmtingimata väljendatud sündmuse kordumist, vaid viitab ajaliselt eelnenud samale ruumile (Pittner 2003: 372—373).

Eestikeelse materjali põhjal väidan, et *jälle* tähendus implitseerib ruumikonstruktsioonis esinevana kirjeldatud sündmuse ruumile eelneva implitsiitse ruumi olemasolu, viidates kirjeldatud sündmuse muutus-eelsele ruumile, st kirjeldatud sündmuse ruum ja viidatud sama ruum ei ole ajaliselt vahetus järgnevuses. Ruumikonstruktsioonis esinevana implitseerib *jälle* tähendus sama ruumi mitmekordse hõivamise kaudu sama situatsiooni toimumise.

Näitelauses 34a implitseerib ajaline *jälle* ruumikonstruktsioonis esinevana järjestatud ruumide vahetu järgnevuse (s. o *väljas-sees-väljas*), millest järeldub sama situatsiooni (s. o *väljas olemine*) kordumine samas kohas. Näitelauses 34b implitseerib ajaline *jälle* selles kirjeldatud järjestatud ruumide vahetus järgnemises sama situatsiooni kordumise (s. o *värvatest välja olemine*). Võimalikke lauseümbruse erinevaid kontekste konstrueerides oleks tõlgendusvõimalusi kaks. Kui esitatud lausele (34a) eelneks järgmise sisuga lause: *Ma tulin korraks uksest sisse, et kohver võtta*. Sellisel juhul viitaks *jälle* lauses – *läksin jälle välja* – viibimise situatsiooni varasemale kohale (*väljas olemine*) ja *jälle* tähendus ei implitseeri väljaminemise tegevuse kordumist. Teise tõlgendusvõimaluse järgi implitseerib *jälle* tegevuse kordumise (nt *hommikul läksin välja, lõuna ajal läksin välja ja õhtul läksin jälle välja*) ja viitab sama tegevuse ajaliselt hilisemale kordumise ning viitab situatsiooni samale kohale (*väljas*).

Näitelauses 34b seostub tagasiviitav ajaline *jälle* vastandava tähendusega, mille järgi *jälle* rõhutab lauses väljendatud vastandust (s. o *ühelt poolt sisse vs teiselt poolt välja*). K. Pittner toob välja saksa keele sõna '*wieder*' (eesti k. 'jälle') tähenduse etümoloogiliselt tõestatud seose vastandust väljendava arhaismi staatuses saksa keele eessõnaga '*wider*' (eesti k. 'vastu'), mille tähendusest järeldub tagasiviitamine

vastandatavale situatsioonile (Pittner 2003: 389). Eesti keele materjali ja hetkel puuduvate etimoloogiliste tõestuste põhjal saab vaid oletada *jälle* vastandava tähenduse tekkimist *jälle* ajalise tähenduse tagasiviitava funktsiooni kaudu.

(34)

- a. Läksin *jälle* välja. (ilu90)
- b. Küllap nad ennemgi seal Vargamäel niimoodi sagisid ja madistasid, need prototüübid – küll redelit mööda üles laka peale, küll alla, küll ühelt poolt väravatest sisse, teiselt poolt *jälle* välja. (aja90)

Tagasiviitav ajaline *jälle* on seotud situatsioonisisese protsessiga, implitseerides enamasti kirjeldatud situatsiooni muutuseelse seisundi (nt *aken pandi kinni ja tehti jälle lahti*, st viidatud on situatsiooni alguspunktile, kui kehtis *akna lahti* olemise situatsioon). See implitseeri sama sündmuse kordumist (vrd esitatud näite kontekst, mil *akna lahti tegemine* on ühekordne tegevus, st aken oli alati lahti olnud). Samas on tagasiviitava ajalise *jälle* tähendusest mõjule pääsev konventsionaalne implikatuur seotud partikli mõjualas esineva verbi tähendusega (st ühendverbi *lahti tegema* tähendusest järeldub implitsiitne situatsiooni muutus, s. o *kinni panema*).

B. Sõna *jälle* tähendus viitab sündmuse kordumisele/kestmisele

jälle ajalise tähenduse alljaotus – *jälle* viitab sündmuse kordumisele/kestmisele – on moodustatud analüüsitavate lausete põhjal, milles *jälle* tähendus esineb sündmuse või tegevuse kordumist väljendavana, implitseerides ajateljel eelnenud muutuse sündmuste vahepealsel ajal, implitsiitsete järjestatud sündmuste vahetus järgnevuses edastab *jälle* lisasündmuse toimumise.

Korduva ajalise *jälle* tähendus:

- 1) väljendab kirjeldatud sündmuse ja/või tegevuse kordumist ja/või kestmist;
- 2) sisaldab sama sündmuse või tegevuse kordumise implikatuuri;
- 3) sündmuse kordumisele ja/või kestmisele viitamine on seotud *jälle* mõjualas oleva verbi tähendusega.

148 lausest, milles *jälle* esineb ajalises tähenduses, on sündmuse kordumisele/kestmisele viitava funktsiooni alljaotusesse liigitatud 26 lauset (s. o 17 %), milles *jälle* viitab (ajaliselt varem toimunud) sama sündmuse või sama tegevuse kordumisele või jätkuvalle kestmisele. Oluline on selle alljaotuse juures märkida sõnapaaride *ikka+jälle* ja *jälle+jälle* esinemist. Korduv ajaline *jälle* implitseerib sama sündmuse kordumist – implitsiitsete järjestatud sündmuste vahetus järgnevuses edastab *jälle* lisasündmuse toimumise.

Analüüsitavates lausetes on ajalise tähenduse kordumise/kestmise funktsioonis valdav partikli vahetu naabrus sõnaga *ikka*, s. o 26 lausest 18 korral. Lausetes, milles esineb sõnapaar *ikka+jälle*, viitab *ikka* tähendus sündmuse/tegevuse ajalisele kestmisele ja *jälle* tähendus väljendab sama sündmuse või tegevuse kordumist, edastades lisasündmuse toimumise implikatuuri.

Näitelauses 35a esinev *jälle* viitab sama sündmuse (*millegi uue tekkimine*) kordumisele, sündmuse kestmisele viitab *ikka* (st varem on *talus midagi uut tekkinud* ja tekib olemasolevale juurde). Näitelauses 35b implitseerib *jälle* tähendus sama tegevuse (*tähelepanu juhtimine ohule*) kordumise ja kestmise (st *ta on varem oma kirjutistes juhtinud tähelepanu ohule*, ja see tegevus on korduva iseloomuga). Kui lausest jätta välja sõnapaar *ikka ja jälle*, siis muutub lauses esitatav aeg oleviku-keskseks ja lause tähendusest tõukub implikatsioon ajaliselt varem toimunud sama tegevuse ajaliselt hilisemast kordumisest.

Analüüsitavatest lausetest ühes (näitelause 35c) esines sõnapaar *jälle ja jälle*, mille olen liigitanud sündmuse kordumise/kestmise funktsiooni rühma – selle tähendus implitseerib kirjeldatud ruumi (*siia*) mitmekordset hõivamist, viidates tegevuse kordumisele ja kestmisele (st ajaliselt eelnenud perioodil on *ta siia tulnud* ja *tuleb* veel – varasemaga sarnane sündmus kordub).

(35)

- a. Sõidan sealt sageli mööda ja kuidagi hingekosutav on jälgida, kuidas selles tõusvas talus *ikka ja jälle* midagi uut tekib. (aja90)

- b. Oma ideeajaloolistes kirjutistes juhib ta ikka ja *jälle* tähelepanu ohule, et iga kõikeseletav süsteem peadib lihtsustamises ega hõlma tõelust kunagi kogu täiuses. (aja90)
- c. Ta ei uskunud, et tuleb siia *jälle* ja *jälle*, ning juba mõne päeva pärast jõuab ta selleni, et hiilib hoovi õhtuvidevikus veendumaks, et teise korruse kaks akent on pimedad, et õpetajanna on tõenäoliselt siiski ära sõitnud ja mitte lihtsalt ei keeldu talle ust avamast. (ilu90)

Näitelauses 36a ja 36b esineb *jälle* iseseisvalt ilma sõnata *ikka* ja viitab sündmuse või tegevuse kordumisele, implitseerides sama sündmuse ajaliselt varasema toimumise. Mõnel juhul edastab verbi tähendus kirjeldatud sündmuse kordumise (nt frekventatiivsed verbid: *hõikuma*, *limpsima*; ja kontinuatiivsed verbid: *vaatlema*, *piidlema*) (EKG 2000: 127), sel juhul intensiivistab *jälle* verbi tähendusest järelduvat kirjeldatud sündmuse kordumist ja/või kestmist. Ajaline *jälle* kordumise funktsioonis esinevana võib omada seost *jälle* rõhupartikliks kujunemisel, kuid selle tõestamine eeldab suurema hulga lausete analüüsimist.

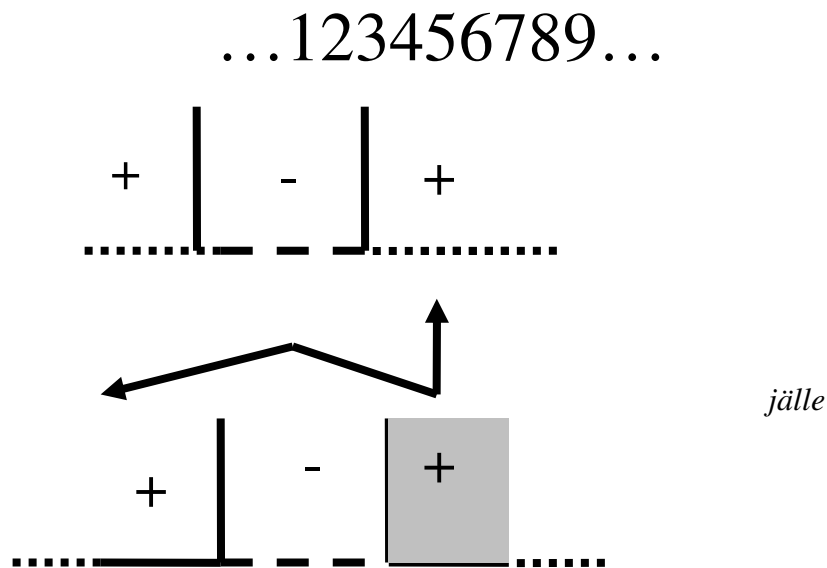
Näitelauses 36a edastab ühendverbi *edasi volama* tähendus sama sündmuse ajaliselt varasema toimumise, seega intensiivistab *jälle* verbi tähendusest järelduvat kirjeldatud sündmuse kordumist. Näitelauses 36b viitab *jälle* tähendus kirjeldatud sündmuse (*külastus*) eeldatavale kordumisele (st *külastus* lõppes ja *šveitseri* ütlus sisaldab teavet selle kohta, et vähemalt üks *külastus* on toimunud ning ta eeldab selle kordumist). Kui näitelausest 36b jätta partikkel välja, siis tõukub lause tähendusest ka implikatuur ajaliselt eelnenud sündmuse kohta. Seega, *jälle* tähendus sisaldab implikatuuri ajaliselt varem toimunud sündmuse ajaliselt hilisema sama sündmuse kordumise kohta.

(36)

- a. Ja siis volab jõgi *jälle* edasi. (aja90)
- b. "Külastage meid *jälle*," ütles šveitser, kui ma sõnagi lausumata lahkusin. (ilu90)

Ajalise *jälle* tähendust selgitan kahetasandilise ajatelje mudelil, mis põhineb J. van der Auwera käsitusel (vt van der Auwera 1993). Eesti keele *jälle* ajalise tähenduse

kirjeldamiseks sobib kahetasandilise ajatelje mudel, kuna sõna tähenduses pääseb mõjule implikatuur tegeliku situatsiooni kirjeldamisel implitseeritud mitte-tegelikust situatsioonist. Joonisel selgitan ajalise *jälle* tagasiviitavat ja kordumist/kestmist väljendavat funktsiooni, tõestades sellega analüüsimisel tehtud alljaotuse vajaduse.

Joonis 18. Partikli *jälle* tähenduse ajatelg

Partikli *jälle* ajateljel (joonis 18) on oluline näidata vähemalt kolme vahetult järgnevat ala – vasakpoolset '+'-ala, mis tähistab kirjeldatud situatsiooni alguspunkti; keskel asetsevat '—'-ala, mis tähistab situatsiooni muutust; parempoolset '+'-ala, mis tähistab '—'-alale ajaliselt järgnevat situatsiooni. *jälle* tähenduse ala paikneb parempoolses '+'-alas pideva horisontaaljoone peal, mis on kujutatud varjutatud alana. Varjutatud ala (s. o *jälle* kaudu viidatud sündmuse toimumine) järgneb vahetult muutusteljele (vertikaalne joon), kuid selle kestus (ajajoone pikkus) pole teada, kui teiste lauses esinevate ajasõnade tähendusest seda ei järeldu. Kuna *jälle* ei määratle kirjeldatud sündmuse või situatsiooni ajalist kestust, jätkub varjutatud ala kandev pidev joon edasiselt punktiirjoonena. Tegeliku situatsiooni ajateljel (alumisel ajateljel) varjutatud alast väljaulatuv '+'-alale tagasiviitav nool tähistab kirjeldatud situatsiooni alguspunkti, s. o *jälle* ajalise tähenduse tagasiviitavat funktsiooni tähistav nool. Näitelause 33 a järgi selgitan seda järgmiselt. Varjutatud '+'-alas on kujutatud lauses

kirjeldatud situatsioon (*pumbad lülitatakse jälle sisse*, st *pumbad on sisselülitatud asendis*), milles *jälle* tähendus implitseerib sama situatsiooni varasema toimumise vasakpoolses '+'-alas (*pumbad on varem olnud sisselülitatud asendis*), ja kirjeldatud situatsiooni eelneva muutumise '—'-alas (*pumbad on välja lülitatud*).

Tegeliku situatsiooni varjutatud alast suundub mitte-tegeliku situatsiooni ajatelje parempoolse '+'-alani nool, mis tähistab kirjeldatud sündmusega sama sündmuse varasemat, kuid tegeliku situatsiooni ajateljel mitte toimuvat sündmust, s. o *jälle* ajalise tähenduse korduvat funktsiooni tähistav nool. Näitelause 36b järgi selgitan seda järgnevalt. Varjutatud '+'-alas on kujutatud lauses kirjeldatud sündmus (*jälle külastamine*), milles *jälle* tähendus implitseerib sama sündmuse või situatsiooni toimumise ajas eelnevalt (*vähemalt üks külastus on toimunud*), viidates sellele, et implitsiitne sündmus hetkel ei toimu. Sellest tulenevalt viitab kirjeldatud sündmuse kordumist tähistav nool mitte-tegeliku ajatelje '+'-alasse, millel on kujutatud varem toimunud sündmuse või situatsiooni muutumine kolme ala kaudu, tähistamaks implitsiitsete järjestatud sündmuste vahetut järgnevust.

Ajalise *jälle* tagasiviitava ja kordumist väljendava funktsiooni erinevus on ähmane, enamasti implitseerib *jälle* kirjeldatud sündmuse või situatsiooni kordumise ja on seotud situatsioonisisese protsessiga, viidates situatsiooni muutuseelsele seisundile.

5.4.2 *jälle* esinemine vastandavas tähenduses

Eesti keele *jälle* erineb soome ja saksa keele vastetest selle poolest, et sõna tähendusväljas esineb lisaks ajalise tähenduse rühmale ka tähendusrühm, mis implitseerib kirjeldatud situatsioonide vastanduse. Kui lauses edastab vastandavat positsiooni mingi teine keeleväljend (nt *teisalt*, *osa*, *mõned*, *vastupidi* jms), siis *jälle* rõhutab vastandavat positsiooni.

Vastandavas tähenduses implitseerib *jälle* kirjeldatud situatsioonide, sündmuste vms vastanduse; kui teiste lauseliikmete tähendusest vastandust ei järeldu; kui lauses edastab vastandust mingi teine väljend, esineb *jälle* rõhupartiklina vastandavas funktsioonis.

Analüüsitava materjalis esineb väike, kuid kindel hulk lauseid, milles sõna *jälle* esineb vastandavas tähenduses – 200 lausest 27 korral (s. o 13 %) (vt joonis 17). Vastandav *jälle* implitseerib sündmuste, tegevuste, asjade, situatsioonide vastandamist või intensiivistab süntaktiliselt/semantiliselt teiste vahenditega väljendatud vastandust. Näitelause 37a, 37b esineb *jälle* vastandavas tähenduses, implitseerides kirjeldatud situatsioonide vastanduse. Näitelause 37a määrab sõnajärg *jälle* rõhutava vastandava positsiooni (vrd *jälle ma rääkisin*), vastandav *jälle* väljendab kirjeldatud situatsiooni vastandust implitsiitsele situatsioonile (nt *tema rääkis tundmatust kunstnikust vs mina rääkisin Eduard Järvest*). Näitelause 37b väljendab vastandav *jälle* kirjeldatud situatsioonide vastandust (*abstraktsionismi tunnetuslikkus vs figuuride kujutamise dünaamika*).

(37)

- a. Mina *jälle* rääkisin Eduard Järvest, kelle illustratsioonid rahvusromantilistele teostele olid tõepoolest väga meisterlikud. (aja90)
- b. Pool minu loomingust on abstraktsionism, seal on tunnetust kõige rohkem, figuurides on alati vähem, seal on *jälle* dünaamikat. (aja90)

gi-liitelisena esineb *jälle* enamasti (14st liitepartiklina esinemisest 8 juhul) vastandavas tähenduses, intensiivistades *jälle* tähendusest järelduvat vastandavat positsiooni. Näitelause 38a implitseerib *jällegi* kirjeldatud situatsiooni vastanduse implitsiitsele situatsioonile (nt *artikli lugejad arvavad teisiti*), *gi*-liide intensiivistab implitseeritud vastandavat positsiooni. Näitelause 38b implitseerib *jällegi* kirjeldatud situatsiooni vastanduse implitsiitsele situatsioonile (nt *kontserti alustati kogu koosseisus vs esimene pool lõpetati neljakesi*).

(38)

- a. Artikli autorid leiavad aga *jällegi*, et hariduskomitee peamiseks ülesandeks peab olema üldhariduse juhtimine! (aja90)
- b. Kontserdi esimene pool lõpetati *jällegi* neljakesi. (aja90)

Partikkel *jälle* rõhutab vastandavat positsiooni, kui lauses edastab vastandavat tähendust mingi teine väljend. Näitelauses 39a edastab kirjeldatud situatsiooni vastanduse implitsiitsele situatsioonile väljend: *otse vastupidi*, *jälle* rõhutab implitseeritud vastandust. Näitelauses 39b edastab kirjeldatud situatsioonide vastanduse kvantorsõna *osa*, *jälle* rõhutab väljendatud vastandust, rõhutades vastanduvat situatsiooni (*osa käis mitmes poes*). Näitelauses 39c väljendab *jälle* tähendus kirjeldatud situatsiooni (st *kiitmise kohta on soovitus*) vastanduse implitsiitsele situatsioonile, samas võib *jälle* esinemist lauses (39c) analüüsida ka kui leksikaalse tähenduseta rõhupartiklit. Kuna sarnaseid esinemisi analüüsitavates lausetes rohkem ei leidnud, pole eraldi rõhupartikli rühma moodustatud.

(39)

- a. Minu jaoks *jälle* otse vastupidi. (aja90)
- b. See ei õigustanud end, osa ei saanud piima kätte, osa *jälle* käis oma lapse sünnitunnistusega mitmes poes. (aja90)
- c. Kiitmise kohta *jälle* soovitus – ei maksaks seda liiga täht-tähele võtta või muidu tuleb meil ütleja paratamatult hullude hulka arvata. (ilu90)

Vastandava *jälle* võib edastada mõnel juhul modaalsushinnangu, st vastanduse kaudu edastatud suhtumine öeldusse, nt 39b kontekstis: lausega edastatakse kirjeldatud situatsiooni suhtes negatiivset hinnangut, pidades situatsiooni ebaõigeks (*osa sai palju piima, teine osa ei saanud üldse*). Samas muidugi edastab kogu lause ja selle kontekst modaalsushinnangut, kuid keelematerjali põhjal saab esile tuua vastandava *jälle* kasutuse modaalsushinnangut edastavates lausetes.

- ***jälle* ajalise ja vastandava tähenduse üleminekuala**

Üleminekuala on liigitus, milles *jälle* tähendus implitseerib järelduse (ajaliselt varem toimunud) sama sündmuse kordumise kohta ja implitseerib situatsioonide vastanduse. Üleminekualasse liigitatud juhud võivad moodustada põhitähendusest eraldiseisva tähendusrühma, kuid selle uurimine vajab suuremat hulka analüüsitavat keelematerjali.

Seniks väidan, et polüsemse partikli *jälle* tähendused on omavahel seotud ja keelekasutaja poolt tehtav vastava tähenduse valik ei allu kindlatele reeglitele.

Üleminekualasse on liigitatud 200 lausest 25 (s. o 12 %) (vt joonis 17), milles *jälle* tähendus on tõlgendatav nii ajalises tähenduses kui ka vastandavas tähenduses, enamasti tundub, et keelekasutaja poolt vastavas kontekstis ka mõlemas tähenduses edastatud.

Näitelauses 40a väljendab *jälle* tähendus nii ajaliselt varem toimunud sama tegevuse kordumist (st *ta on varem ka nii käitunud, nagu oleks need võidud ise saavutanud*) kui ka tegevuste vastandamist (*vaimustuses olemine vs võidukalt käitumine*). Näitelauses 40b implitseerib *jälle* tähendus nii ajaliselt varem toimunud sama situatsiooni kordumist (st *varem on tase kõrge olnud*) kui ka kirjeldatud situatsiooni vastanduse implitsiitsele situatsioonile (nt kontserdi toimumise kontekstis: *tase kõrge vs esinemispaigad ebahuvitavad* vms).

Näitelauses 40c implitseerib *jälle* tähendus ajaliselt varem esinenud sama situatsiooni kordumise (*suurte kulutuste tekkimine*, st ka varem on *suured kulutused tekkinud*) kui ka situatsioonide vastandamise (st *liigsete loomade olemasolu vs suurte kulutuste tekkimine*).

(40)

- a. "Kord on ta Neitsist vaimustuses, siis käitub *jälle* nii, nagu oleks ta ise need võidud saavutanud." (ilu90)
- b. Tase *jälle* kahtlemata kõrge ja kava huvitav. (aja90)
- c. Pealegi peame liigseid loomi ka pidevalt toitma, mis toob *jälle* kaasa suuri kulutusi. (aja90)

5.4.3 *jälle* tähendusliigituse kokkuvõte

Partikli *jälle* tähendused:

- 1) *jälle* esinemine ajalises tähenduses;
- 2) *jälle* esinemine vastandavas tähenduses.

1. Ajaline *jälle* on seotud lauses kirjeldatud sündmuse või situatsiooni ajalise muutusega, milles ta ei määratle sündmuse toimumise ajahetke kestust (see järeldeb ajaväljendite tähendusest), vaid sisaldab implikatuuri sündmuse toimumisaja kohta, st implitseerib kirjeldatud sündmuse muutuse järelduse kaudu, et ajaliselt vahetult eelnevana kirjeldatud situatsioon ei kehtinud, vahepeal on toiminud sündmuse või situatsiooni muutus. Lauseid, milles *jälle* esineb ajalises tähenduses, esineb aja- ja ilukirjandustekstides 200 analüüsitava lausest kokku 148 juhul (s. o 75 %) (vt joonis 17). See näitab, et partikli *jälle* põhitähendus on ajaline.

Ajaline *jälle* väljendab enamasti sama sündmuse ja/või situatsiooni ajateljel eelnevat toimumist, implitseerides sama sündmuse vahepealse mitte toimumise või situatsiooni kehtimatuse vahepealsel ajal. Ajaline *jälle* väljendab varem toimunud sama situatsiooni ja/või sündmuse kordumist, implitseerides nende vahepealse muutuse. Ajalise *jälle* tagasiviitava ja kordumist väljendava funktsiooni erinevus on ähmane, enamasti väljendab *jälle* kirjeldatud sündmuse või situatsiooni kordumist ja on seotud situatsioonisisese protsessiga, implitseerides situatsiooni muutuseelse seisundi. Ajalise *jälle* tähenduse kirjeldamiseks sobib kahetasandilise ajatelje mudel, kuna sõna tähenduses pääseb mõjule implikatuur tegeliku situatsiooni kirjeldamisel implitseeritud mitte-tegelikust situatsioonist. Joonisel selgitan *jälle* ajalise tähenduse tagasiviitavat ja kordumist/kestmist väljendavat funktsiooni, tõestades sellega analüüsimisel tehtud alljaotuse vajaduse (vt joonis 18).

Partikkel *jälle* esineb **ajalise ja vastandava tähenduse piirialas**. Üleminekualasse on liigitatud 200 lausest 25 (s. o 12 %) (vt joonis 17), milles *jälle* tähendus on tõlgendatav nii ajalises tähenduses kui ka vastandavas tähenduses, enamasti tundub, et keeakasutaja poolt vastavas kontekstis ka mõlemas tähenduses edastatud.

2. Analüüsitavas materjalis esineb väike, kuid kindel hulk lauseid, milles sõna *jälle* esineb **vastandavas tähenduses** – 200 lausest 27 korral (s. o 13 %) (vt joonis 17). Vastandav *jälle* väljendab sündmuste, tegevuste, asjade, situatsioonide vastandamist või intensiivistab süntaktiliselt/semantiliselt teiste vahenditega väljendatud vastandust. Vastandavas tähenduses implitseerib *jälle* kirjeldatud situatsioonide, sündmuste vms vastanduse; kui teiste lauseliikmete tähendusest vastandust ei järeldu; kui lauses edastab vastandust mingi teine väljend, siis *jälle* intensiivistab vastandavat funktsiooni. Vastandava *jälle* võib edastada mõnel juhul modaalsushinnangu, st vastanduse kaudu edastatud suhtumine öeldusse.

5.5 Tulemused ja järeldused

Analüüsi ülesandeks oli esitada eesti keele partiklite *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* tähendusväljad, neid kirjeldada ja selgitada partiklite tähendusest mõjule pääseva implikatuuri erinevat avaldumist sõltuvalt nende süntaktilisest ümbrusest. Siinses peatükis esitan uurimistulemused, mis lähtuvad püstitatud eesmärgist kirjeldada uuritavate partiklite tähendusi eesti kirjakeeles.

Üldistavalt saab partiklite tähendusväljad jagada ajaliseks ja mitte-ajaliseks tähendusväljaks. Tulemusi selgitab tabelis 2 esitatud partiklite tähendusväljade ülevaatlilik kirjeldus, mida illustreerivad tabelis 3 esitatud arvandmed (esinemus üldarvust 200, esitatud protsentuaalselt).

Ajalises tähenduses sisaldub uuritud polüseemsete partiklite tähenduses järgnevuse komponent, mis viitab kirjeldatud situatsiooni ja/või sündmuse (oodatud) eelnemisele või järgnemisele ajateljel. Partiklite tähenduses sisaldub ka eelduse-ootuse komponent, st pääseb mõjule implikatuur sündmuse, situatsiooni ja/või ruumi järgnevusest ja/või eelnemisest ajateljel. Partiklite süntaktilist ümbrust uurides selgus, et nende tähendusest tekkiv konventsionaalne implikatuur sõltub olulisel määral partikli mõjualas esineva verbi ajavormist ja ajaväljendi tähendusest.

Partiklite ajalise tähendusvälja analüüsimisel selgus:

1. Partiklid ei väljenda kirjeldatud sündmuse ja/või situatsiooni toimumisaega, nad suhestuvad väljendatud ajaga, sisaldades eelduse-ootuse komponenti, mis implitseerib ootuspärasest varasema või hilisema toimumisaja (nt *ta töötab veel*, implitseerib situatsiooni ootuspärasest hilisema toimumise, eeldatud oleks situatsiooni varasem muutus (*ta on töötamise lõpetanud*)); ja järgnevuse komponenti, mis viitab ajateljel eelnevale või järgnevale sündmuse või ruumi muutusele (nt *ta on juba kodus*, viitab ajateljel eelnenud implitseeritud sündmusele ja selle toimumise ruumile (nt eelnevalt *oli ta koolis*)).
2. Esinedes koos ajaväljendiga, pääseb partiklite tähendusest mõjule implikatuur sündmuse ootuspärasest hilisema (*veel*, *alles* tähendusest) ja varasema (*juba* tähendusest) toimumisaja kohta; ning ootuspärasest pikema või lühema ajalise kestuse kohta, mis sõltub ajaväljendi(te) tähendusest (nt *alles viie päeva pärast*; *juba homme*).
3. Ruumikonstruktsioonis esinevaina sisaldab partiklite tähendus järgnevuse komponenti, st implitseerib ajateljel eelneva(te) ja/või eeldatavate järgneva(te) ruumi(de) olemasolu (nt *olen veel Tartus*, implitseerib ajateljel järgneva ruumi; *olen juba Tallinnas*, implitseerib ajateljel eelneva ruumi; *ta märkas seda alles lennuväljal*, implitseerib ajateljel eelneva ruumi; *ta on jälle kodus*, implitseerib sama ruumi hõivamise ajateljel mingile muule ruumile järgnevana).
4. Esinedes ilma ajaväljendita, mõjutab partiklite tähenduses sisalduva eelduse-ootuse komponendi avaldumist verbi ajavorm (nt *ta töötab veel*, implitseerib ootuspärasest hilisem toimumisaeg; aga *ta oli sel ajal veel põlvepikkune*, ei implitseeri kirjeldatud situatsiooni ootuspärasest hilisemat toimumisaega, viidatakse eelkõige situatsiooni muutusele (kõnehetkeks on situatsioon muutunud: *ei ole põlvepikkune*)) (vt ka tabel 2).
5. Partiklite ajaline tähendus on kirjeldatav kahetasandilisel ajateljel, mis võimaldab selgitada tähendustes sisalduvat eelduse-ootuse komponenti ja järgnevuse komponenti (vt 5. peatüki joonised).
6. Kahetasandilise ajatelje mudeli järgi kirjeldatud saksa keele ja inglise keele partiklid '*noch / still*' ja '*schon / already*' sarnanevad eesti keele partiklitega *veel* / *juba* nende ajalises tähenduses sisalduva eelduse-ootuse komponendi ja

järgnevuse komponendi poolest. Eesti keele partiklite *veel* ja *juba* ajalise tähenduse kirjeldamisel on ajatelje diagrammi täiustatud, kuna selgus, et nende tähenduses sisalduv eelduse-ootuse komponent ei avaldu igas kontekstis (vt tabel 2).

Iga partikli tähendusliigituse moodustamisel on esitatud selle tähenduste vahelised **üleminekualad**, millesse on liigitatud juhud, kus tähendust on võimalik määrata mõlemasse tähendusrühma kuuluvana. Alati pole selge, kas see on interpreteerimise probleem, või on keelekasutaja selle partikli just mõlemas tähenduses enda poolt öeldusse lisanud (nt *mul on veel viis raamatut*, millest järeldub nii ajaline tähendus (*veel on*, hiljem situatsioon eeldatavalt muutub) kui ka tähendus 'lisaks' (st *viis raamatut* on teistele lisaks).

Mitte-ajalises tähenduses ilmneb partiklite *veel*, *alles*, *jälle* spetsiifiline tähendus. Kõik partiklid (sh *juba*) esinevad rõhupartiklina.

Partiklite mitte-ajalise tähendusvälja analüüsimisel selgus:

1. Partikkel *veel* esineb tähenduses 'lisaks', väljendades olemasolevale juurde lisamist, ka mingi hulga suurenemist (nt *marju toodi veel juurde*, st marjade hulk suurenes), sh väljendab tegevuse kordumist (nt *juba viis päeva on marju nopitud ja korjatakse veel*, st tegevus kordub), mida võib samuti mõista hulga suurenemisena (st sündmuste kordumine – nt olemasolevale tegevusele tuleb teisi lisaks).
2. Partikkel *alles* esineb tähenduses 'säilinud', väljendades asja, situatsiooni vms olemasolu (nt *majad on alles*, st on säilinud), implitseerides mõnel juhul millegi säilimist, kuigi eeldatud oleks selle mitte säilimine (s. o *majade säilimine* pole mingis mõttes ootuspärane).
3. Partikkel *jälle* esineb vastandavas tähenduses, väljendades kirjeldatud situatsiooni, sündmuse, asja vms vastandust (nt *sina kirjutad nii, mina jälle teisiti*), implitseerides enamasti mingi teise (mitte kirjeldatud) situatsiooni vms olemasolu (see, millele vastandatakse) (nt *õppimine on aga jälle arendav tegevus*, st implitseeritud vastanduv situatsioon (mitte õppimine)).
4. *veel*, *juba*, *alles* esinevad rõhupartiklitenä – *veel* esineb rõhupartiklina enamasti komparatiivi intensiivistajana, sisaldades kaudselt tähendust 'lisaks' (nt *veel*

selgem ilm), sest ta rõhutab lauses väljendatud hulga suuruse muutumist, mida väljendatakse keskvõrdes; *juba* esineb rõhupartiklina, intensiivistades lauses talle eelnevat või järgnevat väljendit (nt *seda peaks juba loomulikust andest oskama*); *alles* esineb rõhupartiklina, intensiivistades lauses talle eelnevat või järgnevat väljendit (nt *on need alles linnud!*).

5. *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* esinevad lauses rõhutavas positsioonis modaalhinnangu edastamisel, s. o öelduga edastatud hinnang mingi situatsiooni, sündmuse, asja vms kohta (nt *sellel oli veel laps ka kaasas*, edastatakse asjaolu raskendav hinnang; nt *see on juba hoopis teine asi*, edastatakse näiteks positiivne hinnang, olukorrale, kus on saavutatud mõistmine; nt *on sellel alles tahtmist joosta*, edastatakse hinnang, et olukord on imestust vääriv; nt *selliselt on neid jälle raske mõista*, implitseeritud vastanduse kaudu (*teisiti on kergem mõista*) edastatakse hinnang olukorra kohta).
6. *veel* ja *jälle* gi-liitelised vormid esinevad enamasti rõhutavas funktsioonis: *veelgi* võrdlussõna rõhutavana (nt *nüüd läks ilm veelgi selgemaks*), *jällegi* vastandavas tähenduses rõhutavas funktsioonis (nt *osa inimestest sai kiita, teised jällegi mitte*).

Uurimistulemused võimaldavad partiklite tähendusi uurida spetsiifiliselt – ühele kindlale komponendile keskendudes (nt ruumikonstruktsioonis järgnevuse komponenti sisaldavad partiklid). Edasistes töödes oleks oluline uurida partiklite esinemist samas lausekontekstis, selgitamaks, mil määral nende ajaline tähendusväli seotud on. Partiklite *veel* ja *juba* võimaliku ühise tähendusvälja (nt *mina veel loen, tema juba kirjutab*, s. o *mina veel ei kirjuta*) kirjeldamisel tuleks analüüsida põhjalikumalt *veel* negatsiooni (s. o *veel ei*; *veel mitte*) ja selle eituslikku vastet (s. o *enam ei*; *enam mitte*), mis suunab uurimisala duaalsuse hüpoteesi (Löbner 1989) kehtivuse kontrollimise juurde. Oluline oleks analüüsida modaalhinnangut edastavaid lauseid, et selgitada, kas partiklid *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* edastavad suhtumist öeldusse iseseisvalt või on nad hinnangulise lause rõhutamise funktsioonis esinevad komponendid. Huvitav oleks selgitada välja eesti keele partiklid ja ajaadverbid, mille tähenduses sisaldub eelduse-ootuse ja järgnevuse komponent.

Tabel 3. *veel, juba, alles, jälle* tähendused

	<i>Veel</i>	<i>Juba</i>	<i>alles</i>	<i>jälle</i>
AJALINE TÄHENDUS	EOK: sündmuse toimumisaeg on ootuspärasest hilisem; jaatavas ol. lauses alati (vt joonis 8); jaatavas min. lauses mõnel juhul (vt joonis 9); eitavas ol. lauses alati; eitavas min. lauses mõnel juhul (vt joonis 10). JK: kõigis lausetes (viitab muutuseelsele ja järgnevale ruumile või sündmusele)	EOK: sündmuse toimumisaeg on ootuspärasest hilisem; ajavälj-lausetes alati (vt joonis 12); ol. lausetes alati, min. lausetes mõnel juhul (vt joonis 13). JK: kõigis lausetes (viitab hrl muutuseelsele ruumile või sündmusele)	EOK: sündmuse toimumisaeg on ootuspärasest hilisem; ajavälj-lausetes alati (vt joonis 15); ol. lausetes mõnel juhul, min. lausetes väljendab hetkelist aega 'äsja' (vt joonis 16). JK: kõigis lausetes (viitab hrl muutushetkele järgnevale ruumile või sündmusele)	EOK: eeldatakse, et sündmus või situatsioon on varem toimunud, hrl implitseerides vahepealse muutuse (see on tugevalt seotud JK-ga) (vt joonis 18). JK: kõigis lausetes (viitab sündmuse või situatsiooni muutuseelsetele sündmustele või ruumidele)
ÜLEMINEKU- ALA	Ajaline tähendus + lisamise tähendus	Ajaline tähendus (ilma EOK-ta ja JK-ta) + rõhutamise funktsioon (leksikaalse tähenduseta)		Ajaline tähendus + vastandav tähendus
MITTE-AJALINE TÄHENDUS	1. Tähendus 'lisaks': väljendab olemas-olevale juurde lisamist; implitseerib olemasoleva hulga. 2. Rõhupartikkel <i>veel</i> ja <i>veelgi</i>: hrl võrdlussõna intensiivistamine; ka modaalsushinnangu edastamine.	Rõhupartikkel: lauses eelneva või järgneva väljendi intensiivistamine, hrl modaalsushinnangu edastamine.	1. Tähendus 'säilima': väljendab olemasolu, hrl implitseerib millegi säilimist, kuigi muutus (mitte säilimine) oleks ootuspärane. 2. Rõhupartikkel: intensiivistab teise väljendi tähendust, hrl modaalsushinnangu edastamine.	Vastandav tähendus: väljendab millegi vastandamist, implitseerides hrl teise (mitte kirjeldatud) situatsiooni olemasolu (see, millele vastandatakse). Rõhutab vastandust, kui see on lauses otseselt väljendatud, hrl ka modaalsushinnangu edastamine.

EOK – eelduse-ootuse komponent (s. o partikli tähenduses pääseb mõjule implikatuur oodatud ja/või soovitud toimumisaja või -ruumi kohta);

JK – järgnevuse komponent (s. o partikli tähenduses pääseb mõjule implikatuur sündmuse, situatsiooni ja/või ruumi järgnevusest ja/või eelnemisest ajateljel).

ol. lause – oleviku aega väljendav lause; **min. lause** – mineviku aega väljendav lause; **hrl** – harilikult (tähenduses 'üldiselt', 'tavaliselt'); **ajavälj- lausetes** – ajaväljendite tähendusest või ruumisõnast (kaudselt) järelduva ajahetke täpsustamisel.

6. Kokkuvõte

Käesolev magistritöö analüüsib partiklite *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* tähendust eesti kirjakeeles. Need neli partiklit esinevad sagedasti eesti kirjakeeles, samuti on vähemalt *veel*, *juba* ja *jälle* suhteliselt vara lapse poolt omandatavate partiklite hulgas. Oma ajalises tähenduses moodustavad nad ühtse tähendusvälja, mille tõttu neid on otstarbekas käsitleda koos ja sarnastest printsiipidest lähtuvalt.

Analüüs põhineb 800 lausest koosneval minikorpusel, mis on moodustatud Tartu Ülikooli kirjakeele korpuse baasil. Töö kuulub kognitiivse semantika ja pragmaatika piirimaile, kuid puudutab ka traditsioonilise süntaksi mõningaid valdkondi.

Töö alguses oli esitatud kolm uurimisülesannet, mis hõlmavad partiklite tähendusväljade selgitamist ja nende analüüsimist, võttes vajadusel arvesse partikli süntaktilist ümbrust. Nendega suhestuv neljas uurimisülesanne oli võrrelda partiklite tähendusi teiste keelte vastetega (inglise, saksa ja soome keele põhjal tehtud uurimusi arvesse võttes).

Püstitatud eesmärgi ja sellest tulenevate uurimisülesannete lahendamiseks on töös kõigepealt tutvustatud partiklite käsitlevi teoreetilises keeleteaduses üldisemalt, milles on esile toodud funktsionaalse lähenemise printsiipidele tuginevat J. van der Auwera kahetasandilise ajatelje mudeli teooriat (van der Auwera 1993). Järgnevalt on põhjendatud kahetasandilise ajatelje mudeli teooria ja implikatuuriteooria (Grice 1975; Horn 1988) rakendamist eesti keele partiklite tähenduste kirjeldamisel.

Töö empiirilise osa sissejuhatusena on esmalt selgitatud keelematerjali valiku põhimõtteid ja analüüsimise meetodit. 5. peatükk asub otseselt töös püstitatud eesmärkide lahendamisele. Iga partikli semantilise analüüsi alguses on esitatud selle tähendused, mille hulgas on esile toodud *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* põhitähendus – ajaline tähendus. J. van der Auwera käsitluse järgi on kahetasandilise ajatelje teooria rakendatav mitmete keelte puhul. Analüüsimise käigus selgus, et eesti keele partiklite tähendusi saab kirjeldada kahetasandilise ajatelje mudelile tuginedes, sest *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* sisaldavad ajalises tähenduses eelduse-ootuse komponenti ja järgnevuse komponenti. Eelduse-ootuse komponendist järeldub, et partikli tähendusest pääseb mõjule konventsionaalne implikatuur kirjeldatud situatsiooni eeldatud ja/või oodatud

toimumisaja kohta. Järgnevuse komponendist järeldeb, et partikli tähendus implitseerib situatsiooni toimumise ajateljel eelneva ja/või järgnevana.

Mitte-ajalises kasutuses ilmnevad partiklite spetsiifilised tähendused – *veel* tähenduses 'lisaks', *alles* tähenduses 'säilima' ja *jälle* vastandavas tähenduses. Analüüsimisel on kirjeldatud iga tähendust põhjalikult, esitades ka oletuslikud väited nende võimalike seoste kohta ajalise tähendusväljaga (s. o tähenduste üleminekuala). Selgus, et kõik uuritud sõnad esinevad rohkemal või vähemal määral rõhupartiklina intensiivistamise funktsioonis, mille kirjeldamisel on põgusalt peatunud ka lausega edastataval hinnangumodaalsuse aspektil.

Siinses töös on selgitatud eesti keele partiklite *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* tähendusväljad, liigitades üldistavalt ajaliseks ja mitte-ajaliseks tähenduseks, mis täpsustub lausekontekstis esinemisel. Tegelikus keelekasutuses kasutab kõneleja neid partikleid eeldusega, et vastuvõtjale järeldeb sama tähendus, mida edastati. Eeldatakse partikli tähendusest mõjule pääseva ühise järeldeuse olemasolu. Väidan, et eesti keele partiklite *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* tähendustest pääseb mõjule implikatuur, mida üldjuhul üheselt mõistetakse. Uuritavate partiklite tähendusest (ajalisest ja mitte-ajalisest) pääsevad mõjule konventsionaalsed implikaatuurid, st *veel*, *juba*, *alles* ja *jälle* on polüseemsed sõnad, mille eri tähendustel võib olla ka erinev konventsionaalne implikatuur ning see saavutab oma konventsionaalse tähenduse alles lausekontekstis.

Töö empiiriline osa sisaldab peamiselt eesti keele partiklite tähenduste analüüsi, milles on kõrvutava materjalina esitatud ka teiste keelte uurimistulemusi. Tähenduste interpreteerimisel ja põhiliste tähendusrühmade esitamisel on arutlustena esitatud mitmed tulemused ja neist tehtavad järeldused. Selguse põhimõttel on empiirilise osa viimases alapunktis (vt 5.5) esitatud peamised uurimistulemused ja neist tehtavad järeldused. Selles on ka lühidalt kirjeldatud võimaliku edasise töö väljundid.

Töö eesmärgiks oli kirjeldada eesti keele partiklite *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* tähendusi kognitiivse lingvistika ja implikaatuuriteooria printsiipidest lähtuvalt. Sellest tulenevad uurimisülesanded on täidetud: esitatud on partiklite *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* tähendusväljad; iga partikli tähendusvälju on põhjalikult analüüsitud; selgitatud on partiklite tähendusest mõjule pääseva konventsionaalse implikaatuuri erinevust sõltuvalt süntaktilisest ümbrusest; analüüsimisel on võrreldud uuritud partiklite tähendusi teiste keelte vastetega.

Kirjandus

- Buchholz, O. 1991. Entsprechungen in den Balkansprachen zu *schon – nicht mehr – noch – noch nicht*. Adverbs and Particles of Change and Continuation (= EUROTYP Working Papers V.2), ed. J. van der Auwera. Strasbourg: European Science Foundation, S. 17—91.
- Garrido, J. 1992. Expectations in Spanish and German Adverbs of Change. – *Folia Linguistica* 26, pp 357—402.
- Grice, P. 1975. Logic and conversation. – *Pragmatics a Reader*. Toim S. Davis. Oxford: Blackwell.
- Grice, P. 1989. *Studies in the way of words*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Hennoste, T., Muischnek, K. 2000. Eesti kirjakeele korpuse tekstide valiku ja märgendamise põhimõtted ning kahe allkeele võrdluse katse. – *Arvutuslingvistikalt inimesele*. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1. Toim. T. Hennoste. Tartu, lk. 77—122.
- Hennoste, T., L. Lindström, A. Rääbis, P. Toomet, R. Vellerind 2000. Eesti suulise kõne korpus ja mõnede allkeelte võrdluse katse. – *Arvutuslingvistikalt inimesele*. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1. Toim. T. Hennoste. Tartu, lk. 245—283.
- Horn, L. 1988. Pragmatic theory. – *Linguistics: The Cambridge Survey I*. F. J. Newmayer (ed.) Cambridge: CUP.
- Horn, L. 2004. Implicature. – *The Handbook of Pragmatics*. L. Horn, G. Ward (eds.). Oxford: Blackwell, pp. 319—340.
- Huumo, T. 1997. Polysemy in cognitive linguistics. – *Selected Papers from the fifth International Cognitive Linguistics Conference*. H. Cuyckens, B. Zawada (eds.). *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science IV*. Amsterdam: Benjamins.
- Häkkinen, K. 2007. *Keeleteaduse alused*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Jansons, A. 2001. Artikkel *siis* eesti suulises kõnes: üldiseloostus ja funktsioonid. *Bakalaureusetöö käsikiri Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis*.

- Johanson, L. 1971. Aspect im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des
Türkeitürkischen Aspektsystems. (= Studia Turcica Upsaliensia 1). Uppsala:
Almqvist & Wiksell.
- Karttunen, L. & S. Peters 1979. Conventional implicature. – Syntax and Semantics. Vol.
11: Presupposition. C.-K. Oh, D. Dinneen (eds.). New York: Academic Press.
- Kripke, S. 1972. Naming and Necessity. – Semantics of Natural Language. D. Davidson
and G. Harman (eds.). Dordrecht, pp. 253—355.
- König, E. 1977. Temporal and Non-Temporal Uses of *noch* and *schon* in German. –
Linguistics and Philosophy 1, pp. 173—198.
- König, E. 1991. The Meaning of Focus Particles – A Comparative Perspective. London:
Routledge.
- Löbner, S. 1989. German *schon* - *erst* - *noch*: An integrated analysis. – Linguistics and
Philosophy 12, pp. 167—212.
- Löbner, S. 1999. Why German *schon* and *noch* are still Duals: A Reply to van der
Auwera. – Linguistics and Philosophy 22, pp. 45—107.
- McEnery, T., A. Wilson 1996. Corpus Linguistics. – Edinburgh Textbooks in Empirical
Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 61—85.
- Michaelis, L. 1992. Aspect and the semantics-pragmatics interface: The case of *already*.
– Lingua 87 pp. 321—339.
- Michaelis, L. 1996. Cross-World Continuity and the Polysemy of Adverbial *still*. –
Spaces, Worlds, and Grammar. Gilles Fauconnier and Eve Sweetser (ed.).
Chicago: The University of Chicago Press, pp. 179—226.
- Mittwoch, A. 1993. The Relationship between *schon/already* and *noch/still*: A Reply to
Löbner. – Natural Language Semantics 2, pp. 71—82.
- Morgan, J. L. 1978. Two Types of Convention in Indirect Speech Acts. – Syntax and
Semantics. Vol 9: Pragmatics. P. Cole (ed.). New York: Academic Press.
- Pajusalu, R., I. Tragel, A. Veismann, M. Vija 2004. Tuumsõnade semantikat ja
pragmaatikat. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5. Tartu.
- Paldre, L. 1998. Eitustundlikud üksused eesti keeles. Magistritöö käsikiri Tartu ülikooli
eesti keele õppetoolis.

- Pittner, K. 2003. Process, eventuality, and *wieder/lagain*. – German: Modifying Adjuncts (Interface Explorations 4). E. Lang, C. Maienborn & C. Fabricius-Hansen (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 365—391.
- Parm, S. 2005. Sõnade *veel, juba* ja *alles* semantiline analüüs eesti kirjakeele põhjal. Bakalaureusetöö käsikiri Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Sulkala, H. 1981. Suomen kielen ajan adverbien semantiikkaa. Acta Universitatis Ouluensis. Oulu: University of Oulu.
- Sutrop, U. 2000. Põhisõnad ja põhisõnavara. – Estonian: Typological Studies 4. Toim. M. Erelt. Tartu, lk. 118—145.
- van Baar, T. 1990. The Dutch Perspectivity Particles in FG (= Working Papers in Functional Grammar 36). Amsterdam: University of Amsterdam.
- van der Auwera, Johan 1991. Adverbs and Particles of Change and Continuation. (= EUROTYP Working Papers V.2). Strasbourg: European Science Foundation.
- van der Auwera, Johan 1993. 'already' and 'still': Beyond Duality. – Linguistics and Philosophy 16, pp. 613—653.
- Vandeweghe, W. 1986. Complex Aspectivity Particles in Some European Languages. – Groninger Arbeiten zur Germanistischen Linguistik 27, pp. 220—231.
- Veismann, A. 1997. Leksikaalne ajadeiksis eesti keeles. Bakalaureusetöö käsikiri Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Veismann, A., I. Tragel, R. Pajusalu 2002. Eesti keele põhisõnavara operaatoritest. Katseid verbide ja kaassõnadega. – Tähendusepüüdja. Tartu ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3. Toim. R. Pajusalu, T. Hennoste. Tartu, lk. 312—328.
- Vider, K. 1995. 2—3-aastaste eesti laste sõnavara. Bakalaureusetöö käsikiri Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Wierzbicka, A. 2000. Universal semantic primitives as a key to lexical semantics (The case of emotions). – Presentation at the conference Das Wort: Structure und Konzepte. Kommunikation 2000. Philipps-Universität Marburg 14.2.2000.
- Wierzbicka, A. 2002. Right and wrong: from philosophy to everyday discourse. – Discourse Studies 4 (2), pp. 225—252.
- EKG II = Erelt, M., R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Peatoimetaja M. Erelt. Tallinn.

EKK= Ereht, M., T. Ereht, K. Ross 2000. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat I, IV (1988—2006). Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. Tallinn.

TÜKK kasutajaliides: <http://test.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides>

Andmeanalüüsi programm *Pajek*: <http://vlado.fmf.uni-lj.si/pub/networks/pajek/>

Zusammenfassung

Die Bedeutungen der Partikeln *veel*, *juba*, *alles*, *jälle* von Aufgrund der estnischen Schriftsprache.

Viele Wörter haben mehr als eine Bedeutung, die sind polysemische Wörter und die brauchen ausführliche sprachwissenschaftliche Untersuchungen. Die vorliegende Arbeit zielt darauf ab, um estnischen Partikeln *veel* (noch), *juba* (schon, bereits), *alles* (erst, vorhanden) und *jälle* (wieder) zu untersuchen. Die Wörter *veel* und *juba* sind in estnischen Sprache häufig verwendete Wörter, die gehören auch in den estnischen Hauptwortschatz.

Man hat vor jeder Partikel eine semantische Analyse gemacht, insgesamt werden 800 Sätze mit dem entsprechenden Wort (*veel*, *juba*, *alles* und *jälle*) untersucht. Die Sätze stammen aus Textkorpus von Universität Tartu (TÜKK).

Als theoretischen Grund stützte man sich auf Zeittheorie von J. van der Auwera und; und auf Theorie der Implikaturen von H. P. Grice und von L. R. Horn.

Die vorliegende Magisterarbeit hat gezeigt:

- wie viele Bedeutungen haben estnische Partikeln *veel* (noch), *juba* (schon, bereits), *alles* (erst, vorhanden) und *jälle* (wieder);
- welche Bedeutungsgrenzen die Partikeln haben (starke oder schwache);
- wie und in welchem Kontext man diese Partikeln verwendet (Implikaturen);
- welche Kombinationen sind mit diesen Wörtern am häufigste;
- man hat gezeigt mögliche Bedeutungsassoziationen zwischen konkrete Bedeutungen.

Die Ergebnisse der Untersuchung sind dazu in dem Teil der semantischen Analyse geschrieben. Bedeutungsgrenzen der Partikeln *veel* und *juba* sind viel verwackelt als die Grenzen der Partikeln *alles* und *jälle*, dabei werden ganz deutlich begrenzte Bedeutungen.

Die Zielsetzung war es, die Mehrdeutigkeiten der Wörter *veel*, *juba*, *alles* und *jälle* zu zeigen, die Bedeutungsassoziationen zu generieren und dies alles in den Abbildungen darstellen.